JAN MYRDAL

Johan August Strindberg

NATUR OCH KULTUR

I serien Litterära profiler ingår även
Lars Ahlbom *Sven Delblanc*
Staffan Bergsten *Gustaf Fröding*
Vivi Edström *Selma Lagerlöf*
Torsten Ekbom *Samuel Beckett*
Nils Granberg *Ernest Hemingway*
Camilla Hammarström *Karin Boye*
Bure Holmbäck *Hjalmar Söderberg*
Ola Holmgren *Ivar Lo-Johansson*
Lars Huldén *Carl Michael Bellman*
Ulrika Kärnborg *Fredrika Bremer*
Merete Mazzarella *Agnes von Krusenstjerna*
Jan Myrdal *Johan August Strindberg*
Anders Olsson *Gunnar Ekelöf*
Eva Ström *Edith Södergran*
Staffan Söderblom *Harry Martinson*
Arne Törnqvist *Henrik Ibsen*
Jan Olov Ullén *Erik Johan Stagnelius*

Huvudredaktör för serien: Björn Håkanson

info@nok.se
www.nok.se

Första pocketutgåvan 2003

Bokförlaget Natur och Kultur, Stockholm
Första utgåvan 2000
Omslag: Anders Rahm
Omslagsbilder: August Strindberg 1881.
Foto Robert Roesler. Strindbergsmuseet, Stockholm.
August Strindberg 1906. Foto Herman Anderson.
Strindbergsmuseet, Stockholm.
Tryckt av Nørhaven Paperback, Danmark 2003
ISBN 91-27-09491-x

Innehåll

Motto:

Fann han icke direkt vad han letade, så upptäckte han på vägen andra oväntade ting, som han kanske icke önskat, men som hans blinda passion att söka verkliga förhållanden ledde honom på. Men resultatet, sammanfattningen? frågar man. Var ligger sanningen han sökte? Den ligger här och där i de tusen tryckta sidorna; sök upp dem, samla dem och se efter om de kunna sammanfattas; se efter om de äro giltiga längre än ett år, fem år, tänk om de ens har utsikt att bli giltiga, då därtill fordras ett flertals erkännande. Och glöm ej att sanningen icke kan finnas emedan den befinner sig som allt i en beständig utveckling.

Där finnas motsägelser! Ja, där skall finnas motsägelser, ty sakerna skola betraktas från motsatta sidor, emedan sakerna icke äro lika på två sidor, och författaren är en experimentator, som skall i diktade bilder söka utkonstruera huru framtiden under de och de uppgivna förhållanden skulle kunna komma att se ut, och icke huru den måste bli, ty det vet ingen. Där finnes villfarelser. Ja, naturligtvis, men huru vet du, som levat mindre, lärt mindre, tänkt mindre, att just det är villfarelser och icke det andra? Man vill ha en tro, en åsikt, ty det är så bekvämt. Men tron är ju att stanna, åsikten måste ändras om några år, då nya upptäckter vederlagt den. Och i vår sökande tid är det en fördel att icke tro något, då sökandet är huvudsaken. Nej, nu skall drevet gå fram, över stock och sten, och varenda buske skall genomsökas; kommer man på villospår, så kasta åt sidan och sök ett nytt. Sök, sök! Så gjorde han som skrev detta.

(August Strindberg, skrivet 1887;
textens ordalydelse given hans imprimatur 1909.
Tjänstekvinnans son IV, Författaren, Samlade verk,
Nationalupplagan 21, s 215.)

KAPITEL 1

Några ord till inledning

Strindberg, Johan August. Född i Sundhetskollegiets f.d. hus, Riddarholmskajen 14 Stockholm klockan 0800 måndagen 22 januari 1849 som son till ångbåtskommissionären Carl Oscar Strindberg och dennes hustru Ulrika Eleonora född Norling.

Skolgång i Klara och Jakobs elementarläroverk och Stockholms lyceum. Student 1867. I omgångar studier i Uppsala; ej slutförda. Elev vid Kungliga Teatern; utan framgång.

Började skriva skönlitterärt som ung och debuterade (anonymt och obemärkt) år 1870. Trots ett – svalt men dock! – hedersomnämnande från Svenska Akademien samma år och ett tillfälligt ekonomiskt stöd året därpå från kung Karl XV uteblev framgångarna. Han fortsatte att skriva men det blev mest för byrålådan som den ständigt refuserade *Mäster Olof* av år 1872. Han förblev i artonhundrasjuttiotalets Stockholm en marginell journalist och brödskrivare, en ofta misslyckad mångfrestare med dåliga affärer till dess han trots bristande meriter till synes räddades in i den borgerliga tillvaron som extra ordinarie amanuens vid Kungliga biblioteket 1874.

Men efter att ha ingått äktenskap med Siri Wrangel född von Essen den 30 december 1877 stod han inom ett år inför konkurs då den lilla förmögenhet på 15 697:90 Siri Wrangel bidragit med till boet vid vigseln till största delen försvann när firman Guillemot et Weilandt gick omkull på

senhösten 1878. Den 9 januari 1879 tvangs August Strindberg därför lämna in konkursansökan till rådhusrätten. Den 7 juli 1879 avkunnades dom; borgenärerna hade accepterat 60 procents ackord.

Just då, mitt under eländet med domstolsförhandlingar och försök att hålla borgenärerna stången befriades hans språk och på hösten år 1879 nådde han vid trettio års ålder plötslig och oväntad litterär framgång med romanen *Röda rummet*. Framgången fortsattes med premiären på den nio år gamla (prosaupplagan av) *Mäster Olof* år 1881. Han slutade sin tjänst vid Kungliga biblioteket 1882 och verkade sedan som fri skriftställare till sin död. Efter angreppen från det akademiska etablissementet mot *Svenska folket* och hans kontraslag med *Det nya riket* lämnade han Sverige med gravid hustru, två barn och medföljande tjänsteflicka. Levde sedan åren 1883 till 1899 – med korta avbrott för Sverigebesök – i emigration.

Ställdes i svensk domstol inför rätta anklagad för hädelse i *Giftas* 1884 men frikändes.

Ställdes i tysk domstol inför rätta anklagad för osedlighet i *Die Beichte eines Toren* (*En dåres försvarstal*) 1893, upplagan beslagtogs. Skriften frikändes 1895 men upplagan förblev förverkad.

Var tre gånger gift:

1. 1877–1891 – i hennes andra gifte – med sedermera skådespelerskan finländskan, friherrinnan Siri Wrangel född von Essen (1850–1912).

2. 1893–1897 med den österrikiska journalisten Frida Uhl (1872–1943).

3. 1901–1904 med den norska skådespelerskan Harriet Bosse (1878–1961).

I alla tre äktenskapen hade han barn. I det första: Karin, 1880, Greta, 1881, Hans, 1884. I det andra: Kerstin, 1894. I det tredje: Anne-Marie, 1902.

Död Drottninggatan 85 Stockholm klockan 16.30 tisdagen 14 maj 1912.

Denne August Strindberg har sedan år 1879 varit den mest kände – och även ökände – bland författare på svens-

August Strindberg vid tretton års ålder.
Foto: F.A. Reinhold, Stockholm 1862.

ka språket. Han är ännu läst, älskad – och avskydd. Den dikotomin är inte svårförklarlig. Han var skriftställare och inte blott ädel diktare; refraktär därtill; inte blott anständigt upprorisk alltså utan en som på djupet gjorde motstånd, vägrade lyda och underkasta sig. Därmed svåranpasslig och omöjlig att genrebestämma och placera i något bestämt litterärt fack. Krånglig i livet som folk är mest. Fast i det privata mestadels blyg, försynt och behaglig; också det som folk är mest.

Om August Strindberg, hans liv och verk finns informativa artiklar att läsa i varje svenskt uppslagsverk från band 15 av Nordisk Familjeboks första upplaga år 1891 till band 22 av Lexikon 2000 år 1998. Det är bara att slå upp!

Det finns heller ingen brist på skrifter om August Strindberg. Många har skrivit om honom. Minnen, kritik och analyser i artiklar, uppsatser, böcker. Jag ser att jag har ungefär fyra hyllmeter sådan sekundärlitteratur om honom ute i hallen.

Det viktigaste – och läsbaraste – som skrivits om honom utgörs naturligtvis av hans egna jagromaner; sviten *Tjänstekvinnans son.*

Det finns dock bland dessa hyllmeter skrifter några brukbara allmänna introduktioner till hans liv och verk; författarbiografier. Här ett urval:

Gunnar Brandell, *Strindberg – ett författarliv 1–4*, 1983–1989.

Erik Hedén, *Strindberg. En ledtråd vid studiet av hans verk*, 1921.

Olof Lagercrantz, *August Strindberg*, 1979.

Martin Lamm, *August Strindberg I–II*, som Minne i Svenska Akademiens handlingar 1939, reviderad upplaga 1948.

Därtill två volymer i serien *Ögonvittnen*:

August Strindberg. Ungdom och mannaår, redigerad av Stellan Ahlström, W&W, Stockholm 1959.

August Strindberg. Mannaår och ålderdom, redigerad av Stellan Ahlström och Torsten Eklund, W&W, Stockholm 1961.

För Strindbergs dramatik har jag som handbok brukat

begagna Gunnar Ollén, *Strindbergs dramatik,* Sveriges Radios Förlag, Stockholm 1982.

Två av biografierna är enligt min åsikt såväl avvägt informativa och lättlästa som pålitliga: Erik Hedéns klassiska verk och Gunnar Brandells fyra band vilka sammanfattade hans livslånga arbete med August Strindbergs liv och verk. Därtill kommer vittnesmålen i de två volymerna *Ögonvittnen.*

Läs dem! De bör finnas tillgängliga på antikvariat eller bibliotek. Om de inte finns – be bibliotekarien ta fram dem ur lagret och ställa dem på rätt hylla!

Någon ny biografi behövs alltså inte!

Varför då ännu en volym om honom? Står det inte redan i den Bibel August Strindberg läste som barn att:

> Tag tig wara, min son, för andra flere: ty ingen ände är uppå att dikta böcker...
> (Salomos Predikare 12:12.)

Men jag tror att det finns skäl att trots denna varning skriva ännu en volym. Fast en av något annat slag.

Jag vill diskutera och presentera olika sidor av denne August Strindberg och hans arbete inför läsare i ett nytt årtusende. Och jag vill göra det med respekt för både honom och läsarna.

Jag vill inte glätta bilden. Uppgiften så som jag ser den blir den som – enligt Horace Walpole – Englands revolutionäre ledare Oliver Cromwell år 1650 ställde den nyss avrättade engelske monarkens hovmålare Pieter van der Faes, (Sir Peter Lely):

> Mr. Lely,
> Det är min önskan att ni utnyttjar all er skicklighet för att måla bilden av mig helt lik mig och alls inte smickrar utan uppmärksammar alla skrovligheter, finnar, vårtor och allt så som ni ser mig, annars kommer jag inte att betala ett öre för den.

Inte heller vill jag behandla läsarna som om de var gäster på en amerikansk hamburgerbar där maten serveras sön-

dermald och hart när redan färdigtuggad. Jag vill resonera och jag skriver för de intresserade och tänkande. Det har inte med deras utbildning, betyg och grader att göra. Jag förutsätter att de inte läser August Strindberg på uppdrag eller av plikt utan att de läser honom då hans ord fängslat dem och att de därför läser om honom av nyfikenhet.

Jag utgår i det jag skriver från en grundsanning som av taktiska skäl – eller kanske av djupare och känslomässiga! – oftast inte erkänns av Strindbergssällskap och Svenska Institutet men som vi alla innerst inne trots allt anar.

I Groliers Encyclopedia International formulerade Evert Sprinchorn år 1964 i inledningen till sin artikel om Strindberg det i hans kultur självklara att det finns en internationell och en nationell Strindberg:

> Svensk författare. Strindbergs internationella anseende vilar på hans pjäser, men i hans fädernesland erkänns han även som en betydande romanförfattare, novellist, publicist och poet.
> (Band 17, s 316.)

Det är kring detta *även* jag skriver! Utanför vår kultur är det en självklarhet. För oss icke. Jag skall därför steg för steg förtydliga detta *även*!

Men märk att Sprinchorn inte bara skiljer mellan *Strindbergs internationella anseende* och synen på honom i *fäderneslandet* utan därtill klart markerar att det finns en skillnad i kvalitet mellan litterär berömmelse och dramaturgberömmelse. Den skillnaden är viktig. Som dramaturg har August Strindberg nått internationell berömmelse men den berömmelsens karaktär är att han har varit den konstnärlige råmaterialsleverantören till en Max Reinhardts epokgörande uppsättning eller en Ingmar Bergmans.

Det i bästa fall, ty inom teatern kan texter knådas och förändras efter skön och man har även kunnat spela honom ordlöst; använda hans ord blott som allmän inspiration.

August Strindberg hade bestämda åsikter om skådespelarkonst men gick sällan på teater; han läste och visualise-

rade i stället såväl Shakespeare som Goethe. Så gör många bland oss just med hans stora teatertexter; de är för en stor publik i Sverige nu som förr läsestycken.

Jag vet det väl. Visst hade jag läst dem tidigare men min bestämmande stora upplevelse av *Mäster Olof* och *Fadren,* av *Fröken Julie, Till Damaskus* och *Ett drömspel* fick jag den vinter jag som nittonåring för kylans skull låg djupt nedbäddad i kammaren till torpet vid Lejondalssjön i Bro. Min dåtida kärlek, Birgit den djupt teaterintresserade, hade lämnat torpet och mig och jag sökte nå klarhet över livet; funderade och läste Strindberg i fotogenlampans sken. Då såg och hörde jag hans texter runt mig. Inget av vad jag sett och hört av dessa stycken på scen och bioduk och TV går i skärpa, färgrikedom och textningens tydlighet upp mot vad jag då visualiserade. (Med undantag av *Hemsöborna* som ju dock – för att använda nutida språkbruk – medvetet skrevs som TV-såpa.)

Hans internationella teaterberömmelse är alltså intressant; men har inte särskilt mycket med hans verkliga textbetydelse att göra; det är en annan och särskild historia. En teaterhistorisk en.

KAPITEL 2

En skriftställare
En svensk en; en karl

Det finns en svensk sanning som för närvarande inte är politiskt korrekt och som alltså varken våra politiker eller skolfolket – för att inte tala om flertalet av våra fast anställda journalister – öppet vill stå för:

Den som tänker på svenska gör det ytterst med det språk som Olof Pettersson (Olaus Petri kallad) och Lars Andersson (Laurentius Andreæ kallad) formade med Vasabibeln av år 1541. Ty:

> Det svenska språket skrives så rent av Olaus Petri, som det sedan aldrig varit.
> (*Svenska folket, I,* i Samlade Skrifter 1912–1921, red. John Landquist i fortsättningen förkortat SS, VII:e bandet, s 487.)

Men liksom bröderna Olof Pettersson och Lars Andersson formade språket åt oss på femtonhundratalet skrev oss Strindberg vårt nutidsspråk i skiftet mellan artonhundratal och nittonhundratal.

Men om Petterssons och Anderssons språk från femtonhundratalet ännu sitter oss alla i tungroten, lever därmed också deras tankevärld i bakhuvudet och bestämmer oss oavsett vi vet det eller ej.

Det måste skrivas redan från första början i en inledning till ett resonerande om August Strindbergs liv och arbete. Ty inte nog med att denna Gustaf I:s Bibel – Karl XII:s Bibel – var gällande kyrkobibel till fem år efter August Strind-

bergs död och de Domarregler vilka redan på femtonhundratalet tillskrevs Olaus Petri (Olof Pettersson) sedan 1635 inlett alla tryckta upplagor av Sveriges Rikes Lag och dessa ord och föreställningar ekar i August Strindbergs verk, de formade hela den kultur inom vilken han skrev; den som ännu är vår.

Under nästan fyrahundra år präglade de vår föreställningsvärld; Kyrkolagen av år 1686 tvingade med husförhören den svenska allmogen till en på kontinenten ovanlig läskunnighet. I dubbelmening blev vi till ett folk av läsare. Det som lästes det var Bibeln och Luthers lilla Katekes och det alla kunde citera var Domarreglerna.

Det är därför dessa verk ännu är internaliserade hos var och en av oss. Styr även vår syn på ansvar, arbete, kärlek och kön. Vi behöver inte läst en enda sida av denna gamla Bibel eller Katekes. Vi kan medvetet ta avstånd från deras föreställningsvärld. På Gud, personlig eller ej, behöver vi heller alls inte tro. De skrifterna sitter ändå där och bestämmer; Vasabibeln/Karl XII:s Bibel, Luthers lilla katekes och Domarreglerna.

Det är därför det blir lika omöjligt att läsa och förstå August Strindberg och svensk litteratur utan Bibeln och Domarreglerna som det är att läsa och förstå arabisk litteratur (till och med sagosamlingar som Tusen-och-en-natt!) utan Koranen och Hadith!

Fast om Olof Pettersson (Olaus Petri) och Lars Andersson (Laurentius Andreæ) talar knappt ens de officiella kristna längre. Deras tankar verkar styrande i vårt medvetandes gömda rum. Strindberg däremot är oss ännu ett svenskt exempel. Ett typiskt ett, inte ett genomsnittligt. Är så som skriftställare och person ända in i det mest privata.

Att han nu snart nittio år död blivit officiell kommunal storhet i Stockholm, en kring vilken akademi och turistindustri och överhet ibland kan samlas betyder inte mycket. Kungligheten skulle ställa upp den med om så behövdes. Gustaf V skickade slugt nog krans till republikanen Strindbergs begravning innan han tog emot F-båtsinsamlingens statskuppsfond. Nuvarande kunglighet läser inte mycket

böcker. Men nog skulle han vara med om att hylla om så krävdes. Det är för det vi betalar honom hans apanage som icke regerande.

Strindberg är som män i Sverige mest. Bara lite mer så. Han skrev det de andra tänkte tyst. Det är en utgångspunkt; manligheten. Om inte annat så retar detta påpekande feminister i ämbetet. Vilket skulle ha glatt Strindberg.

Jag läser litteraturkritiker som skriver psykologiskt om att Strindberg mätt kuk. Om de är kvinnor förlåter jag dem. De kan inget annat veta än vad vi män berättat för dem om vår ungdom och de flesta bland oss tiger. Är anständiga som det heter. Men om dessa litteraturvetare är män ljuger de ända in i teorien inför publiken.

Det Strindberg skrev (och som Personne så upprördes över) i *Tjänstekvinnans son* och senare i *En dåres försvarstal* tillhör allas vår erfarenhet. Jag har aldrig träffat någon karl som inte i ungdomen runkat i ring, grubblat över sin kuk, mätt den och undrat om den skulle duga eller om den var för liten eller för krokig. Det är ett oss kulturspecifikt grubblande och hör inte bara ungdomsåren till. Typiskt är också att August Strindberg senare – efter *Inferno* – visade viss ånger över denna sin öppenhet. Men kanske är svenska manliga litteraturvetare av annat könsligt och mindre komplicerat slag än vi andra.

Eller: Vem av oss som gått igenom några äktenskap känner inte igen sig i *En dåres försvarstal*? Detaljerna kan skifta. I min generation hände det aldrig som på Strindbergs artonhundrasjuttiotal i Stockholm att man gick till "flickor" där man betalade för sig. Men om jag ser tillbaka genom äktenskapen och om jag ser mig om bland vänner och kamrater finns för övrigt nästan hela romanen i ena upplagan efter den andra. Med passioner och allt. Han skriver ut den rasande sexuella svartsjuka vilka de flesta som jag mött, lyssnat på och iakttagit under deras könskriser senare inte vågar minnas. När det är över kan de inte se sig om. Glömmer med vett och vilja det djävliga; det de stått och gråtit om på baren med mig. Strindberg höll minnet öppet. Han skrev det åt oss!

Ja, visst är det strindbergska manligt. Jag har aldrig träffat någon kvinna som på allvar förstår Ryttmästaren i *Fadren*. Liberaler och feminister har också alltsedan pjäsen kom ut tävlat om att finna Ryttmästaren tokig. Den faderskapsfrågan är dem förlegad, ålderdomlig. Men så är det icke. Jag känner inte till den man med barn som inte någon gång grubblat över vem som är far till hans barn. Den frågan blir värd en ordentlig kommentar.

Han var familjemänniska. Äktenskap utan barn var honom principiellt onaturligt och personligen outhärdligt:

> Jag pinas grymt att gå i säng utan att säga godnatt åt mina ungar, och ensamheten utan qvinnan tar all energi ur mig. Jag kan icke trifvas med män mer: de ger mig bara hvad jag får i böckerna, men familjen ger allt annat!
> (Till Carl Larsson 27 maj 1887. Brev VI, s 207.)

Det som komplicerade livet och äktenskapen för Strindberg var att han därtill ville vara kamrat med sina kvinnor. Han kunde inte som Heidenstam bara ta tag i en tonåring, lägga henne på björnfällen och dra över henne. Han ville kunna tala med kvinnan också. Och om det är svårt för oss nu att finna kvinnor som både är kvinnor och människor, kön och intellekt var det långt svårare då för hundra år sedan. Hans hustrur var alla yrkeskvinnor; inte enbart barnalstrare, hushållerskor och värdinnor. Men där skar det sig. Inte för att han ville hindra dem, förtrycka dem, utan för det praktiska problem vi alla – män som kvinnor – i hans situation känner väl till; hur förena skriftställarens (man eller kvinna) nödvändigt fria och resande liv med motpartens rätt till eget liv och arbete? Bli rotfast skriftställare i ämbetet med fast inkomst och fasta tider på fast plats och dö i språket? eller skaffa en motpart som kan bäras med i bagaget och som dör i känslorna?

Omtänksam var han också. Beredd att själv – med barnflickas hjälp – ta ansvaret för barnen och låta sköta hushållet om så behövdes och att på dåtida radikalt sätt ha skilda sovrum för sig och hustrun.

Nej, egentligen borde feministerna hylla Strindberg som en jämlikhetens och kamratäktenskapets representant.

Till språket, kamratäktenskapet och manligheten dock också bristen på finhet. Också där är han en av oss. Nog kunde han klä upp sig. Nog kunde han ha medalj från Kejserliga Ryska Geografiska Sällskapet i lådan och känna stolthet över den. Uppträda som intelligensaristokrat. Men karriär gjorde han inte. Hans ungdomstid är föredömligt orolig. Efter studenten 1867 är han i Uppsala en termin, vikarierar som folkskollärare ett halvår, arbetar som informator, tänker bli läkare, studerar, kör i examen, vill bli skådespelare men får bara små roller, misslyckas, tar till Uppsala igen men misslyckas åter. Skriver. Arbetar åt olika tidningar. Hamnar på bibliotek. Skriver utan större framgång. Hinner bli trettio innan han får sitt genombrott med *Röda rummet* hösten 1879.

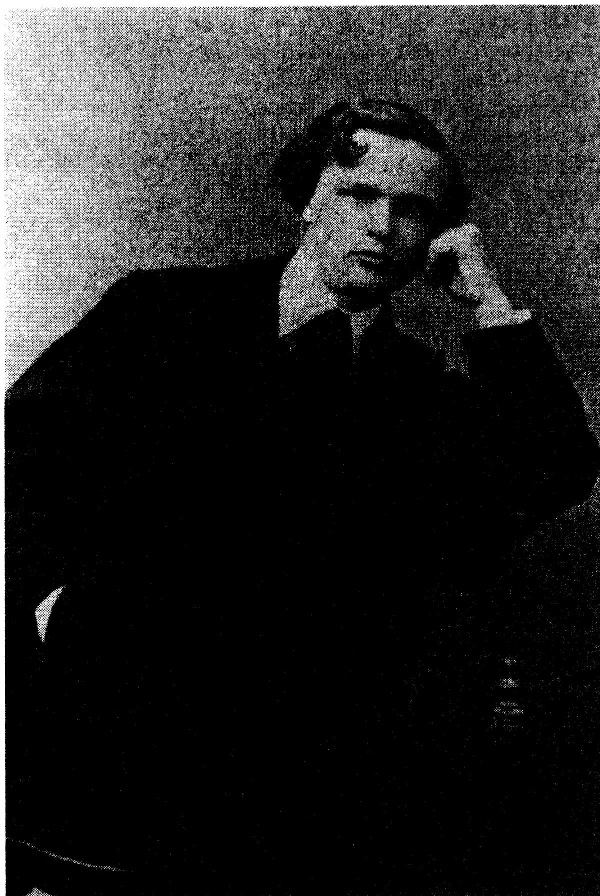
Men han förmår inte riktigt utnyttja genombrottet. Anpassar sig inte. Skriver kulturhistoria. Till en del banbrytande. Men går mot de då svenskt anständiga. Svarar dem i *Det nya riket* och anses därefter omöjlig i bättre radikala kretsar.

Skriver oss en hel nationallitteratur. Men inte ett enda "välgjort stycke" så som teaterstycken skall vara välgjorda. Inte en enda roman som ser ut som en roman skulle (och skall) se ut.

Han var en medelsvensk karl, en hygglig människa. En som tyckte om sill och potatis, blommor och små barn. Som spelade gitarr (stämd på eget sätt dock) och sjöng och inte spottade i glaset. Ja, som kunde dricka ordentligt och supa till på allvar när han behövde rensa systemet.

Heidenstam kallade honom tölp när han inte längre trodde sig behöva utnyttja honom och i egna ögon blivit stor själv. Visst hade Heidenstam rätt! Men hans ordval var klassbestämt. Överklassbestämt. Agrarsocialisten August Strindberg var också i vissa perioder även ideologiskt en tölp; torpare, dorper, villain.

Ty hela tiden, även den när han såg sig som intelligensaristokrat, sken den ursprungliga tölpaktigheten igenom i

August Strindberg vid nitton års ålder.
Foto: Mathias Hansen, Stockholm 1868.

vad han skrev. Blicken förblev trots allt – som Heidenstam hävdade – trälaktigt isgrå. Det var den som gjorde det möjligt för honom att skriva på annat sätt än kollegerna i kar-

riären. Fram till en viss gräns höll också han sig inom anständigheten. Sedan tog skrivandet över. Strindberg visste att det man aldrig kan säga sin hustru, sin bäste vän, en sin biktfar ens, det kan man tydligt skriva med svarta tecken på vitt papper för publik. Det finns ingen personlig hänsynsfullhetsgräns. Den som håller sig till den skriver uselt som de andra.

Ja, han var tölp och den tölpaktigheten var i grunden politisk. Inte så att man, så som Hjalmar Branting försökte inför likfärden, bör skriva in Strindberg i något sitt parti efter döden; som en mormon döpa honom i efterhand. Det finns inget parti som band honom. Inte det Unga Sverge, inte Åttiotalet heller. Dem gjorde han upp med. Mot slutet av sitt liv stod han nära Stormklockefalangen. Men nära. Inte i. Han var inte ateist. Hans Gud var inte av statskyrkan precis och han tog sin religion som man tar ricinolja; blundade och svalde. Men just med den isgrå blicken snett underifrån kunde Strindberg tydligt se vad sådana som Sven Hedin och Carl Larsson skulle komma att gå för.

I Tegnérlunden, strax ovanför Blå Tornets Strindbergsmuseum vräker sig nu titanen August Strindberg ut ur klippan. Naken, trotsande, ungdomlig; en Loke med en väldig muskelsvällande bål som tar spjärntag mot livet. I tre gånger naturlig storlek och långt mer levande har Carl Eldh format honom. Och Carl Eldh var den unge Strindbergs beundrare och den åldrande Strindbergs vän ända in i det sista. Han var en yngre vän och beundrare. Hans formade gestalt är Strindberg som hädar tidens gudar. Åttiotalets Strindberg. Och *Svarta fanors.* Men även *Infernos* och *Fadrens.* Eldhs bild tog sin stora form år 1912; Strindbergs dödsår men kom på plats först år 1942.

Men året därpå, 1943, dog i Berlin en redan då alltmer bortglömd Georg Wiedersheim, född i Västergötland, uppvuxen i Finland och sedan slutet på adertonhundraåttiotalet bosatt i Tyskland. Ett halvt århundrade tidigare hade han varit nästan ett litterärt löfte. Då som författaren Adolf Paul.

Det var den tiden han var Strindbergs unge vän och be-

undrare – och epigon – i Berlin i början av 1890-talet. Men löftet infriades inte. Ur den svenska litteraturen försvann han innan han ens hunnit få fotfäste; in i den tyska kom han inte trots ett femtioårigt gnetande på tyska språket. Det enda som nu återstår av hans litterära arbete är den volym där Strindberg reflekteras i hans minne. Också Adolf Paul visar fram den nakne Strindberg. Men det är en annan Strindberg än Carl Eldhs.

> Ty vad som dök upp igen ur djupet var en helt annan människa! Ingen man mer, utan en gammal käring!
>
> Huvudet hade förlorat halva massan, lejonmanen klibbade tätt vid hjässan, det kantiga, fårade ansiktet med den spetsiga, minimala hakan och den lilla skvalleraktiga munnen passade bättre till de muskellösa armarna! Den gamla käringen som dag ut, dag in, gnatade över livets små vedermödor, stod plötsligt livslevande inför oss. (Adolf Paul, Strindberg. Minnen och brev. Stockholm 1915, s 142–143.)

Båda bilderna är sanna. Visst är Strindberg titanen i svensk litteratur. Men också käringen, den gnatande. Han visade själv också medvetet publiken de båda bilderna.

Porträtten, de skulpterade, målade, tecknade, fotograferade är alla regisserade av honom. De ofta återgivna åttiotalsfotografierna av Strindberg vid skrivbordet, med barnen i trädgården, gitarrspelande, med Siri vid brädspel, som elegant i hög hatt med cigaretten i hand är alla självporträtt tagna för publicering. Officiellt, inför den avsedda publiceringen, var det hustrun Siri som skulle tagit dem. Också bilden av Strindberg, den förtvivlade, med huvudet vilande på skrivbordet hade tagits av Siri efter hans regi på hans befallning. Detta hans framvisade ansikte är officiellt och själsrikt. Litterärt på gränsen till titaniskt.

Men *Svarta fanor* inleds med att ett strindbergskt självporträtt, författaren Falkenström, står i trappen till professor Stenkåhl och diskuterar rostbiffen med bokhandlaren Klio:

Falkenström tog upp sin blykam och for över de gråa tinningarna.

– Är rostbiffen lös- eller hårdstekt?

– Den är nog hård och kanske något seg.

Falkenström kom fram med en chokladdosa och lade in övre gommen med de åtta tänderna.

(Nationalutgåvan av August Strindbergs Samlade Verk, 1981 – /i fortsättningen SV/, 57, s 7.)

Det är den femtiosexårige Ågust som beskriver sig, grånad, tandlös. Hustrun, den yngre och tredje nu, har lämnat honom och han kommer upp ur djupen så som i Adolf Pauls minne. Lejonmanen klibbar. Ingen man mer. Käringartad. Utan muskler. Men också den bilden har han själv skapat.

Tölpaktig. Tvetydig. En riktig svensk skriftställare alltså.

Kring detta skall jag försöka resonera.

Resonera! Ty det finns verkliga skrovligheter. De hör till bilden; är historiskt betingade och måste studeras.

Allt han skrev var inte framtidsbådande även om allt är i sitt sammanhang begripligt.

Tag som exempel detta med August Strindberg och antisemitismen. Det blir vårt ett ordentligt eget kapitel. Inte för att frågan är ny. Vem kan läsa *Det nya riket* eller *Svenska folket* utan att lägga märke till vad – och hur – han skriver om judar?

Förr diskuterade man egentligen näst intill ingenting om frågan; på senare år har om denna antisemitism skrivits mörkt och ohistoriskt. Mest typisk är engelsmannen Michael Meyer vilken i princip tycker illa om Strindberg och blott på förläggarinitiativ brödskrev en biografi (Michael Meyer, Strindberg. A biography. Secker & Warburg, London 1985). Han har menat sig göra en upptäckt och fyllt medierna i särskilt Förenta staterna med upprördhet över August Strindbergs antisemitism. För flera av mina vänner däröver har detta betytt att Strindberg gjorts oläsbar.

Men detta rör inte blott en Strindbergsreception; det rör egentligen vår egen syn på vår historia och vår tradition.

Här och nu blott ett allmänt påpekande för att underlätta läsningen:

Ja, under de första åren av åttiotalet var August Strindberg den intellektuellt ledande antisemiten i Sverige. Detta gjorde att han råkade i allvarlig konflikt med stora delar av den dåtida svenska vänstern och med bröderna Brandes i Köpenhamn som var företrädare för den nordiska litteraturen i Europa.

Judarna hade 1870 beviljats (nästan) fulla medborgerliga rättigheter av vänstern i en omröstning med 98 röster för och 18 emot i första kammaren och 116 röster för och 58 emot i andra kammaren. Tio år senare var Strindberg – och det var ingen hemlighet eller blott något han visade i brev och samtal; se *Svenska folket* och *Det nya riket* – vänsterns antisemit. Hans argumentering – som han lite skitnödigt diskuterade med Edvard Brandes – gick ut på att judarna hade fått sina rättigheter av demokraterna men förrått folket genom att assimilera sig till överklassen och bli svenska reaktionärer.

Det var i allmänhet inget särskilt bra resonemang. Men vad dagens läsare bör veta är att det har sin bakgrund. Det fanns en historisk skillnad mellan judarnas emancipation på kontinenten – där den efter franska revolutionen var revolutionär politik – och i det då kontrarevolutionära Sverige, där emancipationen vid samma tid var en kunglig politik. Fram till mitten av artonhundratalet var svenska demokrater och liberaler således fientligt inställda till judarna och betraktade dem som kungliga lakejer (och för borgerskapet konkurrenter). Men under åttiotalet började situationen i Sverige bli europeisk. Överklassjudarna hade vid det laget inte bara integrerats, de hade gift in sig i adeln och assimilerats i överklassen. De judiska handelsmännen var småborgare bland andra och de övriga judarna hade blivit hantverkare och lönearbetare.

Det var alltså en klassfråga. Men Strindberg gick i otakt och skrev 1882 som en svensk demokrat från 1848. "Socialism för de dumma!" sa Engels om sådana resonemang som Strindbergs.

Mot slutet av åttiotalet när Strindberg rest ut ur Sverige och fram mot nittiotalet, när antisemitismen i Frankrike tydligt blev en del av den allmänt reaktionära rörelsen lämnade Strindberg alltmer sin öppna och överlagda antisemitism.

Han var misstänksam mot Dreyfus. Men han var det på annat sätt och med andra motiv än de antisemitiska och klerikala antidreyfusarderna och högernationalisterna i Frankrike.

Låt oss gå tillbaka till 1898! Den tjugotreåriga Marika Stiernstedt som beundrade Strindberg hade i Paris då fått hans adress av Nathan Söderblom. Hon kom upp till honom på hotellet med en bukett syrener:

> För den hyllning jag avsett tycktes hans tanke vara främmande; hyllning åt snillet, hyllning åt den av det tongivande litterära Sverige förnekade, åt den av andra, av mig själv beundrade... och därtill just syrener, som skulle påminna om hemlandet.
>
> Jag borde kunnat hitta på lämpliga inledningsord, men jag gjorde det inte.
>
> I stället påpekade han, vänligt, men han påpekade, att min visit inte hörde till det som god ton tillåter en ung dam. Om jag tänkt på den saken?
>
> /.../
>
> – Nej, sade jag, men förlåt mig då.
>
> – Förlåt er själv, sa han med sitt stora allvar, *jag* har ingenting att förlåta.
>
> Småningom kom ett samtal igång.
>
> Dreyfusaffären var aktuell och Strindberg framkastade tanken att intet lidande är oförskyllt, allt lidande är bot för kända eller okända gärningar. Senare har jag hört påstås att han någon tid skulle ha trott på Dreyfus' skuld, men det framkom inte nu. Nu var han idel blidhet, han tycktes ren från varje stygg tanke.

/.../ Hur det var kom besöket att räcka någon halvtimme eller så. Möjligt var att han varit särskilt ensam de senaste dagarna och fann förströelse i en pratstund.

– Jag är inte van vid besök, sade han.

Hans vänliga mildhet kan jag inte glömma.

(Marika Stiernstedt, Möte med Strindberg, Konst och Kultur nr 1, 1949. Ur "Mest sanning".)

Strindberg uttryckte en känsla som innerst inne inte är oss främmande – även om den sällan slipper förbi självcensuren upp till medvetandeytan: Den som straffas så hårt av makterna och lider så mycket kan inte vara i verklig mening oskyldig även om han alls inte är skyldig till det han straffas för av stat och domstol.

Därtill var Strindberg i likhet med många andra dåtida såväl franska och tyska som svenska vänstermän allmänt misstänksam mot Dreyfus. Men inte för att denne var jude, utan för att han var officer och gentleman.

Ja, det gäller att se August Strindberg tydligt. Med skrovligheter, finnar, vårtor och allt!

KAPITEL 3

Nationalförfattaren

Nu, när jag sitter vid datorn och på dess tangentbord skriver detta har jag *Sprattelaugust* hängande framför mig i bokhyllan.

– *Dra i snöret så sprattlar han!*

Ja, om jag går fram och drar i tråden sprattlar den sjuke August Strindberg uppe på sin balkong år 1912 – just inför döden viftar han med armar och ben.

Det sprattelgubbearket har min son skickat mig som uppmuntran i arbetet. Han har köpt det på Nordiska Museet i Stockholm där man nu vid hundrafemtioårsminnet hyllar landets store son; nationalförfattaren. Vilket är tänkvärt.

Ty det är inte vilken bild som helst man klippt till sprattelgubbe. Det är ett foto med dubbel dignitet.

Där står den dödssjuke August Strindberg på sin balkong på sextiotreårsdagen måndagen den 22 januari 1912. Han har just kommit upp ur sin lunginflammation men tillfrisknar gör han aldrig mer ty han lider av sin cancer. Han har ont och han vet att han är döende. Men han håller blicken fast och samlad.

Då han hade respekt för publiken, sina läsare, folket, övervann han sina plågor och sin sjukdom och på kvällen den dagen kom han – trots plågorna och trots sin motvilja mot hyllningar – ut på balkongen för att ta emot Stockholms Arbetarkommuns fackeltåg. Erik Hedén beskrev scenen nio år senare:

August Strindberg vid tjugoett års ålder.
Foto: Mathias Hansen, Stockholm 1870.

Deltagarne – väldiga skaror – voro vid 7–tiden samlade i Tegnérlunden och bakomliggande gator. Kl 1/2 8 ljöd en trumvirvel, och snart efter sågo de människomängder som skockat sig kring huset Drottninggatan 85 facklornas långa led och den röda fanborgen lysa mot den

mörka parken och himlen. Tåget skred fram längs Tegnérgatan och svängde nedåt Drottninggatans backe. Allas ögon voro riktade mot den enda balkong å hörnhuset som ej var överfylld av folk, mot det fönster varur diktarens vackraste lampa lyste.

Och se, där stod han på balkongen! Hurraropen bröto fram, stego, ekade, blev till ett aldrig tröttnande brus av jubel. Icke en mun var tyst, icke en hand var stilla. Hattar svängdes, näsdukar viftade, handklappningar smällde. "Leve Strindberg!" ljöd det åter och åter, "Leve frihetens skald! Leve Folkets diktare!" Vid Strindbergs sida stod hans lilla dotter Anne-Marie, som tog bland blommorna hennes far under dagen fått och kastade ned rosor på den hyllande mängden. Strindberg såg det, och så grep han själv handen full av rosor och strödde dem över folket. Det var hans livs största ögonblick. Ingen svensk diktare har rönt en sådan hyllning. Ingen har mottagit den så. Den eld han tänt hos sitt folk lyste tillbaka mot honom från facklorna. Den ära folket skänkt honom gav han med rosorna tillbaka.

(Erik Hedén, Strindberg, en ledtråd vid studiet av hans verk. Bokförlaget Nutiden, Stockholm 1921, s 441–442.)

Att välja just den bilden till sprattelgubbe – och göra det medvetet och hänvisa till det dödsårtal då fotot togs – är i och för sig dålig smak. Men det säger också något just om detta svenska jubelår för August Strindberg.

Då han var född 1849 har han visserligen vid årtusendeskiftet begått sitt hundrafemtionde år. Han sägs också nu i det officiella vara den i svensk litteratur obestridde nationalförfattaren.

Nå, är detta sant?

Visst, officiellt har etablissementet med kungahus och allt i eget intresse firat honom sprattelmässigt ända sedan han dog.

Måndagen den 5 februari 1940 samlades den Svenska Akademi som Strindberg i livet så djupt föraktat till spök-

hetsning och dess direktör herr Hallström höll högtidstal:

> Den minnespenning som akademien låtit prägla till årshögtiden har till föremål August Strindberg. Åtsidan visar hans bild jämte födelse- och dödsår. Frånsidan framställer Jakobs brottning och bär inskriften: *Odit et amat. Acheronta movet. Superos flectere adet.* (I översättning: Han hatar och älskar. Han sätter underjorden i rörelse. Han trängtar att beveka himlens makter.)
> (Svenska Akademiens handlingar. Femtionde delen, P.A. Norstedt & Söner, Stockholm 1940, s 29.)

Den hyllande direktören var samme medelmåttige – och nu rättvist bortglömde – författare Per Hallström alltså, vilken efter att ha myglat sig till akademiledamotskap år 1908 den 30 juli år 1910 i Svenska Dagbladet om minnespenningens föremål bland annat skrev:

> Han har beljugit döda och lefvande, repeterat allt hvad fult, simpelt och smått, som hans förföljelsemani under årens lopp frambragt i dumma beskyllningar och smutsiga sagor. Han har gjort det utan skymt af skyddande förklädnad i dikt – inte ens den ursäkten finns för de slöa sinnen, för hvilka en dylik förklädnad räcker till. Han har öppnat hela sitt inre med en hänsynslöshet, som endast väjt för tryckfrihetsförordningen – det titaniska trotset har ju sina gränser. Det är åtminstone icke hans fel, om hela nattsidan af begreppet Strindberg icke i denna stund ligger klar för alla.

När minnespenningen presenterats ägnade Akademien honom Minne. Texten hade Martin Lamm skrivit och om den är inget särskilt att säga. Dock festligt var det. Kungligheterna hedrade Strindbergsbegivenheten med sin närvaro: H.M. Konungen, DD, KK, HH Kronprinsen och Kronprinsessan, Hertiginnan av Västerbotten, Hertigen av Södermanland, Hertigen och Hertiginnan av Västergötland samt Hertigen av Närke.

Där satt då också vid bordet framför sitt vattenglas herr Hedin som hatat och förföljt Strindberg ända in i döden.

Men Sven Hedin hade ju överlevt sin fiende och det var vid den tiden hans idéer, inte Strindbergs, som tycktes gå från seger till seger. Han kunde kosta på sig att fira ett Minne över döde Sprattelaugust!

Så som blott en bildad akademisk överklass är i stånd till förtärde och tillägnade man sig högtidligen fiendeliket!

Också nu sextio år senare när det varit officiellt Strindbergsår är det officiella jublet lite skevt. Visst spelas han. Ofta och mycket och i många olika tolkningar. Men någon större verklig uppslutning från etablissement och akademier kring det han verkligen skrev med sina ord finns lika lite nu som förr.

När man på allvar talar om det han uttryckte sker det därför oftast med en hyllning för språket och en reservation för innehållet. Omdömena från de övre och etablerade under Strindbergsfejderna de två sista årtiondena det förra århundradet och under det första detta århundrade går igen också inför ännu ett sekel.

Officiell nationalförfattare är han dock. Det kan inte hjälpas. Men att August Strindberg blivit gjord officiell innebär också att han för många blivit svår att läsa. Det är inte att undra på. Vi som gick i skolan på trettiotalet och fyrtiotalet fick två stora svenska nationalförfattare mördade; Esaias Tegnér och Carl Jonas Love Almqvist.

Efter att suttit skanderande Frithiof och Ingeborg bland trettiotvå andra elvaåringar och funnit den pekoral tog det mig tjugofem år att inse att Esaias Tegnér faktiskt var en mycket stor diktare som talade direkt till mig. Lika lång tid tog det mig att komma fram till Carl Jonas Love Almqvists ord efter det att jag fått pliktläsa Grimstahamns nybygge.

Nu har jag träffat ungdomar för vilka *Röda rummet* på samma sätt blivit en stängd bok då de i skolan fått lära sig att det var ett mästerverk.

Så går det med läsning som blivit påbjuden. Pliktläsning dödar texten även om orden tagna var för sig kan "förstås" under läsningen. Endast den läsning som sker av eget intresse och egen nyfikenhet har något värde. Det är inte till-

fälligt; det är fysiologiskt och kan mätas; hjärnan arbetar på annat sätt då.

Den som på detta sätt tar språnget från plikt till lust och av egen nyfikenhet vill börja läsa August Strindberg och slumpvis lyfter ut några volymer ur hyllan och bläddrar i dem kommer snart nog att finna en första ingång i hans författarskap. Kanske blir det *Röda rummet*. Kanske *Ensam*. Kanske *Till Damaskus*. Kanske *Giftas*. Kanske *Inferno*. Eller *En dåres försvarstal* eller *Det nya riket* eller *Svarta fanor*. Verken är många. Själv började jag läsa honom i förpuberteten. Han stod i föräldrarnas bokhylla. Allt jag tvangs lära mig i skolan bytte förtecken när jag kom på *De lycksaliges ö*. Hos morfar, socialist och ateist av år 1900 och som sådan också Strindbergälskare med hyllan full av mästarens förstaupplagor fann jag så sommaren 1938 *Legender*, *Mäster Olof* och *En blå bok*. Sedan följde Strindberg mig genom puberteten och ut i vuxenlivet. Men jag lät hela tiden slumpen styra läsningen. Jag öppnade en hans volym, talade orden till mig fortsatte jag läsa. Ibland gjorde de det inte just då, i den åldern eller det året. Det dröjde upp i trettioårsåldern innan orden i *Spöksonaten* började tala tydligt för mig.

Ja, den som så på känn väljer ut just det arbete vars ord i den givna livssituationen omedelbart intresserar och fängslar – som alltså lägger de andra åt sidan – och börjar läsa kommer att finna att August Strindberg skriver så att det är lätt att följa honom genom texten. Han talar i den. Det är som om han satt ljudande när han skrev. Man hör honom. Men man inte bara hör. Han skriver eidetiskt. Det är en honom bestämmande egenskap. En gång iakttagna scenerier varseblivs åter med full omedelbarhet för honom i skrivandet. Läsaren kan därför också genom hans text själv se.

Men oavsett vilken volym man på så sätt valt blir just den första bok man läser en ingång till ett livsverk som förvandlar sig med var bok man öppnar. Författaren är densamme med ett tonfall och en språkmelodi man känner igen från de första ungdomsverken till de sista stycken han skrev innan cancern tog honom. Men samtidigt är han ständigt en annan; under det man går från volym till volym

byter författaren hamn. I så mening är han ständigt otrogen.

> Om vi verkligen älska sanningen för den rena njutning, som ligger i själva upptäcktsarbetets möda, så skulle vi ej sky, att, om så behövdes, litet oftare desavouera oss, korrigera oss – med ett ord ändra åsikter; och vi skulle ej som hekatomb-oxen darra var gång en sanning föddes, även om den vore obehaglig för vår stolthet.
> (*Utveckling*, Politiken 1887, SS 17, s 261.)

Som monument kan August Strindberg därför bestå blott så länge han förblir en nationalförfattare till pliktläst text. Så snart läsare börjar läsa av eget intresse och egen nyfikenhet sprängs monumentet. Då blir han åter till en levande författare vars ord aldrig var – och än inte blivit – riktigt korrekta på något officiellt håll.

Dock, August Strindberg var inte den ende författare som firades detta sista år på förra seklet och årtusendet. Det var tyskt jubelår för Johann Wolfgang von Goethe, han var född 1749 och begick då sitt tvåhundrafemtionde år. Det var franskt jubelår för Honoré de Balzac, ty han var född 1799 och begick sitt tvåhundrade år. Det var ryskt jubelår för Aleksandr Pusjkin. Också han var född 1799 och begick därmed sitt tvåhundrade år. Gemensamt för dem alla är att de inte ryms inom sina monuments ramar och att deras ord börjar leva i det ögonblick en läsare börjar läsa dem av egen drift och eget intresse och inte av plikt eller för betygs och graders skull.

Trots det är han oss inte som de. August Strindberg är av alldeles särskild betydelse för oss i Sverige. Han är oss inte bara författare. Han är ett liv. Och han ville så själv. Han skrev sig in i oss som gestalt. Det är värt att se närmare på.

KAPITEL 4

Varför August Strindberg?

August Strindberg är oss svenskar mer än en författare, han har länge tagit sig en alldeles särskild roll i vårt kollektiva medvetande. Inte bara för att han tar stor plats i hyllorna; två bokhyllsväggar utanför mitt arbetsrum; en med hans verk (original och översättningar till olika språk; därtill 20 volymer *BREV* och såväl 55 volymer *Samlade Skrifter* utgivna 1912–1921 av John Landquist som snart 75 volymer i Nationalupplagan av August Strindberg, *Samlade Verk*) och mitt emot en bokhyllsvägg full med skrifter och klippmappar om August Strindberg. Skulle jag läsa allt som skrivs om honom och hans skrifter skulle jag inte hinna mycket annat. Endast Honoré de Balzac tar därute i övre arkivet lika stor plats!

Så rör det sig i ena som andra fallet om en produktiv och ständigt hårt arbetande yrkesskriftställare.

Men man kan inte jämställa dem. Strindberg tar svensk plats. Balzac tar plats även utanför sitt språkområde. Där står han i hyllraderna med sina upplagor av samlade verk också på engelska och tyska; han är ännu detta århundrade helt närvarande såväl i Sverige som i Japan. Han är en världsförfattare.

Så är det ju inte med August Strindberg. Det är egentligen mycket märkligt. Ty plats tar också August Strindberg i hyllorna. Men inte i världen utanför vårt språkområde; vår kultur. Det låtsas vi i Sverige inte alltid om på de internationella Strindbergskonferenser vi organiserar. Därute blir

han blott dramatiker. Om ens det. Det har inte med språket som sådant att göra; det hänger samman med att han skrev ett ljudat språk. Dock inte bara med det.

Fast innan vi går vidare bör vi vara medvetna om att för oss i vår kultur tar han plats inte enbart som en skriftställare, prosaist, poet och dramatiker.

Han är oss i Sverige något mycket mer. En rollmodell. En gestalt. Men då heller inte blott genom verken utan även för detta hans liv om vilket många känner åtminstone en eller annan detalj. Att de gör så är inte förvånansvärt. I hans texter talar hela tiden ett jag, inte ett abstrakt övertextligt och dunkelt "man". Men också på grund av verkens medvetna jagbokskaraktär. Det är därför Sveriges Radio firade jubelåret med att var dag låta läsa upp ett brev från August Strindberg. August Strindbergs brev tillhör det centrala i hans verk. Märk att detta inte är något kommentatorers och entreprenörers påfund. Det är han själv och inte senare utgivare som bestämt att inte bara brevsamlingen *Han och hon* utan alla hans *BREV* såväl som dagboken från infernotid till 1908 – *Ockulta dagboken* – skall ingå i sviten *Tjänstekvinnans son*!

Rollmodell? Nej, det är inte riktigt rätt. Man kunde säga att han är, han skrev sig till, en svensk medvetandegestalt. Paradigm heter det ju på fint språk. Men säger man böjningsmönster blir det mer lättbegripligt.

Nog är August Strindberg för det mesta lättläst i den meningen att det är lätt att läsa hans ord. Han ljudar dem. Man hör en tydlig stämma där bakom skriften. Med en annan bild: Hans språk blir synligt framför ens ögon när man läser.

Men var gång man tar ner en volym August Strindberg från hyllan är författaren ny. Medvetet så ty han visste att man kan inte stiga ner i samma flod två gånger. Han är inte densamme ena dagen som den andra. Och dock densamme.

Femtiofem år gammal gjorde han en sammanfattning av sitt arbetsliv i romanen *Götiska rummen* år 1904 då han lät doktor Borg säga:

August Strindberg vid tjugosex års ålder.
Foto: G.W. Brunstedt, Stockholm 1875.

Han experimenterade med ståndpunkter, och som samvetsgrann laborator anställde han kontrollexperiment, ställde sig försöksvis på motståndarens sida, läste mot i korrekturet, prövade talet nerifrån, och när motexperimentet utföll negativt, återvände han till den beprövade utgångspunkten. Det där begriper ni inte. Men Falk hade klargjort sig om han använt Kirkegaards metod. Denne diktade författarpersonligheter och gav sig en ny psevdonym varje gång. Victor Eremita är en annan än Johannes Climacus; Constantin Constantinus är icke Johannes de Silentio, men alla tillsammans äro Sören Kirkegaard. Falk var en vivisektör, som experimenterade med sin egen själ, gick alltid med öppna sår, tills han gav sitt liv för vetandet, jag vill inte begagna det missbrukade ordet sanningen. Och skulle hans samlade skrifter komma ut en gång, borde icke ett ord ändras, utan alla motsägelser lösas i den gemensamma Kierkegaardska titeln: Stadier på livets väg.
(SV 40, s 45–46.)

Det var en självbeskrivning. Och den sade något väsentligt om honom ty gjuten i ett stycke var han inte. Ibsen är det. Men också Tolstoj och Sartre. Strindberg icke.

Han blir i vår kultur till en del av vår tillvaro vare sig vi läst honom noga eller alls icke. Vi lever på strindbergska. Men det gör läsare inte utanför vår kulturgräns. Det bör tydliggöras. Han har ju världsrykte. Står i uppslagsböckerna på olika kontinenter.

Ja, han är den ende manlige svenske författare med världsrykte. Manlige! ty endast tre – nåja fyra – andra svenska författare har blivit internationellt ordentligt lästa, kända och älskade – men de var alla kvinnor: Den heliga Birgitta, Selma Lagerlöf, Astrid Lindgren – och på 1800-talet Fredrika Bremer. I åtminstone två fall är deras namn obestridda; i katolska länder den Heliga Birgittas och bland nutida yngre läsare Astrid Lindgrens.

Den ende litterärt världskände svenske mannen. Vilken annan skulle vid sidan om August Strindberg vara svensk

författare med världsrykte? Eyvind Johnson? Pär Lagerkvist? Ivar Lo-Johansson? Artur Lundkvist? Nej! Inte ens Sven Hedin!

Men även som enda svensk man bredvid sällskapet internationellt berömda svenska kvinnor kan det strindbergska världsryktet diskuteras, August Strindberg är visserligen numera i handböcker och encyklopedier en någorlunda internationell litterär storhet, men utanför våra gränser är han inte en klassiker. Han är inte någon författare världen över erkänt stor så som Shakespeare, Goethe, Balzac, Dickens, Tolstoj eller Cao Xueqin (som skrev Historien om stenen. Vanligtvis kallad Drömmen i den röda paviljongen).

August Strindberg är inte ens en av de internationellt rätt väl kända som Mark Twain, Lu Xun eller Proust, någon som de flesta litteraturintresserade känner namnet på även om de inte läst böckerna.

Han är dock känd. Känd som en Michail Saltykov-Stjedrin från Ryssland, en Ion Creanga från Rumänien, en Thomas Mann från Tyskland eller en Leopoldo Alas-Clarin från Spanien är känd.

Som dramatiker spelas han på olika sätt och som en dramatikens nyskapare motsvarar hans inflytande en Georg Büchners eller en Maeterlincks. Man kan därför diskutera honom i mycket bildat sällskap i Bangalore som i Paris, i Tokyo som i Los Angeles.

Ja, han ville en gång erövra Paris och skriva på ett världsspråk. Men utanför vår egen kultur, vårt eget språkområde, är han alltså inte ens en hel gestalt. Ibsen har där volym och fast kontur. Men Strindberg icke; han tycks dem därutanför splittrad, otydlig, kaleidoskopiskt föränderlig. Dock just detta tillhör det som gjort honom till rollgestalt för oss; ett svenskt paradigm.

Ty att han där ute är synlig blott i skärvor och är läsbar endast till dels det är avigan på den räta som består i att han för oss blivit bestämmande långt utanför det litterära.

Just som jag skriver detta gjordes mig denna dubbelhet mycket tydlig.

Dels träffade jag flera ungdomar från svenska intellektu-

ella familjer vilka vuxit upp med August Strindberg i bokhyllan, i skolans läroplan och föräldragenerationens samtal. Men först nu när ett hans brev lästes upp i radio var dag och personen Strindberg så kom dem nära hade de lystrat; upptäckt honom och drivits att läsa. Det var med det personliga tilltalet, de privata orden, som hans språk fångat in en generation för vilken Strindberg dittills varit bokryggar i hyllor. Det gensvaret på det privata är en kulturtypisk svensk reaktion.

Dels hade ABF och Strindbergssällskapet i Stockholm arrangerat ett seminarium: Strindberg – i Sverige och världen, den 4 september 1999. På första bänken satt där i publiken en latinamerikansk Strindbergsläsare. Han var på en gång kunnig om Strindberg och hade med sin bakgrund ett utomsvenskt perspektiv på vår litteratur. Han gjorde i diskussionen ett mycket viktigt inlägg. Han påpekade att just den svenska Strindbergsforskningens sysslande med Strindbergs person och privatliv hade utgjort ett hinder för Strindbergsreceptionen utanför Sverige. (Och därtill att religionsdebatten i pjäsen länge försvårade för *Mäster Olof* i Spanien.)

Han har helt rätt. Ur sitt kulturperspektiv. När jag skriver detta skriver jag medvetet tvärs mot gällande ideologi. Men jag påminner mig vad min vän germanisten och litteraturvetaren Pavel Toper från Moskva berättade mig:

– Det var just efter segern över Hitlertyskland. Jag hade ryckt in i armén direkt från universitetet den 22 juni 1941. Sedan hade jag marscherat ända till Berlin! Nu var jag politiskt ansvarig officer i ockupationsmakten för att få igång ett demokratiskt kulturarbetet ute i en småstad uppe vid Östersjön. Jag hade fått den lokala teatern att inleda säsongen med Pusjkins Boris Godunov. Mitt under föreställningen reste sig en av våra rödarmister. Han höjde sin k-pist, sköt i taket och vrålade: *Vad har dessa tyskar med vår Pusjkin att göra!* Nå, han arresterades, dömdes och hamnade i läger. Hans var ju ett allvarligt politiskt brott mot vår strävan att återuppfostra tyskarna. Men innerst inne, i mitt hjärta, upplevde jag inför dennaförtyskade Pusjkin samma

djupa och irrationella obehag som denna musjik i vapenrock gjort. Och det har inte med ras att göra – varken Aleksandr Pusjkin eller jag själv kan ju kallas renrasiga ryssar – det rör det djupaste i oss; språket och nationen.

Så också med August Strindberg. Han angår oss. Han betyder något särskilt för oss.

Det är detta jag skall försöka visa.

KAPITEL 5

Motbilden synliggör!

Rollbestämmande gestalt, paradigm, böjningsmönster. Hur då paradigm för svenskar? Vad menas egentligen? Det tydliggörs bäst om man motläser!

Ty på hyllningar till August Strindberg finns ingen brist. När August Strindberg väl var död anslog Svenska Dagbladet två sidor till dödsruna och eftermäle. Nyss hade tidningen varit ledande i angreppen på honom, nu avslutade signaturen G.B. sin runa falskt som ett jubeltal; liket självt kunde skrivit den i *Det nya riket*:

> Hans lif, hans kamp och hans väldiga sträfvan kan ej sammanfattas bättre än i de gripande ord hvarmed Verner von Heidenstam hyllade honom på hans 50-årsdag. De må som en afslutning återgifvas här:
>
> Vid femtio fyllda
> stå andra förgyllda
> med snören och glitter
> på rocken och kragen
> men ensam du sitter,
> långt fjärran från skriket
> och bullret för dagen, på tröskeln till riket.
>
> Du hänger ditt bälte
> på muren tillbaka,
> men landsflykt och vaka
> de varsla en hjälte,

som intet förfärat
som sagt hvad han menat,
som många ha ärat
men flere har stenat.
Ej fagrare lager
i aftonens dager
två händer fått pressa
kring diktarehjässa
än den du burit.
Ett löfte du svurit;
du skulle ej slita
från hår, som bli hvita,
om dagen än sprunge
i mörker och släcktes,
den tistel som räcktes
till krans åt den unge.
G.B.
(Svenska Dagbladet, onsdagen den 15 maj 1912, s 8.)

Nå, det pekoralet hade Verner von Heidenstam på slemmigt sätt skickat som gratulationstelegram till August Strindberg när han trodde att han väl lyckats skuffa undan och efterträda denne sin forne äldre vän och lärare. Heidenstam hade sedan efter denna tillsynes lyckade manöver gått till högern och de nationella och på tiotalet framträtt som August Strindbergs bittraste fiende. Nu skulle han ett halvår efter det att August Strindberg dött och begravts efterträda Carl David af Wirsén och ta dennes stol i Svenska Akademien. Hyllningen i Sv.D. var alltså helt typisk. Om man lyssnar noga när man läser orden kan man höra ett hånfullt gnäggande stiga upp ur Strindbergs grav på Norra kyrkogården!

Motläsning alltså! Då spricker de offentliga hyllningarnas yta och det verkliga innehållet blir synligt.

Ty det är de negativa exemplen vilka hjälper oss att göra verkliga motsättningar synliga. Just dessa år då August Strindbergs minne kan bli till jubelfestdagar bör vi läsare vända på väven; se avigan.

Ta fram motbilden för att göra honom tydlig i konturerna.

Den tjugotalsradikale litteraturhistorikern Victor Svanberg formulerade alltså just i negationen August Strindbergs betydelse för oss på ett utmärkt sätt när han i Clarté år 1930 skrev om Strindbergskulten i Sverige:

> Strindberg personifierar allt det i svenskens lynne som är barbari. /.../ Vi stoltserar med Strindberg inför världen, presenterar honom som kvintessensen av svensk kultur. Ett bättre sätt att affischera svensk okultur kan knappast tänkas./.../ I de samlade skrifternas femtiofem volymer och i de knappast färre stadierna av hans kameleontlika utveckling kan var och en finna något att beundra.
>
> Äldst på platsen är radikalerna. För dem blev han tabu med Röda rummet, Nya riket och Utopier, och hans mångdubbla avfall åt höger från och med Giftas till och med Blå böckerna förlåtes honom för det lilla demokratiska återfallet i Tal till svenska nationen.
>
> Inferno och Till Damaskus tillförsäkrar honom alla frommas kärlek /.../ Patriotisk uppbyggelse finner vår farbror i Gustav Vasa /.../Där kan en ungkarl stiga in och vederkvicka sig vid Giftas utan att behöva dölja lektyren. Den är inte pornografi. Den är prima litteratur. /.../ Var liten toffelhjälte kan se sig upplyft till tragisk och fasaväckande storhet i Fadren. /.../ Så har vi dårarna, de äkta och de simulerade. De har Strindberg att tacka för en god del av sin nutida mobilisering med ty åtföljande fri- och rättigheter. /.../ Alla svagheter i människonaturen finns att lära hos Strindberg, blott inte den respekt för mänsklig svaghet, som kallas humanitet. (Victor Svanberg, Poesi och Politik, Albert Bonniers Förlag, Stockholm 1931, s 74–77.)

Så är det ju för oss! Det är bara att byta förtecken; ändra minus till plus så blir den svanbergska beskrivningen helt exakt!

Victor Svanbergs ord 1930 var ingen tillfällig skrivning.

Han framhärdade i den livet ut. (Läs hans vidare Strindbergsartiklar i Debatt och värdering, Bo Cavefors Bokförlag, Malmö 1978.) Detta är viktigt ty när den officiellt radikale Victor Svanberg på detta sätt oroas över det strindbergska inflytandet i den svenska kulturen tycks han på ett förvånansvärt sätt ansluta sig till en högertradition. En som fyrtiotre år tidigare formulerats av dåvarande lektorn vid Stockholms Norra Latinläroverk John Personne:

> Att Strindbergslitteraturen, trots sin uselhet, har många beundrare och alltför få *verkliga* motståndare och fiender kommer sig dels deraf, att det finnes många, många, som hafva samma genomruttna verldsåskådning som Strindberg sjelf och hans efterapare, dels deraf, att en oerhörd slöhet behärskar äfven bättre folk 1) i våra dagar.
>
> Fotnot: (1) Jag hoppas ingen misstänker, att jag med bättre folk menar detsamma som Strindberg med sin "öfverklass".
>
> (John Personne, Strindbergslitteraturen och osedligheten bland skolungdomen, Uppsala 1887, s 17.)

Sådan var tonen i det etablerade Sverige. Den diktande monarken Oscar II kunde inte vara mer överens ("Något vederstyggligare än Strindbergs sista så kallade dikter har jag aldrig sett!" skrev han 1884) och en generation senare när Personne just utnämnts till biskop i Linköping tog Svenska Dagbladets uppåtsträvande docent Fredrik Böök i sin tur itu med strindbergeriet:

> Har Strindberg i sin kulturkritik någonsin inspirerats af annat än blindt hat, brutal ondska och skummande storhetsvansinne, har han någonsin skytt de gröfsta tankefel, de mest flagranta osanningar, har han någonsin tagit ordentligt reda på någonting? Är icke denne vidunderlige mångläsare en af de okunnigaste skribenter som funnits, därför att han i sitt högmod och sin hafsighet aldrig gått till grunden med något? Har han öfverhufvud någonsin nalkats ett problem med så mycket intel-

lektuell besinning, med så mycket upphöjdhet öfver låga affekter och lidelser som ett verkligt tankearbete kräfver?

Rodins "Tänkaren" framställer en man som tänker med armmusklerna och knogarna; den skulptör som ville skapa en staty öfver tänkaren Strindberg, rousseauanen, könsfilosofen och Svedenborgaren, hade att afbilda en man som tänker med inälfvorna och som vrålande vrider sig i sina kval. /.../ Att svenskarna skulle i längden kunna nedsjunka till att dyrka en vulkan, och en vulkan, som icke sprutar eld, men gyttja och smuts och stenar, att de skulle fägnas af dyvulkanens regelbundet återkommande eruptioner, de medvetslösa och förnuftslösa, det har man icke rätt att tro. Det kan icke ske med ett folk, som älskat Tegnér och Geijer och Victor Rydberg.

(Svenska Dagbladet, 8 juli 1910.)

Orsaken till att såväl den traditionella högern, de konservativa samhällsbevararna, som den nya nationalistiska unghögern på detta sätt avskydde strindbergslitteraturen redovisade år 1911 den som i unga år velat vara Strindbergs vän och lärjunge men därefter sökt bli stor på egen hand; nittiotalisten, den nyblivne högermannen och av överklassen då till Nationalskald korade Verner von Heidenstam i de två cirkulärartiklar mot August Strindberg som han med siktet inställt på Akademi och Nobelprismakt lät publicera i de länder där Strindbergs böcker spreds – Sverige, Danmark, Norge och Tyskland:

Strindberg är fullblodsbarbaren inom vår vitterhet, och allt barbariskt har fröjdats. Civilisatoriska makter är honom i själ och hjärta förhatliga. En stråle från Odens öga genombryter sällan det mullrande töcken av förvirring, misstänksamhet, vidskepelse och fruktan, som är hans värld. Han är upplösare och inte byggherre, och allt faller sönder i hans händer och mjölar sig. /.../ Han hatar sig fram och besitter aldrig den ödmjuka kärlek till sanningen, som glömmer personerna. Den finns

egentligen blott hos kulturmänniskan. Men Strindberg med sin isgrå och misstrogna blick nedifrån är en förlupen träl. /.../ Hela hans författarskap är klasskamp. Han finner det högst naturligt att kalla liberaler och högermän för mördare och tjuvar. Men när han stöter på ordet "skomakarrealism", då upprörs han i sitt innersta öfver att ett aktat yrke så yunkeraktigt kan begabbas. /.../ Liksom alla proletärfilosofer blir han först moralist, när det gäller öfverklassen. Det är otroligt, att människorna år efter år kunna sitta och höra på denna lifsåskådnings låghalta gång. Det är vanans makt. Men endera dagen tröttna de och vända på stolen med ett resolut: Nej, nu, snälla herrar, få ni verkligen hitta på något nytt! /.../ Allt går igen, som Strindberg brukar säga, och han har så länge plockat sönder, att slutligen hela hans författarskap mjölar sig. Allting blir ingenting. Rundt omkring honom är det bara brända tomter. /.../ Aldrig någonsin har han skyndat till för att värna om det skygga och förnäma inom oss, det som under alla dessa år har lidit mest. Där han talar, vaknar det onda. Alla de onda blir rörda och säga: "Han talar vårt tungomål; han och vi äro det goda."

De åskådare, som i alla väder tjusas af Strindberg och begärligt andas in förstöringens dammskyar, för att få nysa, äro af ett särskilt slag. Nästan alltid är det något på sned med dem. De är partigängare och gnagare, som titta upp på lifvet genom råtthål. De är cyniska och grofva naturer, trasiga sinnen, självförödare, misslyckade och förgrämda. Men det är inte de, som skall besitta jorden.

Inom svensk vitterhet har kanske aldrig ett namn blifvit så måttlöst öfvervärderadt som Strindbergs på deras tunga. Det skulle då vara Almqvists. Men det har med honom aldrig gått till sådan öfverdrift. Och dock voro Almqvists rent poetiska gåfvor vida större. Något, som ens kan jämföras med "Törnrosens bok", poetiskt mätt, har inte Strindberg att lämna efter sig. Vid en omläsning av hans verk häpnar man öfver, att där ändå verkligen

finns så litet, som inte på något vis är söndrigt. Det blir en vandring genom ruiner, där man då och då stöter på beboeliga rum, men där man genast vid nästa steg åter står ute i natt och dimma. /.../ Strindberg, förfallets diktare, borde betäcka sina ögon och minnas, att hvad vi först och främst behöfva komma förbi, det är honom själf. Det är den isgrå blicken nedifrån och den söndermultning och upplösning, som leder ut i rena, tomma intet.

(Svenska Dagbladet, 1 och 2 mars 1911.)

Där satt det! *Strindberg med sin isgrå och misstrogna blick nedifrån är en förlupen träl.* Det drog ihop till världskrig och Heidenstam varnade: *Hela hans författarskap är klasskamp.*

Victor Svanberg var ju vänster kan man invända. Den förlupne trälens misstrogna blick borde tilltalat honom.

Men så enkelt som att detta är högeråsikter är det inte. Visst tyckte högern illa om det August Strindberg skrev men för det som varit åttiotalets vänster, det Unga Sverige, det åttiotal som blev sekelskiftets officiella vänster, för liberaler och socialdemokrater var August Strindberg så länge han ännu levde i bästa fall tveksam.

Tag denna vänsters mest namnkunnige representant som exempel. Han som sedan vid Strindbergs begravning skulle hylla den store döde. Till August Strindbergs sextioårsdag 22 januari 1909 uttalade sig Hjalmar Branting i Social-Demokraten:

> För den unge Strindberg, banbrytaren, väckaren, all hyllning och beundran. För diktaren i mognare mannaålder... en rangplats i Europas vittra Aeropag. Men åt Svarta Fanors och Blå Böckernas Strindberg, som omvänts i Infernos skuggor till tron på mystikens kranka och tomma evangelium – en önskan av hjärtat att han åter måtte bli sig själv.

Men också där hymlade Branting. Ty hur var det han skrev Om *Giftas II* då efter Giftas-processen när skallet gick mot August Strindberg 1887?

Den 30 december 1877 ingick August Strindberg äktenskap med skådespelerskan Siri (Sigrid Sofia Mathilda Elisabeth) Wrangel, född von Essen (1850–1912). Äktenskapet upplöstes 1891. Här Siri von Essen i debutrollen som Camille i Louis Leroys En teaterpjäs. Foto: Augusta Zetterling, Stockholm 1877.

> ... Strindberg ... kan knappast göras ansvarig för mycket mera än att han ej ansåg sig ha råd att undertrycka åtminstone en av berättelserna – den sista. Efter min uppfattning är nu redan det illa nog; ty jag bekänner mig öppet ej vara nog "frigjord" för att begripa hvarför man formligen skall inbjuda en skandalhungrig allmänhet att, säkerligen till stor del oförtjent, ytterligare smutskasta den som står närmast. *OM* nu "Familjeförsörjaren" ej kan berga sig med mindre han offentligen lägger fram sitt lidandes historia, hade dock finkänsligheten bort mana till yttersta omsorg vid fördelningen af ljus och skugga.
> (Dagens Krönika, 1887, s 109.)

Det var ett taktiskt skrivande. Numera kan det tyckas som om vänstern tog ställning för August Strindberg i Giftasprocessen. Det gjorde den inte. Själva rättegången var ett politiskt spel där den dåtida politiska vänstern såg sig kunna nå en seger över den dåtida högern. Den tolkning som då gavs av rättegången i vänstertidningar som Fäderneslandet kom sedan att traderas genom litteraturhistorien ända till våra dagar. Är dock missvisande. Det framgår inte bara om man bryr sig om att läsa den då gällande lagstiftningen utan även om man går tillbaka till den dåtida debatten. Ty för hela den grupp som kallade sig Det Unga Sverige gällde det på en gång att ta klart avstånd från det August Strindberg skrev och ta avstånd från åtalet. Georg Nordensvan uttryckte på föredömligt klart sätt gruppens gemensamma uppfattning i Ny Illustrerad Tidning 18 oktober 1884:

> Han skaffar sig ej många vänner genom att sända ut en sådan bok, men ökar sina motståndares antal ofantligt. Just derför att boken – eller närmast dess skrifsätt – väckt sådant ont blod äfven hos dem som följt författarens bana med vänskap och som akta hans rika gåfvor högt, just derför hade det varit bäst, om boken förblifvit oskrifven, är det illa att den blivit så ryktbar. /.../
> Det finnes i Giftas goda historier, goda figurer, präkti-

ga detaljer och en sund blick på lifvet, det skall ej nekas. Men allt detta skymmes, dels af det ensidigt polemiska, som på många ställen går till löjlig öfverdrift, dels af att författaren som är en sådan förträfflig skildrare, vill uppträda äfven som samhällsreformator, dels slutligen genom stilen, som alltigenom är sådan, att man knappast vill ha boken i sin bokhylla för att ej behöfva skämmas, om någon skulle få infallet att slå upp den. /.../

Ingen gillar hans förfarande denna gång, men att döma efter den verkligen sällsynta enighet, hvarmed pressen yttrat sig emot åtalet, äro de också få som gilla denna åtgärd. /.../

Men det är dock farligt, detta sätt att leka med sina läsare. Ingen författare, vore han än aldrig så rikt utrustad och vore hans sträfvan i grund och botten aldrig så berättigad och god, gör det alldeles ostraffadt.

I *Författaren*, fjärde delen av *Tjänstekvinnans son*, som skrevs 1887 men publicerades först 1909 hade Strindberg kommenterat detta och de många likartade avståndstagandena:

Johan hade sålunda aldrig gjort sig till chef, utan för sakens skull inordnat sig, och detta var icke så svårt, då programmet ännu befann sig i utveckling. Man hade visserligen desavouerat hans så kallade naturdyrkan mera av brist på insikt eller av fångenskap under Mill, men han respekterade deras mening och lät dem hållas för att icke split skulle väckas.

Det är vid detta tillfälle som Unga Sverige uppträder som chef och utfärdar order till Johan rörande hans uppträdande i processen. När han icke lyder genast, är det de som skicka fram Björnson såsom käpp, vilket ger anledning till en bjärt brytning mellan Johan och honom, och varöver Johan sedan sörjde, ehuru tiden redan var mogen till en skilsmässa, emedan meningarne gingo för hårt emot varandra. /.../

Men när processen var slut, då bröto damerna in, sökte splittring, ty nu var Johan farlig för dem, och de lyckades få de män, som så väl utfört den stora striden för de

stora frågorna att skiljas för den enda mindre: fruntimmersfrågan.

Ännu tar Johan icke någon anstöt av eller ens yttrar sig i tryck annat än gillande om de unges strävan, ty han såg ej på detaljer, och han var mer tolerant än dem oaktat fråga var om vem som först skulle haft rätt att yttra sig ovanifrån om den andres verksamhet.

Än en gång får han erfara att han är partimedlem, oaktat han aldrig ingått i någon enrollering, och att han har chefer, som taga sig friheten ur ett hans manuskript utplocka dem misshagliga meningar, som varken sårade moral, religion, eller på något sätt kunde vara åtalbart, endast därför att det icke gick in på deras åsikter om fruntimmerna.

(SV 21, s 179–180.)

Men det var inte bara frågan om fruntimmerna. De uttryckte sig till en början faktiskt hovsammare än August Strindbergs taktiskt fintande unga manliga följeslagare och elever – som Branting, af Geijerstam, Nordensvan och Staaff. Det fanns betydligt mer djupgående motsättningar mellan honom och Det Unga Sverige. Det var Strindberg klart medveten om långt innan *Giftas*. Han skrev också en förklaring och ett ställningstagande vid jultiden 1883. Då hade han märkt att man på den dåtida intellektuella finare vänsterkanten efter *Röda rummet*, *Mäster Olof* och *Svenska folket* (och trots vad man på det hållet ansåg vara förlöpningarna i *Det nya riket*) blott ville dra nytta av August Strindberg som symbolisk litterär partiledare för Det Unga Sverige. Alltså ansa och tukta hans åsikter och ställningstaganden till dess han kunde fungera som en åttiotalismens representative gestalt.

Mot detta reagerade han. Alltså skrev han den intellektuellt principiella *Invokation* med vilken han tänkt inleda samlingen *Sömngångarnätter på vakna dagar. En dikt på fria vers.* Men han drog tillbaka texten. Han var – som han själv skrev – mer tolerant och ville inte yttra sig i tryck mot de yngre.

Invokationen ersattes därför inför tryckningen av den mer personligt hållna inledningsdikten:

Vid avenue de Neuilly
Där ligger ett slakteri,
Och när jag går till staden,
Jag går där alltid förbi.

Det stora öppna fönstret
Det lyser av blod så rött,
På vita marmorskivor
Där ryker nyslaktat kött.

I dag där hängde på glasdörrn
Ett hjärta, jag tror av kalv,
Som svept i goffrerat papper
Jag tyckte i kölden skalv.

Då gingo hastiga tankar
Till gamla Norrbro-Bazarn,
Där lysande fönsterraden
Beskådas av kvinnor och barn.

Där hänger på bokl̊ådsfönstret
En tunnklädd liten bok.
Det är ett urtaget hjärta
Som dinglar där på sin krok.
(*Sömngångarnätter*, SV 15, s 165.)

Fast den ursprungliga texten från julen 1883 – innan Giftas-processen och lärjungarnas öppna avfall – finns kvar. Bland det Birger Mörner fick överta när August Strindberg år 1891 gjorde sig av med gamla manuskript och anteckningar var texten till denna i *Sömngångarnätter* icke publicerade *Invokation*:

> Då jag tid efter annan sett mitt namn förekomma under rubriken Unga Sverige, och jag nu senast fått bli föreställd inför ett grannland, som vi hafva så mycket att tacka för, såsom representant för det Unga Sverige, ber

jag härmed att få nedlägga detta ärofulla mandat och det af många orsaker. För det första är jag för gammal! Jag är trettiofem år! Det börjar sålunda lida utför, och jag skall inom få år bli desavouerad af dem som nu lyssna till mitt lasteliga tal. För det andra: jag är uppfödd vid romantiska ideal, och dessa uppträda ibland som störande gengångare och göra mig skyldig till små inkonsequenta återfall, lindriga atavismer, som jag i starkare ögonblick måste svära mig ifrån. För det tredje: jag har genomgått sådana stadier i min utveckling, att, när allt kommer tillsammans, det hela blir en stor oklarhet som det kommande släktet måste sakna. För det fjerde: det finns hos mig ett lurande tvifvel på sjelva stödjepelaren i den nya lifskraftiga tron på utvecklingen i den grad att jag stundom icke kan finna utveckling och framåtskridande identiska utan stundom tillochmed finner utvecklingen vara synonym med sjuklig utbildning. Med ett ord: jag är icke mannen att vara eder representant, ty jag kan icke aflägga eden på edra ideal. Jag tror på verklighetens hänsynslösa kraf, men kan icke utrota hos mig tron på ett öfver och utom; jag erkänner förnuftet och tankens eviga rätt att vara domare, men jag kan icke förneka känslans rätt till oskyldiga utsväfningar; jag är med om naturvetenskapens upptäckt att vi icke kunna veta något om Gud, men jag har ändock dessvärre mina relationer med en personlig sådan; jag tror på utvecklingen, men endast såsom ett utredande af invecklade samhällsförhållanden och jag menar att skenbar återgång till det mera ursprungliga skall vara framåtskridandets uppgift.

Att vi hafva samma mål, det betvifvlar jag ej, men vi gå olika vägar. Låten mig gå min ensliga stig genom tvifvel och töcken tills jag krossas mellan det gamlas och det nyas kvarnhjul; ty det blir mitt öde. Tiden, den stora draken, skulle ha sitt offer; det har fått mitt. Jag har gifvit min person, mitt borgerliga, mitt författaranseende, mitt rykte, och mina barn skola bära ett hatat och skymfadt namn. Att jag också skulle ge mitt hjerta,

det var dumt! Men hvad gifven I?

"Andarne vakna och det är en lust att lefva!" menade Erasmus redan i slutet af femtonde seklet; men huru många gånger de sedan dess ha somnat igen det har ingen räknat. Jag tror att andarne vaknat nu igen, men jag fruktar att vi vaknat midt i natten och att det är längre till morgonen än vi trodde. Det är kanske långa kvalfulla timmar innan det blir dag och jag tror också att den strid som nu verkligen tycks ha uppstått, sker i yrvakan. Vi kunna ju knappast skilja vän från fiende och känna hvarken signaler eller fälttecken. Min uppgift i det följande skall bli att så långt möjligt är få ljus öfver ställningen, uppleta krigsvraken, se efter om fred är möjlig och på hvilka villkor och så vidare. Detta kan endast ske genom att söka i det förflutna. Dock icke i det allt för aflägsna. Jag tror till och med att jag i mitt minne skall kunna söka det.

(Birger Mörner, Den Strindberg jag känt, Albert Bonniers Förlag, Stockholm 1924, s 180–182. Med nystavning i SV 15, s 442–443.)

Jo, nog skulle han i sitt minne kunna söka det. Två år därefter gjorde han just så i *Tjänstekvinnans son.* Men framförallt kände August Strindberg det plågsamt med de krav lärjungarna, åttiotalsföljet, Hjalmar Branting och de andra ställde. Finvänstern, alltså.

Vilka krav det rörde sig om redovisade Gustaf af Geijerstam år 1887 i sitt föredrag i Helsingfors: August Strindberg och genombrottet i den nyare svenska litteraturen. De gällde betydligt mer än fruntimren! Det var det rousseauanska i den strindbergska radikalismen som upprörde Det Unga Sverige; Strindbergs uppgörelse med det överskattade kulturarbetet.

Gustaf af Geijerstams är ett intressant föredrag. Först kommer femton sidor hyllning; smicker och kryperi för snillet. Sedan närmar sig af Geijerstam tassande – ett försiktigt steg fram; ett snabbt hugg och så två svassande steg tillbaka för att komma i läge att kunna måtta ännu ett hugg

– och nå sitt verkliga mål; att få undan Strindberg och med sin egen person själv kunna ersätta den besvärlige anföraren:

> Men 1882 utkom en bok, som gjorde väsen af sig, och som än i denna dag kanske på sätt och vis är Strindbergs mest lästa arbete – och denna sista förmodan är egentligen icke menad som en komplimang åt smaken hos vår läsande allmänhet. Boken hette "Det nya riket". Skildringar från attentatens och jubelfesternas tidehvarv.
>
> Man kan ej vara med om det ogenerade sätt, på hvilket Strindberg här anfallit offentliga personer, ej blott i deras offentliga uppträdande, utan äfven i deras privata lif. Hvad man ej heller kan gilla är att man oupphörligen märker, hur Strindberg, medvetet eller omedvetet i denna bok varit ledd af personlig hämndkänsla. /.../ Och i flere af sina bästa berättelser af senare datum har han brutit sönder hela den konstnärliga formen för att få säga en eller annan af de "sanningar", utan hvilkas sägande Strindberg aldrig skulle ha funnit lugn inför sig sjelf. /.../ Och det smärtar mig alltid djupt, när jag ser, hur människor försöka att på ett rått sätt förlöjliga de misstag, till hvilka han härigenom ofta gör sig skyldig.
>
> Men ändå är jag den siste, som vill taga en del af August Strindbergs tankegång i försvar. I synnerhet gäller detta angående Strindbergs uppfattning af kulturen. Och på den sista tiden äfven könsfrågan. Det har ofta blifvit påpekadt, till hvilka misstag Strindberg här gjort sig skyldig, och i sjelfva verket ligga dessa misstag för bildade läsare i öppen dag. /.../ Olyckan är den att man aldrig känner sig rätt säker, när man läser honom. Bäst man tycker, att nu går det utmärkt, nu är förf. skarpsinnig, klar, logisk och bevisande, så bäst det är kommer ett påstående eller en hypotes, så hårresande omöjliga, att man förlorar både mod och tålamod och bara känner sig rasande öfver, att det verkligen är en stor författare, som sagt sådana saker. Man läser vidare, och samma sak upprepas. Det går bra till en tid, men bäst det är får sun-

da förnuftet sig en örfil igen och det ofta, just där konklusionen skulle dragas. Och så står man där handfallen och undrar öfver, hur samma person kan vara på en gång så stor skald och så litet tänkare. /.../ Strindberg har inlett ett nytt skede i vår litteratur, och han är denna litteraturs främste man. Men på sista tiden har han kommit i opposition mot hela den unga rörelse, som han sjelf har väckt.

(Gustaf af Geijerstam, Stridsfrågor för dagen. Fem föredrag, P.H. Beijer, Helsingfors 1888, s 17, 23–24, 25, 26.)

Det är inte bara för att återställa orden som det är viktigt att redan från början lyfta upp denna motbild ur den utslätade ytan av allmänt skolboksjubel över vår nationalförfattare. Det är för att just denna motbild också säger något väsentligt om den folkliga traditionen i svensk kultur; den som inte är av överklass (adel och präster i gamla fyrståndsriksdagen) och därmed ger den en av förklaringarna till hur August Strindberg kunnat bli denna rollbestämmande gestalt i svensk tradition; han är oss Den Konträre. Därmed ger denna motbild också förklaringen till att han inte riktigt kunnat bli en sådan rollbestämmande gestalt utanför vår kultur.

KAPITEL 6

Ett svenskt böjningsmönster

Vänster och vänster! Orden stammar från Franska revolutionen och dess representativa församling. De leder vilse!

Överklass och underklass säger oss svenskar mer. Med bibehållen betydelse kan vi inte översätta de orden till engelska eller franska; knappt till tyska. Vetenskaplig sociologi, marxistisk eller ej, erkänner dem inte. Men vi alla begagnar dem och vet vad de innebär. Nils Herman Quiding – Nils Nilsson, arbetskarl – formulerade dem åt oss men det var Strindberg som när han läste dem hos honom gav orden spridning.

Strindberg förblev i god mening trälsinnad, underklassig i vår svenska mening även när han var intelligensaristokrat. Eller – rättare sagt – i vår tradition hör det till underklassens stora att vara intelligensaristokrater utan att förlora kontakten med myllan.

För den folkliga traditionen i svenskt liv blev det ända från 1879 just tonfallet i *Röda rummet* och *Svenska folket* – och sedan *Det nya riket* och de andra åttiotalsverken från *Mäster Olof* till *Tjänstekvinnans son* och *Giftas* – för att inte tala om den ständigt lästa och älskade berättelsen om *Hemsöborna* – som kom att bestämma en livshållning.

Den hållningen var en annan än den däruppe som ständigt förblir lika officiell om den än då var vänster som hos Det Unga Sverige eller på trettiotalet vänster som Victor Svanberg.

Misstron alltså. Den dolska blicken underifrån om vilken

Heidenstam talade. Strindberg uttryckte det på ett sätt vi alla känt igen:

> Tvivlet! Han tog icke emot tankarne fullständigt kritiklöst utan utvecklade dem, kombinerade dem. Därför kunde han icke bli automat, och icke inregistreras i det ordnade samhället.
>
> Känslighet för tryck! Därför sökte han dels minska det genom att höja sig i nivå, dels anlägga kritik på det högre, för att få se att det icke var så högt och alltså icke så eftersträvansvärt.
>
> (*Tjänstekvinnans son, I,* SV 20, s 167.)

Tvivlare ja. Men på många sätt. Också som i det vårt svenskt pubertala. Det av vuxenvärlden då som nu ständigt lika fördömda.

Det nygötiska program den unge August Strindberg hyllade som medlem i sällskapet Runa i början på 1870-talet var föråldrat och överspelat redan då. Ännu omogen och litterärt trevande var han också. Men den *Början av Ån Bogsveigs saga* han under signaturen Arnkel Ofeg som tjugotreåring publicerade i Vitter Kalender 1872 utgifven af Upsalastudenter utgör trots det oviga språket fortfarande en typisk svensk tonårspojkes upproriska självbild av hur man borde vara då när de vuxna kommer in, när de hojtar, stampar i golvet och hotar:

> Ån kastade sig på golvet och öste halm över huvudet.
> Björn kom in och ruskade i honom.
> "Vak upp, son, och hjälp bror din!"
> Ån teg.
> "Är du karl, du, och ligger som en illdöing i lorten?"
> Ån teg.
> Björn tog ett spett och slog honom över halsen.
> Ån vände på sig.
> Björn slog.
> Ån reste sig på armbågarne och såg fadern i ögonen.
> Björn höll upp.
> "Res på dig!"

Ån satt still.
Björn slog av spettet.
"Nu är det slut, far!" sa Ån och satte fadern i en fållbänk så att gaveln gick ut.
(SV 2, s 104.)

Detta minns vi alla när vi vågar tänka efter. Några bland oss satte verkligen till slut den hojtande fadern i en fållbänk så hårt att gaveln gick ut och vi blev fria (som om vi satt gubben på undantag och tagit gården); andra blott tänkte det. Men alla känner vi igen oss i den strindbergska texten – om vi vågar öppna de av anständighet slutna portarna till våra tonår!

Bara några år senare, strax efter vårt handgripliga fadersuppror, formulerades i hans ord för oss som för tiotusentals andra svenska läsande ungdomar en Strindbergs intellektuella erfarenhet vilken vi alla i en eller annan form delat. En där Strindberg formade vår livshållning. Man kan och bör säga högt det man verkligen anser! Kungen är ju naken vad än de alla hävdar.

Under samtal med professorn kom man in på brännbara ämnen och Johan lockades ur sina förskansningar så långt att han förklarade Dante tämligen betydelselös för mänskligheten och att han var överskattad. Johan hade en hel del goda grunder, men kunde ej ta fram dem när professorn trängde på och hela föreningen stod som en skock omkring kämparne som trängts in i kakelugnsvrån. Han ville först säga att kompositionen i Commedia ej var originell, utan en mycket vanlig form, vilken blivit strax förut använd i Albericus' vision. Han ville påstå att Dante ej kunde giva hela sin tids bildning och tankar i detta poem, då han var så obildad att han ej kunde grekiska. Han var ej filosof då han slog tanken i band under uppenbarelsen och därför var han heller icke någon föregångare till renässans eller reformation. Han var icke patriot, ty han hyllade ett tyskt kejsardöme med guds nåde. Han var på sin höjd florentinsk bygdepatriot. Och demokrat var han ej heller, ty han drömde alltid om ett

förenat påve- och kejsardöme. Han angrep ej påvedömet, utan några påvar, vilka levat osedligt som han själv i sin ungdom. Han var en munk, ett sannskyldigt idiotiskt barn av sin tid, icke ett fjät framom då han sänder odöpta barn till helvetet. Han var en inskränkt rojalist som sätter Brutus jämte Satan i helvetets brännpunkt. /.../ Det var ett språkmonument för Italien – ingenting mer, och det borde aldrig läsas vid ett universitet i Sverige, därför att språket var föråldrat och – sista ordet! – det var för betydelselöst att ha kunnat ingått i bildningens utvecklingskedja.

Resultatet: att Johan ansågs vara oförskämd och halvgalen.

(*Tjänstekvinnans son, II*, SV 20, s 338–339.)

Upprorisk alltså. Men inte partiman. Han hade ordentligt redovisat denna sin grundhållning år 1880. Edvard Brandes, den då ledande borgerliga radikalismens publicist och politiker i Norden hade tagit kontakt med honom för att värva honom:

Højstærede Herre!

Skønt jeg ikke har den Ære at kende Dem personlig, tillader jeg mig dog at tilskrive Dem, fordi jeg gærne vil bringe Dem min tak for "Röda Rummet". Jeg har i disse Dage læst deres Bog og modtaget et saa kraftigt Intryck af Deres Talent og et saa sympatetisk af Deres karakter, at det falder mig naturligt at sende Dem en Hilsen.

/.../

Jeg havde stor Lyst til at skrive en længere Artikel om Dem og Deres Bog, men savner i høj Grad Materiale.

Norske og danske Literater nære for Øjeblikket forskellige Planer om en Samvirken, jeg nævner Bjørnson, Kielland, min Broder G. Brandes o.fl. Jeg tror, at De muligvis vilde slute Dem til vort Program, og jeg ved, at vi vilde meget ønske Dem som Forbundsfælle.

(Georg og Edv. Brandes Brevveksling med nordiske Forfattare og Videnskapsmænd, VI, Gyldendal, København 1939, s 3–4.)

Det var stor ära och var ett smickrande anbud, men ett hotande ett. In i ledet ville han inte. Fast dock...

Ni kan derför fatta att jag känner mig stolt och kraftig efter det erkännande Ni gifvit mig, icke som författare eller Talent (ty det aktar jag ringa, [se mina räsonemang i Röda Rummet om konsten]) utan som slagskämpe. Hvad gagn åter ett parti skulle kunna hafva af mig det törs jag icke förutsäga: Jag tror det blefve ringa, ty jag håller ännu på att plocka ihop bitarne af min spräckta kruka, är mig icke fullt klar, förefaller mig vara endast ett conglomerat af kasserade öfvertygelser, har slagits att jag blifvit trött, är tyvärr så mycket "Talent" att det etiska aldrig vill rent fram, eller så skeptisk vorden, efter att ha sett det mesta som jag svärmat för vara i grunden flärd, att jag knappt har mer än mitt stora sköna hat qvar till allt förtryck och all förgyld uselhet!

Dessutom, i angreppet är jag snabb, men så kommer min humanitet, och så lider jag af att ha slagit mina medmänniskor, äfven om de förtjenat det. Derigenom kan jag icke bli någon pålitlig vän, och heller icke någon varaktig fiende. Jag har retirerat till mitt hem (jag är gift) och håller ifrån mig dagens frågor, jag gräfver ner mig i det Kongliga Bibliotekets 200,000 volymer (jag är amanuens der!), öfvar sinologi, geografi, arkeologi, – en tid bortåt, men under detta ligger det och gror och värker tills en sådan der böld som R. Rummet bryter fram. Då blir jag glad och befriad!

Som Ni ser är jag en ganska dålig bekantskap! En Galler, som är snabb och hänsynslös i angreppet, men som lemnar försvaret åt andra!

/.../

Några ord om mina politiska åsigter i fall Ni skulle vilja anvärfva mig! – Jag är socialist, nihilist, republikan allt som kan vara konträrt mot de reaktionära! Detta på känsel, ty jag är Jean Jacques' intime när det gäller återgång till Naturen: Jag skulle vilja vara med och vända upp och ner på allt, för att få se hvad som ligger i botten; jag tror

vi äro så intrasslade, så förfärligt mycket regerade att det inte kan utredas utan måste brännas upp, sprängas, och så börja ett nytt!
(BREV II, s 164–166.)

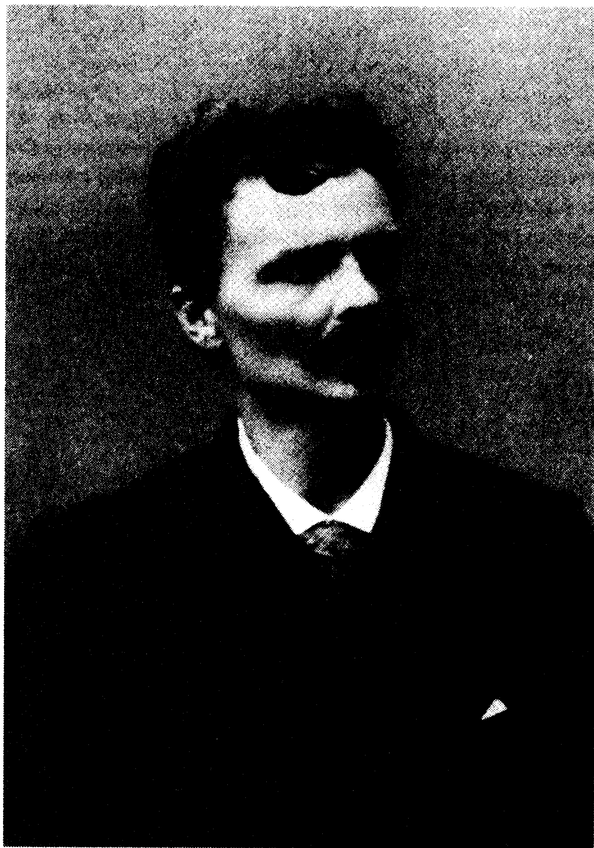
Detta var det på en gång upproriska och i egentlig mening trolösa i hans hållning som de förnuftiga och till överklass strävande sett och ser som oförskämdhet och näst intill galenskap. Men generationer av svenska ungdomar har stått framför spegeln och med rysningar ända ned i tårna deklamerat *Lokes Smädelser*.

Tidens Gudar, er jag smädat,
Smäda vill jag än en gång!
Tidens gudar som jag hädat,
Häda vill jag i en sång!

I han makten, jag har ordet i min makt...
(SV 15, s 25.)

De orden motsvarar en folklig idealbild; så skulle man vara som svensk författare. Inte en idealbild dock av det slag som blivit av betydelse för de flesta bland de ungdomar vilka så småningom skriver upp sig till att ingå i allmänna svenska litteraturen. De tillhör skocken som står bredvid och finner uppträdandet oförskämt och eller halvgalet. Hade de inte gjort så då hade deras väg till bokdebut i det anständigt akademiska Sverige blivit både knölig och lång. Men det Strindberg uttryckte var den grundhållning som präglade och fortfarande präglar folks uppfattning om hur en svensk författare bör vara.

Han har också under landsflykten i ett brev från den 22 juni år 1885 noga och klarsynt tecknat sin situation och sitt förhållningssätt. Bakgrunden är viktig: I december år 1884, efter Giftas-processen, hade den tjugofemårige outgivne Verner von Heidenstam skrivit ett insmickrande brev till den tio år äldre August Strindberg. Han fick kontakt, Strindberg var öppen och frikostig med ord och känslor och under ett par år umgicks de; personligen och genom brev. Tidigare var blott Strindbergs brev till Heidenstam

August Strindberg vid trettiofem års ålder.
Foto: Gösta Florman, Stockholm 1884.

allmänt tillgängliga (om än blott i censurerat skick; Heidenstam hade ju lite fegt klippt bort och förstört Strindbergs kritik mot honom). Då kunde det verka privat efterrationalisering det Strindberg skrev i brev till Harriet Bosse år 1901 om "den otacksamma trolöse lärjungen von Hei-

denstam" (BREV 14, s 121) och sedan särskilt i artiklarna från juni 1910: *Abnorma skolan, De fem raderna, Kråksång, Omkring 1890. (Omvärderingar)* (SV 68, s 77–95). Men när nu också Verner von Heidenstams brev publiceras, då blir bilden av Heidenstams utveckling till och manövrer inför det i svensk litteratur typiska beteende August Strindberg kallade "Pepita-attentatet" tydligare. (Se Verner von Heidenstam, August Strindberg. Brev 1884–1890. Inledning av Magnus von Platen och kommentarer av Gudmund Fröberg, W&W, Stockholm 1999).

Att ställa August Strindbergs beskrivning av det litterära arbetets villkor mot just Verner von Heidenstams senare praktik visar därtill mycket tydligt den bestående skiljelinjen i svensk litteratur:

> Vet du att hela det unga sträfvandet i Sverge äcklar allmänheten så att de hålla deras böcker ifrån sig! Icke ens Levertin köpes! Hvarför! Derför att de äro ledsamma! Låtom oss behålla vårt inflytande och icke bli ledsamma. Jag har gunås varit det under min konvalescent-tid i Schweiz, men skall snart återgå till satyren.
>
> Värre är att min ateism börjar göra mig gammalegoistisk. Jag tycker sålunda som så (ibland). Har du inte ådragit dig nog helvete på jorden för dina medmänniskor, och arbetat rakt mot ditt eget intresse, för att nu få rätt att hvila och lefva för dig och dina barn. Jag har verkligen varit en dum fanatiker! Efter Röda Rummet var allting förlåtet, man talade om Akademien i en framtid naturligtvis, man viftade med sinekurer – och likafullt, så gick jag stad med Svenska Folket och Nya Riket. Det var tur för underklassen att jag var så mycket idealist ännu att jag ville af princip rifva den höjd som jag då hade lätt att bestiga!
>
> Du må inte tro att verlden (le monde) var stängd för mig med Röda Rummet. Tvertom! Klemming var min vän (han svor på Snoilskys beröm), Idun öppnade sina armar och jag gret (av fylla) vid Nybloms bröst klockan 3 på morgonen när Riksantiqvarien Hildebrand drack

brorskål med mig i två kubiktum brännvin (oaktadt jag skojat med hans stenyxor i R.R.) vid morgonsexan. Jag åt middag hos Nordenskiöld med en Japansk prins af blodet och Soto Maior, Waærn och Hans Forsell. Jag stiftade en klubb, i hvilken Svante Hedin (gamle kungagycklaren), Willmann med fru Kjellberg, professorn, m. fl. ansågo som en ära att få roa mig! Allting lekte och log – och så – pang!

Hvad var det för en magt som dref mig! Jag visste jag skulle bli biltog, hädad, smädad – och ändå gick jag stad och gjorde det!

Var det Herostratos äresjuka? Nej! Att vara den förste! Guvet!

Affär? Nej! Ty det hade varit bättre affär att skrifva vackert, det vet du. Det finns ingen som "säljs" så mycket som Wirsén och Snoilsky och Topelius.

Det var den helvetes gamla pligt- och askes-tron och, kan du tro det, känslan af "kallelse". Du må tro jag stred en strid innan jag beslöt mig för att ta vanära och borgerlig död för ett rosenrödt stilla lif! (Se första scenerna i Mäster Olof!)

Hvad jag vet! Det är: att som jag nu har det, är det förfärligt! Landsflykt är ett rysligt straff!

Och ändå! Ändå står jag i begrepp att göra landsflykten – evig! Ty – ja det får du veta när vi råkas.

Eget att öfverklassen böjer sig i det längsta för talangen.

Svenska Folket hade rasat ut! Jag låg afrättad. Man började "dra sig". Så kom Mäster Olof opp! Älskvärda bref från Nyblom och fru. Viftningar med Akademiens anslag!

Då svarade jag Nyblom: tack för Er vänskap, men strax skola vi stå som fiender midt emot hvarandra. Jag sörjer i förväg öfver det, men min väg går ut i ödemarken, utan vänner, utan få ega vänner.

Och så högg jag in med Nya Riket.

Tror du det var slut med deras tålmodighet?

Nej, Nyblom skref än en gång, räckte än en gång han-

> den, oaktadt jag skämtat med Akademien.
> Och så slungade jag ut Dikterna!
> Men nu när kalken är drucken, pligten är fylld! De sårade räknade och vännerna borta! Och när jag börjar se på resultatet för dem jag slogs för – (Jag var ju öfverklass och behöfde aldrig fäkta för min ställning!) så kommer tviflet: har jag gagnat dem?
> Nej! Ty, i den stund jag satte mig att skrifva något likgiltigt, (psykologi eller naturskildring), så skulle man säga: han har tröttnat på striden; han gör som idealisterna skrifver vackert och vill räcka handen.
> Hvarför har jag skrifvit detta nu? Kanske derför att jag kände ett behof att klargöra min ställning innan jag går in i en ny märklig epok i mitt lif, kanske ett behof att visa mig bättre än jag (icke är) blifvit skildrad, jag vet inte.
> Den strid jag nu går till mötes är i så stor skala att den måste åstadkomma en skakning i hela min existens.
> (BREV V, s 109–111.)

Så är det. Plikten att inte bli omtyckt. Inte fin. Och det intressanta är att vi på vår kant därför kunde se Strindberg som föredöme inte bara då när han av den korrekt tänkande kritiken ansågs ha avvikit från vägen utan när alla de radikala och de "unga" förfasade sig. Hellre in med honom på Orfila och låta honom plågas än behöva se honom anpassa sig till det anständiga Sverge där gudakärngar och gudagubbar ränna yra efter skygd, hängsla byxor, knyta stubbar för att dölja skrumpen blygd!

Men denna hans upproriskhet var inte bara individuell. Upproriskheten var social. Den var därtill ett uppror mot själva tillvarelsen. Ett uppror mot ett helvetes samhälle.

Oavsett vilken reformpedagogik och vilken experimentskola vi än skickades till är vi många som upplevt skolan just så som Strindberg beskrev den:

> Detta hindrade icke att skoltiden, den första, betraktades som en lärotid för helvetet och icke för livet; att lärarne förefölle vara till för att pina, icke straffa, att hela livet låg som en tryckande tung mara dag och natt, då

det icke hjälpte att ha kunnat sina läxor när man gick hemifrån. Livet var en straffanstalt för brott begångna innan man var född, och därför gick barnet med permanent ont samvete.
(*Tjänstekvinnans son, I*, SV 20, s 33.)

Men det gällde inte bara skolan och den barndom man i efterhand ville få oss att ljuga om till idyll. De avgörande orden i detta stycke är: "Livet var en straffanstalt för brott begångna innan man var född." Där finns själva kärnan i den strindbergska religionsupplevelsen. Han återkommer livet igenom till denna tanke. Det är också på den grunden han brottas med Gud och utmanar makterna och djävlas – som Loke mot sina gudar – med Kristus. Men detta är alls ingen obegriplig tanke. Tvärtom, om man i detta vårt Sverige gör som Denis Diderot rådde och går ut för att lyssna till vad som sägs på krogar och över bardiskar när folk blir uppriktiga, när de griper tag i ens händer och livets alla lidanden trillar ut ur dem som gula ärter över bordet då återkommer ständigt denna tanke. Man straffas och straffas för brott begångna innan man var född.

– Det är så orättvist allting. Så djävla orättvist!

De strindbergska orden om tillvaron som straffanstalt är inte den teologi som sprids av skolor och kyrkor och media men de talar till folk på djupet, in mot solar plexus; de är talade ur levern som tysken säger.

Tillvaron som straff och det berättigade i ett uppror mot detta helvetes liv är ett genomgående tema hos honom. Det gäller såväl ungdomsverk och Inferno-diktning som vad han skrev in på nittonhundratalet. I detta motsvarar han den djupaste folkliga erfarenheten av livet.

Då när det skulle bli storstrejk för rösträtten år 1902 skrev Strindberg också med detta perspektiv in kolbärarscenen i *Ett drömspel*:

DOTTERN
Detta är icke paradiset!
ADVOKATEN
Nej, det lovar jag!

DOTTERN
Varför gör människorna ingenting för att förbättra sin ställning - - -
ADVOKATEN
Jo visst gör de, men alla förbättrare sluta i fängelse eller på dårhus...
DOTTERN
Vem sätter dem i fängelse?
ADVOKATEN
Alla rätt-tänkande, alla hederliga...
DOTTERN
Vem sätter dem på dårhus?
ADVOKATEN
Deras egen förtvivlan att se det hopplösa i strävandet!
DOTTERN
Har ingen kommit på den tanken att det av hemliga grunder skall vara som det är?
ADVOKATEN
Jo, de som ha det bra, tänka alltid så!
DOTTERN
Att det är bra som det är? - - -

*

1:a KOLBÄRARN
Och likvisst äro vi samhällets fundamenter; om ni inte får något kol buret, så slocknar spisen i köket, cheminén i våningen, maskinen i fabriken; då slocknar ljuset på gatan, i butiken, i hemmet: mörker och köld faller över er... och därför svettas vi som i helvetet för att bära det svarta kolet... Vad gen i oss igen?
ADVOKATEN till Dottern
Hjälp dem - - - -Paus- Att det inte kan bli alldeles lika för alla, det förstår jag, men att det kan få vara så olika??

*

HERRN och FRUN gå över scenen.
FRUN
Kommer du, och spelar ett parti?
HERRN
Nej, jag måste gå lite för att kunna äta middag!

*

1:a KOLBÄRARN

För att *kunna* äta middag...

2:a KOLBÄRARN

För att *kunna*...?

BARNEN

in; skrika av fasa när de få se de Svarta Arbetarne.

*

1:a KOLARBETARN

De skriker, när de få se oss! De skriker...

2:a KOLARBETARN

Fyffan! - - - Vi få väl dra fram schavotterna snart och operera den här ruttna kroppen...

1:a KOLARBETARN

Fyffan! säger jag med. Tvi!

*

ADVOKATEN till Dottern

Nog är det galet! Människorna är inte så dåliga... utan...

DOTTERN

Utan...?

ADVOKATEN

Utan Administrationen...

DOTTERN döljer ansiktet och går.

Detta är icke paradiset!

KOLARBETARNE

Nej, det är helvetet, är det!

Ridå

(SV 46, s 83–86.)

Det är följdriktigt att många regissörer finner denna scen så okonstnärlig, oestetisk och störande att de stryker den när de sätter upp stycket. För konstens skull.

Men det finns ytterligare drag att här lägga märke till. Dubbelheten. De strindbergska orden griper oss dubbelt, också djupt under den officiella medvetandeytan vår. Om folk, vi alltså! – så som vi ofta menar i livet – lever i Helvetet och här straffas, varför förmår vi då inte göra verkligt uppror?

Strindbergs ord öppnar den mörka – förlamande – följdtanken inom oss; det finns väl skäl till straffet. Uttryck det så som de våra gjorde för hundra år sedan: Lidandet är Guds – makternas skrev Strindberg ibland – hämnande vedergällning. Linné skrev en hel bok om detta med konkreta exempel. Också detta är en djupt folklig föreställning.

– Den det går så illa för måste ha gjort något.

Det var den övertygelsen vilken fick Strindberg att förutsätta att den som led så mycket som Dreyfus måste ha grovt förbrutit sig – även om han var oskyldig för just det han officiellt straffades för. Innerst inne tror ingen av oss på oskyldiga offer. Inte ens på vår egen oskuld när vi oförskyllt drabbas; när vi avskedas på grått papper, när hustrun blir otrogen, vännen sviker, barnet dör, hus och hem brinner upp. Det hjälper inte att vi kan intellektuellt övertyga oss. Skulden tynger; vi straffas. Ergo vi är skyldiga!

Långa stycken möter vi våra egna gömda tankar när Strindberg på detta sätt resonerar pre-logiskt; med springarskutt i tankegången.

Men han ger oss samtidigt insikt i varför vi ständigt uppträder på detta självdestruktiva och överklassen tjänliga sätt var gång vi drabbas av dess handlingar:

> OM UNDERKLASSEN VISSTE...
> Om Underklassen (och medelklassen) visste hvad Samhället är, och vad Öfverklassen är.
>
> De undre ana det ibland, när de väckas ur sin slummer, men då stirra de sig återigen blinda på den ekonomiska fördelen, och glömma, att det finns andra tryck uppifrån, som håller de undre i osynliga bojor.
>
> Folket (vi veta nog vad ordet betyder) får mottaga lagar stiftade för dem, eller rättare mot dem, uppifrån, det veta de. Men allt hvad de tänka, sjelfva tankelagarna äro stiftade deruppe; alla läroböcker äro först godkända af Styrelsen innan de få begagnas.
>
> (*En ny extra blå bok. Samlade otryckta skrifter II*, s 201. Stockholm 1919.)

Såväl Hjalmar Branting och de andra artonhundraåttiotalsradikalerna som deras senare efterföljare inom politisk och facklig arbetarrörelse förblev blinda för detta. Eller som detta uttrycktes i den Bibel August Strindberg läste som ung.

> 11. Så at allas syner skola wara eder såsom en beseglad boks ord, hwilka som man får enom som läsa kan, och säger: Käre, läs häruti; och han säger: Jag kan icke ty hon är beseglad:
> 12. Eller, lika som man finge enom, som intet läsa kunde och sade: Käre, läs häruti och han sade: Jag kan intet läsa.
> (Esaia 29:11–12.)

Det är avsiktligt jag väljer texten i den utformning generation efter generation av våra förfäder – Strindbergs, mina, dina – läste den. Ty till skillnad från bönderna nere på kontinenten – Östeuropa som Västeuropa – läste de ju. De läste Luthers Lilla Katekes och Skriften. De var så illa tvungna. Det var plikt på denna deras läskunnighet. Prästen i församlingen hade att årligen hålla förhör med församlingens medlemmar. Ännu när August Strindberg växte upp var försummelse (Kyrkolag kap. 2, §9) belagd med böter.

Dessa folkligt religiösa insikter stod därför vidöppna för Strindberg men var stängda för Hjalmar Branting och det som kallade sig Unga Sverige och blev till tiotalets liberaler och socialdemokrater ty artonhundraåttiotalets radikaler i Sverige var officiellt positivister. Men Strindberg var det icke.

Ty oavsett att naturvetenskapen inte ger någon vetskap om Gud hade August Strindberg – som han ju skrev vid jultiden 1883 – "ändock dessvärre mina relationer med en personlig sådan".

Så var det när han var ung. Så var det för honom livet igenom – den period då han affischerade ateism var inte bara kort; den var heller inte en tid av genomtänkt ateism. ("Jag håller på att utbilda mig till ateist men har rysligt svårt för

det", skrev han som fotnot i brev till Edvard Brandes omkring 12 juni 1885. BREV V, s 102.) Det han skrev i *Sömngångarnätter, fjärde natten* inför julen 1883 tog han aldrig tillbaka:

Och låtom oss gripa till mikroskopet
Som tränger genom båd päls och svål.
Vad se vi då genom objektivet
Om vi betrakta en liten parcell
Av röda vätskan som håller livet?
Jo allra ytterst vi se en cell!
"I begynnelsen var cellen", så lyder ordet!
Men före cellen? En annan cell!
Man ser på ämnet: men den som gjorde't,
Om han var mästare eller gesäll,
Han finns ej till för vedersakarn,
Som tror på skon, men förnekar skomakarn.
(SV 15, s 212–213.)

Nej han kunde aldrig komma förbi sin undran över sådana som trodde på skon men inte skomakaren och om det som var officiell vetenskap formulerade han samtidigt sina grundläggande och livet ut bestående tvivel:

O, cell, (som även urslemmet kallas,
Och protoplasma också på de lärdes språk);
O, cell som styr mitt öde och allas,
Kom frigör oss ifrån livets bråk!
O urslem, urslem, fyll upp vårt hjärta
Och släck vår andes brinnande törst,
O protoplasma du som kom först
Befria oss ifrån tillvarons smärta;
Men kan du ej det, kan du ej när det gäller
I andens strider på liv och död
Ej räcka ett enda antagligt stöd,
Kan ej du hjälpa i själanöd
Och sviker du just när som det smäller,
Då stryk på foten och lär dig hut,
Och det jag visste väl långt förut

Att ej man mättar själar med celler!
Nej, vetenskap, för att hjälpa så litet
Så är din högfärd alldeles för stor
Och när ditt mystiska hölje är slitet
Och man får se vad inuti bor
Så är du inte den guden man tror.
Nej, du är vorden en förnämitet
som låser in dig i akademier
Predikar högt om ofelbarhet
Och leker stundom med frimurerier;
Du sytt dig en förlåt duktigt tjock
Och tycker mycket om sida kläder,
På folkets dyrkan du kräver med pock
Och ratar ej heller utvärtes heder;
Ack har man stundom ur din arsenal,
Ett vapen lånat mot mörkrets makter
Då har man sällan haft annat val
Än bryta sig in i din vapensal
Och tränga förbi dina stolta vakter.
(SV 15, s 213–214.)

Men om han aldrig i verklig mening var ateist så var hans förhållande till Gud knappast det i det nuvarande och just privatiserade politiskt korrekta svenska Salighetsverket gängse. Kristus hade han därtill svårt med livet igenom.

Denna hans oförmåga att avsvära sig den personlige guden – eller makterna – störde Hjalmar Branting och artonhundraåttiotalets officiella vänster liksom det störde nittonhundratiotalets revoluzzervänster: "Tänk titanen som ligger på knä och läser 'gud som haver barnen kär...' Och detta går socialdemokraterna med på. De ger ut i bokform dessa Strindbergs artiklar." (Hinke Bergegrens föredrag i Göteborg 3 augusti 1910 enligt referat i Ny Tid 4 augusti 1910.)

Men min ateistiske morfar stördes lika litet som den revolutionärt Socialdemokratiska Stormklockan – "Ljus över landet. Det är det vi vilja" – vilken den 23 januari 1909 till Strindbergs sextioårsdag på sin förstasida hyllade just *En*

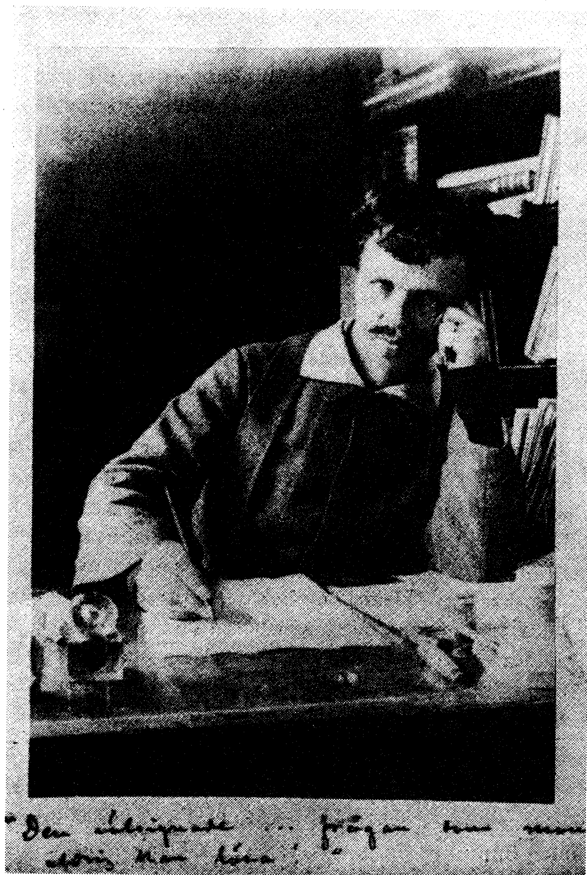
Blå Bok: "Strindberg: Något om det höga i hans väsen och verk."

Till skillnad från – och i polemik mot – den officiella socialdemokratins Hjalmar Branting som blott kunnat se en "Blå Böckernas Strindberg, som omvänts i Infernos skuggor till tron på mystikens kranka och tomma evangelium" skrev Gustav A. Halldén i den revolutionära ungdomsrörelsens tidning:

> Det var synnerligen egendomligt att iaktta den hätskhet med vilken den radikala kritiken störtade sig över Strindbergs "En Blå Bok". /.../Efter åsyftade recensioners framträdande har det blivit en dogm att tala nedlåtande och ringaktande om de Blå böckerna, och när jag nu vågar påstå att de utgöra det mest helgjutna uttrycket för Strindbergs personlighet, att de utgöra det mest konsekventa resultatet av hans liv och gärning, så skall säkert mången med förtrytelse utropa: "Men är då icke han avfälling?..." /.../ Han har aldrig varit annan än vad han nu är: en till sitt väsen djupt och sant religiös mänska. /.../ Hans intellektuella universalitet, hans dikteriska storhet, överlägsenheten i hans etiska och religiösa känsloliv hänför sig till denna absoluthet. Detta framträder kanske skarpast i "En Blå Bok", som just därför blir det mest helgjutna uttrycket för Strindbergs personlighet, det mest konsekventa resultatet av hans liv och gärning.

Detta var inte en fråga om taktik. Här gick en skiljelinje mellan Brantings åttiotalsliberala radikalism och ungdomsrörelsens folkligt revolutionära.

Stormklockegruppen tog Strindberg på allvar. De sökte inte göra honom till någon annan – en ideologiskt rentvättad och dem lämpligare – än han var. De publicerade Strindbergs ord för att de såg till den verkliga huvudsidan i hans gärning; uppgörelsen med överklassen – just det ordet hade de övertagit från honom och använde i agitationen. Men de kunde göra detta också för att de var folk. De visste att Strindbergs förhållande till religion, till den per-

August Strindberg i Gersau 1886. Foto: August Strindberg med assistans av Siri Strindberg, född von Essen.

sonliga gudomen och till makterna, var ett de – vi – alla haft i släkten och bland vännerna. Han var också i detta vad Heidenstam anklagat honom för. En förlupen träl. En grubblande en. Hans religion var inte fin. Den hörde inte

hemma i salongerna och vid hovet. Även för den bland oss som inte själv är troende är den strindbergska religiositeten därför helt begriplig. Vilket de finkristnas inte är.

Troende var han – just som Stormklockan skrev – livet igenom. Socialist kallade han sig ibland. Men marxist var han aldrig. Han hade läst Marx och uppskattade honom inte. Industrisocialisterna hade fel; agrarsocialist kunde han kallat sig ibland. År 1886 redovisade han sin ståndpunkt – och publicerade texten år 1909 – i *Författaren*, fjärde delen av *Tjänstekvinnans son*:

> Men Marx var filosof, och vad värre var, tysk idealist och hegelian. Hans metod består i att uppställa som översats det sökta resultatet, just det som skulle upptäckas. Därpå samlar han en stor mängd fakta som bevisa för; de som motbevisa utelämnas. Det är en gammal god filosofisk metod. Marx var heller inte bara den lärde forskaren man velat göra honom till, utan den passionerade agitatorn som från London redigerar Internationalens program. Lassalle var hans reseombud. Båda voro idealister, sågo eldrött, och ville genast ha förverkligat vad deras skrivbordsfantasier skapat. Hur kunde de annat, barn av reaktion och romantik, levande och verkande innan ännu transformismen hunnit rensa de gamla hjärnorna. Och hur kan ett ungt släkte våga bygga på så gammal, redan förhistorisk grund.
>
> Johan hade alltid haft lite rädsla för den slags socialism; och han hade endast i "agitatoriskt syfte" eller experimentvis upptagit lånesatser ur dess böcker, dock lämnande frågan om privategendomen på tillväxt. När han nu börjar granska arbetarfrågan, finner han snart, att med dess enbara lösning samhället icke är räddat. Icke vore tanke- och yttrandefrihet garanterad med att arbetarne erhöllo maskinerna (en massa arbetare voro pietister); icke vore man säker om politisk frihet heller (det fanns monarkistiska arbetare som gjorde kungliga processioner). Vidare började han se i industri-arbetaren icke den allranyttigaste av samhällsmedlemmarne,

ty han producerade icke, endast bearbetade, och ofta en massa tvetydiga nyttigheter som ofta voro rena onyttigheter, såsom galanteri-artiklar, lyxmöbler och sådant som endast kom i andra hand. Med hans natursvärmeri skulle arbetaren snart få utseendet av en utväxt på den andra stora utväxten storstaden, och som genom någon grundlig operation endast kunde extirperas.

Det är då han inträder i andra graden av socialismens Salomostempel och blir agrarsocialist, eller konservativ socialist såsom alla de grupper kallas vilka icke äro ortodoxe maskinsocialister.
(SV 21, s 206.)

Men, liksom för den radikala ungdomen på kontinenten två generationer tidigare när det gällde Heinrich Heine var det just för att August Strindberg på en gång var upprorisk, kättersk, och inte svor trohet till något parti som den radikala socialistiska ungdomen kring Stormklockan kunde ta ställning för honom. Ja de kunde ta Strindberg som läromästare då på tiotalet när de höll på att bryta med de taktiska och reformistiska i det stora socialdemokratiska partiet och beredde sig på att skapa ett eget parti. Som Z. Höglund då skrev:

Liberala tidningar som Handelstidningen och Dagens Nyheter börjar nu också blanda sig i leken, skymfande Strindberg och ilskna över att den socialdemokratiska pressen öppnat sina spalter för honom. Åh, dessa liberaler! Hur ärligt förtjänar de inte D:r Borgs omdöme i "Svarta Fanor":

Ni liberala rojalister, liberala byråkrater, liberala reaktionärer, liberala skanspatrioter! Liberala förfalskare äro ni; därför går jag till socialisterna, det är framtidsfolket, under det att ni tillhör det förflutna, den avgående träcken. Ni skall få ruttna ner på roten för ni håller inte att ta uti, och yxan är för god åt er; ett rep skulle ni förtjäna, Ni som förfalskat opinionen, förgiftat brunnarne och uppfostrat ett släkte i lögn och bedrägeri. Ni kallar mig konservativ därför att jag icke är sodomit, därför att

jag är världsborgare, därför att jag älskar rättvisan och förföljer mannamån, våld, skälmstycken. Betrakten mig hädanefter som er öppna fiende; jag skall behandla er som tjuvar och mördare.

Håll till godo G.H.T. och D.N.! Ett rep skulle Ni förtjäna! Där har Ni er dom av framtidens folk!
(Stormklockan, 30 juli 1910.)

Men pass nu på! Det går heller inte att skriva in honom i ett allmänt politiskt demokratiskt sällskap. Ja, till och med Georg Brandes som företrätt Nietzsche oroades den 20 april 1890 över Strindbergs syn på "de små":

> De maa endelig ikke fordype Dem saaledes i Nietzsche. Der er et Element i ham, som er at bruge, et andet, som leder følelsen og Tanken vild. De er som Poet ikke mistroisk nok overfor Idégange.
>
> Naturligvis skal de fattige i Aanden icke ovenpaa; men ligesaa sikkert har den Undertrykte sin Ret, og N:s Lære kan løbe ud i Proklameren af den brutale ret til at undertrykke.
> (Georg og Edv. Brandes Brevveksling med nordiske Forfattare og Videnskapsmænd, VI, Gyldendal, København, 1939, s 299.)

Från Värmdö svarar Strindberg två dagar därefter:

> ...i samma stund jag beslutar mig att kämpa för den ena eller andra är jag bunden igen, och då upphör jag att vexa, och det är ändock min livsglädje att känna hur jag vexer.
>
> Ni får derför icke tro att jag är okritisk mot Nietzsche, men emedan han inträdde i mitt lif straxt efter det att jag tillkämpat mig hans ståndpunkt utan att känna honom, så sammanföll hans program (s.v.v.) med mitt.
>
> Ni sade mig på Kongens Nytorv den gången Ni mins: – Nå Strindberg, Ni som hatar "de små". Ni skall väl tycka om N-e.
>
> Och dermed erkände Ni att jag anteciperat mannen.
>
> Och det hade jag emedan jag nyss blivit dödad, utro-

tad af mina små tyranner till partivänner som ville sätta mig på dårhus derför – att jag hade rätt i qvinnofrågan. (Ni ser att min hand darrar ännu när jag tänker på det) Var icke rädd för de stora förtryckarne! Den store och starke är ädel, men den lille är lumsk och dum!
/.../

Om jag nu skulle säga namn på min ståndpunkt, vore det kanske Kateder-anarkist! Det är: frihet för de bäste att också få råda.

En riksdag som nu, utan en vetenskapsman; domstolar utan en psykolog, knappt en jurist, bara yrkesdomare; stadsteatrar utan en första rangs estetiker och dramaturg; och midt i Universitetet ett kollegium af trollkarlar och medicinmän (Indianska!); aldra öfverst officerare omkring landets första löjtnant.

Hvilket samhälle! Demokratien efter 1792! 1848! Ja, så har samhället vuxit som ett snår emedan de millionerna Små aldrig tålt en trädgårdsmästare, lika litet som en sax i håret!
(BREV VIII, s 35–36.)

Hans upprördhet över "partivännernas" – Brantings som Geijerstams – agerande är i och för sig begriplig. Hans ovilja att binda sig likaså. Men det intressantaste är att hans beskrivning av den demokrati som formats av 1792 och 1848 – den han i olika situationer fått försvara – den motsvarar ganska exakt vad som sägs bland folk när ingen överhet lyssnar om den demokrati, det samhälle, som skapats av det demokratiska genombrott vilket ägde rum efter hans död. Ett elände att försvara men dock ett elände.

Men för att inte skära alldeles fel är det viktigt att se att det oss giltiga strindbergska böjningsmönstret inte bara är den upproriskhet och den misstro mot de rådande förhållandena som sitter folk i ryggraden utanför etablissementet och därtill allas vårt i vår kultur under ytan starka dubbeltänkande om skuld och straff, det strindbergska böjningsmönstret visar sig också i det tillsynes enkla, ja idylliska. När man sitter på andra våningen i nr 220 Defence Colony A-

block strax innan monsunen bryter och Delhi är ett mördande hett och dammigt helvete räcker det med att slå upp volymen och läsa:

Herrskapet Larsson
inbjudas vänl.
till en svensk Ärtmiddag
om onsdag kl. 6.

Menu:
Smörgåsbord med brännvin – fisk
Ärter och fläsk.
Äppelpannkaka.
Namnam.
Ost

Strassburger öl
Genever.
Giftfritt Suresnes
Kaffe Cognac
mm.

"Den är dess skydd."
Norges Baeste.
Warum bist du so ferne?
Bevare Gud vår Kung (så lång!)
(Från Neuilly 7 januari 1884. BREV IV nr 731, s 8.)

Då stiger Sverige upp som en smärtsam sval längtan tvärs genom den vidriga middagshettan!

Och vad med magisterns kräftor? Strindberg skrev honom, men så lärde mig musikern, kompositören Gustaf Carlman – min ingifta farbror som läste fosforisterna – han som tog hand om mig i Kristianstad i slutet på fyrtiotalet, såväl kräftorna och att ta supen på rätt sätt som konstens allvar:

> Så stryker han med kniven några geometriska smörfigurer på ankarstocken, skär en rektangel av schweizerosten, slår i supen till tre fjärdedelar och för den i höjd med munnen; där gör han en paus som om han tveka-

> de inför ett medikament, kastar huvudet bakåt och säger huh! Så har han gjort i tolv år och så kommer han att göra till döddar.
>
> När kräftorna, sex stycken, anlänt, undersöker han deras kön, och när intet befinnes att invända, skrider han till den njutningsfulla akten. Servetten stickes med ena hörnet under löskragen, två smörgåsar med ost ställas i beredskap bredvid tallriken och han slår i ett glas öl och en halva. Därpå tar han den lilla kräftkniven och börjar slakten. Det finns ingen mer än han som kan äta kräftor i Sverige och när han ser någon annan råka äta kräftor säger han: Du kan inte äta kräftor. Först gör han ett snitt omkring kräftans huvud och sedan han fått hålet för mun suger han.
>
> – Det är det finaste – säger han. Sedan lossar han thorax från underredet (ristar blodörn som han kallar det) sätter tänderna i skrovet och suger i djupa drag; därpå släpar han de små benen som sparris. Därpå äter han en nypa dill, dricker en mun öl och biter i smörgåsen. Sedan han noga skalat klorna och sugit ur de finaste kalkrören, förtär han köttet och övergår till stjärten. När han ätit tre kräftor tar han en halva och läser utnämningarne i Posttidningen.
>
> (Novellen *Måste* i *Giftas*, SV 16, s 81–82.)

Eller tag det vi oreflekterat finner vara djupt vårt eget och kulturspecifikt; ett vi känner igen hos våra landsmän som typiskt svenskt upplevelsemönster (fast till skillnad från kräftritualen är det kulturområde i vilket det är specifikt ett betydligt vidare ett); det personliga och känsloladdade förhållandet till landskap vi upplever som natur och inte kultur. Det kan gälla skogen och bergen, fjällen och vidderna. Men också kusten och slätten. I Strindbergs fall var det skärgården:

> Året förut hade han på en tiraljering med skarpskyttarne vid Tyresö kommit upp på en höjd. Där var djup granskog. De kröpo mellan blåbärsris och enbuskar tills de kommo ut på en brant klipphäll. Där öppnade sig

plötsligt en tavla som kom honom att frysa av förtjusning. Fjärdar och holmar, fjärdar och holmar, långt, långt i det oändliga. Han hade fastän stockholmare aldrig sett skärgården förr, och visste ej var han var. Den tavlan gjorde ett sådant intryck som om han återfunnit ett land han sett i vackra drömmar, eller i en föregående existens, som han trodde på men ej visste något om. Jägarkedjan drog sig åt sidan, men Johan satt kvar på branten och tillbad, det är ordet. Den fientliga kedjan hade nalkats, och gav eld; det susade om öronen; han gömde sig; han kunde icke gå därifrån. Detta var hans landskap, hans naturs sanna miljö; idyller, fattiga knaggliga gråstensholmar med granskog, kastade ut på stora stormiga fjärdar och med oändliga havet som bakgrund, på vederbörligt avstånd. Han stannade också vid denna kärlek som icke kunde förklaras i egenskap av den första; och varken Schweiz Alper, Medelhavets olivkullar eller Normandies falaiser kunde undantränga den rivalen.
(*Tjänstekvinnans son, I*, SV 20, s 147–148.)

Till det som många intellektuella störts av men som förblivit folkligt mycket läst hör *Inferno, Legender* och *Jakob brottas*. De är religiöst inspirerade sägs det. Men det märkliga är att det alls inte enbart – eller ens till större delen – är de på olika sätt troende eller religiöst engagerade som läser dessa Strindbergs infernoböcker. Eller är det så märkligt egentligen?

Själv läste jag dem alltså före tonåren. De motsvarade till stora delar mina egna upplevelser och erfarenheter när jag då ändrade syn eller tänkte om; när jag bytte, som jag kallade det då. Tag detta med att ha gjort sig osynlig:

Samma dag intog jag min aftonvard ensam i källarens mindre matsal. En man som jag icke kände, trädde in, synbarligen för att söka någon. Han lägger icke märke till mig, ehuru han tittar efter vid alla bord; och övertygad om att han var ensam inne börjar han svärja och tala högt för sig själv. För att påpeka närvaron av en gäst

knackar jag med gaffeln mot ett glas. Främlingen gör genast en rörelse och synes överraskad över att se någon därinne, han tvärtystnar och får brått att ge sig av.

Från denna stund börjar jag grubbla över spörsmålet om dematerialisation, som ockultisterna erkänna. Och bevisen följa slag i slag.

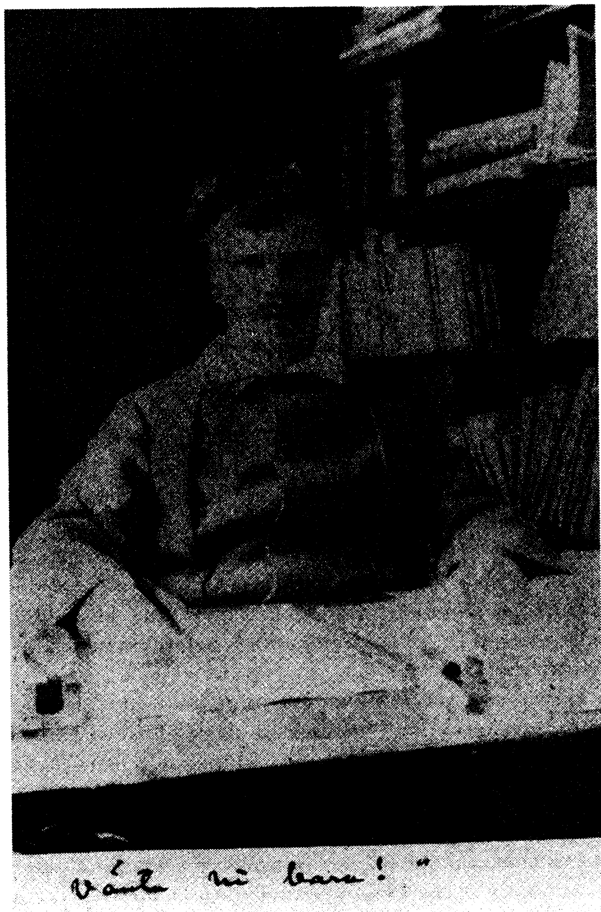
(*Legender.* Fahlstedts översättning i Landquists utgåva. SS 28, s 250–251.)

Det var en lek alla jag då kände ofta roade oss med. Inte bara roade oss med; det var ett sätt att undkomma de vuxnas auktoritet och ingripande. Man gjorde sig frånvarande och osynlig. Just så som Strindberg beskrev det med olika exempel i det kapitlet i *Legender* lyckades det mig ibland att uppträda så att jag blev icke märkbar. Det var spännande. När jag första gången läste det blev det mig en stark ahaupplevelse. Man kan säga att Strindberg legitimerade en lek som inte enbart var lek.

Många låtsas som om de glömt illusionerna och synerna. För att påminna dem tar jag därför ett icke höglitterärt exempel. Ett från en ännu på trettiotalet populär ungdomsbok.

Both Tarkingtons Penrod sitter söndagsuttråkad med blanka ögon i kyrkbänken. Predikantens ord blir honom ett alltmer meningslöst surr i öronen. Men plötsligt växer så Guds allseende öga i kyrkfönstrets glasmålning framför honom till ohyggliga proportioner. Ett öga som en tropisk vulkan. Blicken har fastnat och allt privat är för evigt öppnat och under beskådande. Penrod kämpar för att komma loss ur den ohyggliga dubbelbilden men när han lyckas vända blicken nedåt från Guds öga ser han i stället en märklig syn. På bänken framför honom balanserar en brun kokosnöt på en upp-och-nedvänd sopptallrik. Han förvånas så mycket att hans käkar gäspar. Då, med ens snäpper bilden tillbaka till normalitet. Det är ju bara George Bassets huvud och vita krage. (I Penrod and Sam, Penrod. His complete story, New York 1938, s 337.)

Nå, Penrod var ju inte ensam. Vi alla har upplevt det.

August Strindberg i Gersau 1886. Foto: August Strindberg med assistans av Siri Strindberg, född von Essen.

Ända långt upp i tonåren kunde vi också – mina vänner och jag i New York som i Bromma – roa oss genom att experimentera med illusioner. Dels de enkla; vända syn. Två

vita profiler mot svart bakgrund eller svart vas mot vit bakgrund? Men också de skapade, att hälla ut bläck och se i bläcket. Att forma bilder, förvandla det vardagliga till syn. Att lyssna till musik som inte fanns; alltså ur en svag öronsusning skapa hela konserter. De vuxna förstod det inte. Man borde därför inte tala till dem om det.

Förmågan att se i syne är som Rita Carter påpekar på s 124–127 i Mapping the mind (Weidenfeld & Nicholson, London 1998) många gånger vanligare bland vanliga vuxna människor än vad som brukar sägas. De flesta låtsas inte om den. Några skräms av den. Men jag undrar över alla dessa allvarsmän och allvarskvinnor som grubblar över det eventuellt psykotiska i Strindbergs infernoperiod och ställer sig helt oförstående inför Strindbergs berättelser i *Ockulta Dagboken* om hur Harriet "söker" honom; illusionslekte de ens aldrig som barn? Var de synstumma, eidetiskt blinda? Låtsades de inte? Kunde de aldrig ta fram bilder? Eller har de förträngt det, glömt det och skäms för det? Och hur är det nu i vuxenheten för dem om nätterna då när de är kära, längtande, svartsjuka? Känner de aldrig av den fjärran älskade i insomningen och mitt i ett nattligt halvt uppvaknande? Är de inombords helt stumma och förlamade nu?

Har de inte ens i förpuberteten metodiskt gått skarvarna på trottarstenskanten? Kommer de aldrig på sig att göra så fortfarande? Känner de inte igen sig heller när han skriver:

> Häromdagen, när jag gick en trottoar framåt, såg jag framför mig en källarmästare utanför sin port högljutt och argt bytande ord med skärsliparen, som höll till på gatan. Det kändes motbjudande för mig att avskära den linje som sammanband dessa två individer, men det kunde ej undgås, och jag försäkrar att jag erfor ett starkt obehag i det jag överskred mellanrummet mellan de två trätande männen. Det var som att sönderslita en mellan dem spänd lina eller snarare gå över en gata, som man besprutar med vatten från bägge hållen.
> (*Legender*. Fahlstedts översättning i Landquists utgåva. SS XXVIII, s 278–279.)

För mig – liksom för många jag känner – blev i varje fall just dessa strindbergska berättelser till en hjälp när det gällde att omgivningen till trots förbi puberteten behålla den egna förmågan att kunna se.

Övertro, sägs det. Skrock och vidskepelse. Nja, skrockfull i vanlig mening var han inte. Men han gav uttryck åt mycket av den folktro som fortfarande är stark också i de nya betongförorterna. Den har inget att göra med den gallimatias som sprids av kvällstidningarnas söndagsbilagor – astrologi och sierskor – utan med föreställningar folk inte gärna talar om. Min morfar var socialist och ateist och rationalist – men han lärde mig gå med slagruta. Den slog när jag gick över ådern. Men han kunde stämma blod också. Det gjorde han när jag halkade på garagetaket, föll handlöst och slet upp ett ordentligt blödande sår på en avbruten gren.

Gun Kessles morbror, han vars hus hon ärvde, det jag nu sitter skrivande i, var inte bara kommunist och spårsvetsare, han kunde ställa hästar. Och när jag bodde vid Södra skogen utanför Mariefred var spökhögen, kastet, alldeles därbredvid vid vägens krön. Den växte. Folk som jagade kunde sent om natten berätta hur de råkat kliva upp på den för att få bättre skott men knuffats ned som av en väldig hand. Sådan är den folktro som ännu finns strax under ytan – sällan redovisad – hos oss. Man bör känna till den. Man bör varken skämmas för den eller bortförklara den. Ur den och till den skrev Strindberg i dramatik och prosa och – inte minst – i *Blå boken*.

Men för att tydliggöra August Strindbergs personliga betydelse för oss som gestalt tar jag ett mer privat och personligt vuxet exempel än även underklass, uppror och *Lokes smädelser* och mindre grubbelsvenskt än *Inferno*; jag väljer detta med frieriet till Harriet Bosse den 5 mars år 1901.

Det tar fram ett typiskt kvinnligt svenskt böjningsmönster. Jag har haft tre hustrur, alla har de varit intellektuella och yrkesarbetande och alla har de mycket tidigt i vårt förhållande med en blandning av upprördhet och tjusning sagt:

– Och då neg hon!

Ty alla tre hade plötsligt och utan någon för mig märkbar orsak berättat att när den unga aktrisen Harriet Bosse kom upp till den åldrande diktaren August Strindberg för att förklara att hon ännu inte ansåg sig mogen att spela Eleonora i *Påsk* hade han talat med henne om hur han längtade efter en kvinna, en ljusstråle som kunde försona honom med mänskligheten.

– Så lade han händerna på flickans axlar och såg henne djupt i ögonen och frågade: "Vill ni ha ett litet barn med mig, fröken Bosse?" Och då neg hon och sade "Ja, tack" och så blev hon fast för honom.

Det är en berättelse som tillhör ett djupt skikt i den moderna svenska folkmytologin. Vi ser alla scenen framför oss. Den berömde diktaren med lejonmanen, den späda unga flickan (med de vackra benen) ödmjukt nigande. Den scenen är arketypisk som det heter.

Mina hustrur har också alla tre – i olika hög grad – varit på en gång fascinerade av det romantiskt högtravande och bortstötta av vad de menade vara det patriarkaliska.

Men alla tre gångerna har jag fått göra mina blivande hustrur besvikna.

– Riktigt så var det inte. Så hög var han inte och så flickaktig inte hon. Allting var mycket mer normalt.

– Nog visste hon vad hon gjorde när hon som ung aktris med de nätta små fötterna på karriärtrappans första steg besökte den berömde mer än en generation äldre dramatikern (med glesnande hår och borttappade tänder). Harriet Bosse kom ju själv hem till honom gång efter gång för att hon visste att han höll på att bestämma sig för att fria till henne. Hon höll på med det till dess att han tog steget fullt ut och erbjöd äktenskap. Nog visste hon sin makt!

– Han hade uppvaktat henne, tagit hand om hennes karriär och så hade han friat genom att fråga henne till råds om *Till Damaskus III.* Skulle Den Okände sluta i klostret? Hon hade svarat: "Nej, han har mera att uträtta i livet."

– Det du! Det var ju ett ja till detta hans frieri. Men då den 2 mars hade han ännu inte vågat säga mer. Hon hade då vänt ansiktet mot honom och lett mot honom och er-

bjudit sig spela piano för honom.

– Sedan levde han mellan hopp och förtvivlan i sin kärlek till henne och skrev två friarbrev till henne. Då skrev hon honom till svar den 4 mars:

> Jeg kan godt forstille mig den lille kvindes jublende glädje, om Den Okände – trots alle hendes forestillinger – bare ganske stille tog hendes hand i sin og vandret med hende henad mot – målet.
>
> Og glemte klostret.
>
> (BREV XIV, s 84.)

Därefter gick den karriärmedvetna unga aktrisen Harriet Bosse själv upp till den trettio år äldre tandlöse och hopplöst förälskade dramatikern.

– Karlar är sig lika! De faller platt för de billigaste knep, sade mina hustrur då. De sade det alla tre på nästan ordrätt samma sätt.

– Ja, så var det, svarade jag var gång.

Måndagen den 5 mars antecknar August Strindberg:

> På middagen spelade jag midsommarnattsdrömmen. Överfölls af onda tankar – och kastade B:s porträtt in i ett skåp.
> Straxt derpå kom hon!
> nu var klockan 4.
> *Klockan 5 var jag förlofvad!*
> O! Gud vare oss nådig! Och välsigna vårt förbund!
> Tänk! Jag har kysst hennes lilla vackra mun och små mjölktänder!
> (*Ockulta dagboken,* faksimilutgåvan, s 141/a.)

– Ett barn fick hon visserligen med honom. Ett han älskade. Men avgörande för henne blev att han nu, så som han tidigare gjort för den första hustrun, Siri, skrev roller för henne, arbetade för henne. Ja han fortsatte bereda vägen för henne även när hon flyttat från honom och hon skrattande anförtrodde sina nya män att han inte var mycket till älskare. Så inleddes på allvar Harriet Bosses karriär som en Sveriges största aktris!

– Henne känner vi, sade hustrurna då samstämmigt. Hon är som hon X, sade den ena. Som hon Y, sade den andra. Som hon Z, sade den tredje.

Men det är något mer som är verkligt konstigt med den officiella synen på Strindberg och kvinnor. Något dolt. En mask inne i äpplet. Den masken bör man kunna pilla fram ur äpplet. Jag tar ett typiskt exempel till hjälp. I samlingsvolymen Med himlen till tak och Drottninggatan till golv. Femton balkongtal till Strindberg (Podium, Stockholm 1998) skriver Lars Gyllensten i inledningskapitlet:

> Jag vill hävda att bara en människa med en hjärna av guttaperka kan läsa Pelikanen eller Fadren utan att brista ut i gapskratt.
> (s 16)

Så sägs ofta. Men om det nu vore så att den sinnevärldslige Lars Gyllensten verkligen bruste ut i gapskratt när han läste *Fadren* – att det han skrev alltså inte bara var en gängse retorisk figur utan rena rama personliga allvaret – då behövde man inte vara psykoanalytiker för att dra slutsatsen att han led av en grav störning i sin sexuella självbild som man.

Men den störningen är inte individuell. Den är oss män rätt allmän. Ty vad är det som utlöser dessa gyllenstenska skrattanfall?

> LAURA
> Det skulle nu betyda mindre med fadren.
> RYTTMÄSTARN
> Varför så?
> LAURA
> Därför att modren är närmare till barnet, sedan man upptäckt att ingen egentligen kan veta vem som är ett barns fader.
> RYTTMÄSTARN
> Vad har det för tillämpning i detta fallet?
> LAURA
> Inte vet du om du är Berthas far!

RYTTMÄSTARN
Vet jag inte!
LAURA
Nej, det ingen kan veta, vet väl inte du!
RYTTMÄSTARN
Skämtar du?
LAURA
Nej, jag begagnar endast dina lärdomar. För övrigt, hur vet du att jag inte varit dig otrogen?
RYTTMÄSTARN
Mycket tror jag dig om, men det inte, och inte det heller att du skulle tala om det, såvida det var sant.
LAURA
Antag att jag föredrog allt, att bli utstött, föraktad, allt för att få behålla och råda över mitt barn, och att jag nu vore uppriktig, när jag förklarade: Bertha är mitt, men inte ditt barn! Antag...
RYTTMÄSTARN
Sluta nu!
LAURA
Antag bara detta: då vore din makt ute!
RYTTMÄSTARN
Sedan du bevisat, att jag icke var fadren!
LAURA
Det vore väl inte svårt! Skulle du vilja det?
RYTTMÄSTARN
Sluta nu!
LAURA
Jag skulle naturligtvis bara behöva uppge namnet på den verklige fadren, närmare bestämma plats och tidpunkt, till exempel –, när är Bertha född? – tredje året efter vigseln...
RYTTMÄSTARN
Sluta nu! Annars...
(*Fadren*, SV 27, s 44–46.)

Vad August Strindberg här tar upp är något som i och för sig alla män i alla hittillsvarande samhällen känner till. Fa-

August Strindberg i Gersau 1886. Foto: August Strindberg med assistans av Siri Strindberg, född von Essen.

derskap är alltid tveksamt. Det har primärt inte med patriarkat och matriarkat att göra.

Föreställningen att det kunde ha funnits samhällen vilka inte kunde ställa denna fråga då de inte kände sambandet mellan samlag och befruktning är en idealistisk och okri-

tisk tolkning av uppgifter sådana som Bronislaw Malinowskis från Trobrianderöarna (se t.ex. kapitel VII; "Procreation and pregnancy in native belief and custom, The sexual life of savages in North-Western Melanesia", Eugenics publishing company, New York, 1929). Av egna och inomkulturella skäl har man då tagit ideologi för realitet.

Ty sambandet är i verkligheten icke okänt och i alla samhällen med familjestruktur i vilka fadern ges någon roll är frågan viktig. Hos oss i ett samhälle där parförhållandet sedan mycket länge är norm och där den individuella könskärleken under de senaste seklen officiellt har givits ett alltmer bestämmande inflytande över familjebildningen är just tvivlet på det egna faderskapet till barnen i familjen en för män gnagande oro. Att det är så är lika lätt att bevisa som att frågan är så känslig att det överväldigande flertalet män i detta samhälle vänder bort blicken och förnekar det.

Man behöver inte gå till analysprotokoll, det räcker som sagt att gå till de krogar och de barer där svenska män framåt småtimmarna gråter och lägger sina lidanden och sina tvivel helt blodigt bultande på bordet.

Nå, de har alla skrivit om det. Från Homeros och Shakespeare till dagens bästsäljare.

Ty vad vi män i vår kultur vet är till exempel att om man – som skedde i Umeå – kör de till militärtjänst inskrivnas blodgrupper i dator och jämför officiella fäder med officiella söner visar sig att en viss procent av sönerna inte kan vara sina fäders söner.

Vad August Strindberg gör är att han pillar fram masken ur äpplet också i detta fall.

Man kan därför – om man undervisar i litteraturvetenskap – genomföra ett experiment. På ett seminarium med helt vanliga ungdomar jämföra de instinktiva reaktionerna bland manliga och kvinnliga studenter inför *Fadren*. Med polygraf om man inte litar på sin iakttagelseförmåga eller är verklig positivist!

Till August Strindbergs storhet hör hans övernormalitet.

Ty det märkliga är som sagt inte att han mätte pitt. Det

har ju alla män i vår kultur gjort vad jag vet. Det märkliga är att han skriver det.

Så är det också med svartsjukan hans. Vad var det för konstigt med den? Han hade alla skäl att lida helvetes kval: Siri var ju otrogen på turné i Finland; ville sedan när de knullade just som hon kommit hem, för ovanlighets skull inte att han skulle dra ut. Fick strax därefter missfall. Frida blev med barn med Frank Wedekind under det hon ännu var gift med August Strindberg. Kanske hade hon inte varit riktigt otrogen – tillåtit penetration av Albert Langen, den märkvärdige Willy Gretor (egentligen Pedersen) eller hans sekreterare Frank Wedekind – redan när hon var i Paris med Strindberg 1894. Men beteendet hennes då var, som hon själv senare erkände, minst sagt tvetydigt. Harriet Bosse flyttade hemifrån nästan det första hon gjorde.

Den som ser tillbaka genom livet på sitt eget uppträdande under förälskelser och svartsjukor utan att väja med blicken och utan att skönmåla sitt beteende har inte mycket att förebrå Strindberg för. Det enda i mitt tycke ovanliga är att så många kritiker – med vad jag vet så krångliga egna känsloförhållanden – skriver som om hans reaktioner vore ovanliga.

Det är denna hans normalitet vilken vi alla upplever. Det är alltså precis som Victor Svanberg skrev fast med motsatt laddning:

> Var liten toffelhjälte kan se sig upplyft till tragisk och fasaväckande storhet i Fadren.
> (Poesi och politik, s 74.)

Det strindbergska äktenskapshelvetet, svartsjukeplågan, familjeeländet är vår egen normalitet höjd i färg! Han skriver oss i naturlig storlek men dubbelt så levande. Det är det som gör såväl *Tjänstekvinnans son* och *Giftas* som *En dåres försvarstal* – för att inte tala om dramerna – så övertygande.

Samtidigt är han den med vars ögon vi lärde oss se det Stockholm vi växte upp i (även om vi också känner de litterära förlagorna).

Men solen stod över Liljeholmen och sköt hela kvastar av strålar mot öster, de gingo genom rökarne från Bergsund, de ilade fram över Riddarfjärden, klättrade upp till korset på Riddarholmskyrkan, kastade sig över till Tyskans branta tak, lekte med vimplarne på Skeppsbrobåtarne, illuminerade i fönstren på Stora Sjötullen, eklärerade Lidingöskogarne och tonade bort i ett rosenfärgat moln, långt, långt ut i fjärran, där havet ligger.
(*Röda rummet*, SV 6, s 7.)

För att inte tala om *Hemsöborna*, som är det närmaste en svensk folkbok man kan komma. Och sedan hela den uppgörelse med reaktionen och med de finlitterära nittiotalisterna, med Överklassen, dess Svenska akademi, dess militarism och offentliga lögnande i *Götiska rummen*, *Svarta fanor* och Strindbergsfejdens *Tal till svenska nationen* som varit bestämmande för den inför all överhet misstrogna hållningen hos generationer läsare.

Och han blev bestämmande också för den svenska radikalismens religiösa tolerans. Att svenska socialister och kommunister inte varit antiklerikala i liberal (Hedenius!) och kontinental mening har vi – just så som Victor Svanberg misstänkte! – Strindberg att tacka för.

Men också barnen i vårt land berättar Strindbergshistorier. I Ålstens folkskola för mer än sextio år sedan talade de tioåriga pojkarna från medelklassens Bromma på skolgården med återhållen andedräkt om Strindberg som något kittlande förbjudet och upproriskt. Han hade skrivit en bok om kärlek och äktenskap, *Giftas*, så oanständig att han ställts inför rätta men sluppit undan. Han hade i Paris hållit på med att försöka göra guld för att slå sönder guldmyntfoten och vända upp och ned på hela den internationella finansvärlden. En av dem anförtrodde mig att han i sin fars byrålåda längst in bredvid tidningar med bilder av nakna flickor som den svenska Cocktail och den franska Vénus hittat en undangömd liten grå bok med röd text på omslaget. Den hette *Det nya riket* och den var så skandalös att fadern inte kunde låta den stå framme och

vara synlig för folk som kom på besök.

– Men den var väldigt rolig.

Hur kommer detta sig? Vad beror det på att Strindberg kommit att bli detta nationella – ordet är valt med omsorg just för att det just nu inte anses politiskt korrekt däruppe – paradigm? Detta oss personliga böjningsmönster?

KAPITEL 7

Språket

August Strindberg skrev svenska. En svenska med skjuts i; tydlig men fri. Ett språk på en gång direkt avlyssnat och knutet till den svenska traditionen från Vasabibeln/Karl XII:s Bibel, Luthers lilla katekes och Domarreglerna. Det är dock inte bara avlyssnat och traditionsbärande; det är ett ljudat språk. Slå upp och läs högt några öppningsrader, första meningen; själva anslaget:

> Han kom som ett yrväder en aprilafton och hade ett höganäskrus i en svångrem runt halsen.
> (*Hemsöborna,* SS XXI, s 7.)

Eller tag den utförda varianten med de sakliga termerna:

> Tremastaren Svenska Lejonet hade hissat blindan och bonnetten på fockemast utanför Älvsborgs fästning och höll just på att hiva ankaret, då en av tullens roddbåtar stötte ut från land och signalerade att skeppet ej fick segla än; men vinden hade redan fyllt förseglen, och skeppet red på ankartrossen.
> (*De lycksaliges ö,* SV 14, s 41.)

Han skrev redan som prosadebutant i *Från Fjerdingen och Svartbäcken,* 1877, med sådant anslag i första meningen:

> Nu hade han legat tre terminer på graden och inte gjort ett Guds skapande grand, utan alltid måst skriva till fadern vid terminens slut och bekänna sina skulder.
> (SV 2, s 113.)

Fyrtio år senare ljudar orden lika tydligt:

> Det skulle bli Spökdiné hos Prof. Stenkåhl, men bara andra klassens uppbåd, ty kraschanerna hade ryckt ut där dagen före.
> (*Svarta fanor*, SV 57, s 7.)

Det man omedelbart märker i munnen när man läser högt är att texterna är skrivna ljudat. Man kan säga att han förblev åttiotalist i den meningen att han skrev i enlighet med dess då modärna läsmetod. Det är detta ljudande som ger själva skjutsen och gör hans texter för teatern så starka. De är skrivna för att ligga rätt i munnen. Det är därför han kan skriva till ensemblen på Intima Teatern:

> Jag har även sagt mina skådespelare: tumma gärna på repliken, om ni får den ligga bättre i munnen; skarva om ni vill, men laga att det blir svar på tal.
> (*Julius Cæsar. Öppna brev till Intima Teatern*, SS L, s 139.)

Rösten var för honom ett språkets levande instrument. Han skrev också därför gång på gång just om rösten och talet, förmanande, undervisande, förklarande till skådespelarna vid Intima Teatern både i privatbrev och i cirkulärskrivelser:

> Numera är jag mest böjd sätta det talade ordet först och högst. Man kan ge en scen i mörkret och njuta av den bara den talas väl.
> (*Memorandum... Öppna brev till Intima Teatern*, SS L, s 17.)

Texten var det viktigaste. Att spela *Ett drömspel* utan ord – som nyss skett med Wilsons prisade och omdiskuterade uppsättning i Stockholm – hade varit honom helt främmande; att höra stycket i mörker eller läsa stycket i ensamhet och se en uppsättning för sin inre syn däremot icke.

Föreställningen att han själv var oförmögen att tala ut är en missuppfattning; en övertolkning av sådant som berättelser om hans misslyckade uppläsning ur *Sömngångarnätter*

inför dansk publik i Köpenhamn år 1887 eller i Berlin sju år senare.

Han hade ingen stark röst, han talade tyst men visst hade han mål i munnen; sjunga kunde han också till sin gitarr, stämd som luta. Dock blott när han hade lust. Till att tala så det hördes hade han därtill tränat sig som ung:

> Värst var det med röstens utbildning, ty han hördes in i våningen när han deklamerade. Då uppfann han att gå utom staden. Och platsen, den enda där han kunde vara ostörd, var Ladugårdsgärdet. Därifrån överskådade han slätten på långa håll om någon människa skulle komma och där dog ljudet bort så han måste anstränga sig för att höra sig själv. Det gav honom en stark talröst. (*Jäsningstiden*, SV 20, s 241.)

Han tyckte allmänt illa om att framträda offentligt; hålla tal. Men det är något annat. I det privata var han en charmerande konversatör. Dock, han kände sig – med rätta – i skev situation och utnyttjad i ett liberalernas politiska apspel när han tvangs hålla tal till folket på Centralstationen den 20 oktober 1884 inför rättegången mot *Giftas*. Än pinsammare blev det honom att sedan uppträda utanför Grand Hôtel under hyllningarna den 17 november när han friats; segern var ju ihålig, det visste han och dummare än att begripa, att vännerna som utnyttjat rättegången i sitt eget taktiska intresse nu skulle skynda sig att ta avstånd från honom och vad han stod för, det var han inte.

Det är viktigt att hålla detta med orden och rösten och ljudandet i skrift i minnet ty nu går vi till nästa led.

Det finns språkbegåvningar i betydelsen personer vilka kan växla mellan olika nästan likvärda språk. August Strindberg var inte riktigt en sådan. Fast han läste på olika språk, läste intensivt och tillhör dessutom de svenska författare vilka sökt växla arbetsspråk.

Han skrev flera av sina betydelsefulla verk på franska språket. Men hans var en egensinnig franska, en individuell en. Korrekt var den inte. Det är i och för sig inte att undra på ty det finns bara en handfull franskspråkiga skriben-

ter i var generation vilka förmår skriva en korrekt franska.

Men det intressanta är att han skrev på annat sätt när han skrev på franska än på svenska. Om denna hans olikartade språkbehandling på svenska och franska menade André Mathieu i August Strindberg sa modernité et sa réception en France (Université de Paris X- Nanterre 1990):

> Från och med nu skriver han med en kraft, en ordrikedom och snabbhet utan like, på en förnyad svenska och även, ibland, på en franska som är exakt, på en gång sträv och poetisk.
> (Vol. 1, s 6.)

Skälet till denna olikhet var att svenska språket för honom var ett modersmål, ett avlyssnat språk, ett som skapas i talet under det att det franska språket var ett inläst språk. Hans franske alkemistvän Jollivet Castellot skrev om detta i förordet till den brevsamling han gav ut vid Strindbergs död:

> Vi samtalade till hälften på tyska, till hälften på franska, och inte utan möda, ty fast han skrev en underbar franska talade han språket mycket illa.
>
> Hans tal var hest och hackigt, med en konstig accent, men samtidigt hade han ett förtjusande sätt och hans hållning var förekommande och präglad av den mest utsökta artighet.
> (August Strindberg. Bréviaire Alchimique. Lettres d' August Strindberg à Jollivet Castelot, Paris 1912, s 6.)

Men denna olikhet mellan det sätt på vilket Strindberg begagnade sitt modersmål och det sätt på vilket han begagnade det inlärda språket gäller inte bara det franska språk han sökte erövra. Det är honom ett genomgående drag.

> Här vill jag anmärka, att Strindberg talade dålig tyska, men kunde likväl yttra sig klart och tydligt, fast med brytning över de svåraste ting, varvid de lustigaste vändningar kommo i dagen, uttalade med skarpt skorrande "r" och väsande "s".
> (Carl Ludwig Schleich, Hågkomster om Strindberg.

Översättning av Gust. Lindelöf. Björk & Börjesson, Stockholm 1917, s 14.)

August Strindberg hade känsla för och medvetenhet om de främmande språkens egenart. När det gällde det tyska språket förmådde han inse att den av honom beundrade Heinrich Heine skrev en sekundär – kopierad – tyska och att det var Luther som var originalet. Denne hade utformat och skrivit det verkliga tyska språket. Just därför blev efterföljaren Heine tillgängligare för de utlänningar vilka börjat närma sig det tyska språket. Till källan, till Luther, nådde de först därefter.

Det franska språk han skrev var heller inte en i fransk språkdräkt klädd svenska. Han skrev som André Mathieu uttryckte det: en franska som var exakt, på en gång sträv och poetisk. Men den var inte avlyssnad och ljudad!

Det svenska språk han skrev var av annan karaktär.

Detta är viktigt att lägga märke till. Men den olikheten mellan hans skrivna svenska och hans skrivna franska rör inte bara Strindbergs eget medvetna språksinne och språkkänsla. Skillnaden ligger både djupare och är av tvåfaldig natur. Den består dels i att svenskan – liksom engelskan – är ett öppet språk. Det finns ingen "korrekt" svenska så som det finns en korrekt franska. Språket vårt skapar sig i ett ständigt spel mellan brukarna. Det svenska språk Strindberg skrev var inte bara ett avlyssnat modersmål utan så ljudat skrivet att det kom att frigöra och bestämma svenskarnas språk för lång tid. Men ett språk medvetet avlyssnat också ned i traditionen. Ty just i denna öppenhet blir de stora svenska språkmästarna från Vasabibeln och Domarreglerna bestämmande.

Dels är olikheten än mer grundläggande. August Strindberg ljudade sitt språk, skrev jag. När man läser hans ord lägger de sig rätt i munnen. Språkmelodien, rytmen, är svensk. Här bränns det. Ty detta förklarar hans oöversättlighet. Det rör sig inte bara om ord och uttryck (försök översätta t.ex. *Det är synd om människorna!* till engelska, franska eller tyska!) det gäller själva den grundläggande

svenskheten i melodien. Texter skrivna utan melodisk känsla kan översättas korrekt av ett utvecklat ordbehandlingsprogram i en dator. Strindberg förblir oöversättlig av ens den bäste och mest känslige tolkare.

Han är det av det skäl som Erik Axel Karlfeldt – en mycket annorlunda men dock även han, liksom på svenska en Fröding eller på engelska en Burns, en starkt rytm- och melodibunden författare – gav för att inte vilja bli ifrågakommen som nobelpristagare: hans språk kunde blott existera på modersmålet. (Man gav honom priset efter döden, då när han inte kunde protestera – men det är en annan historia.)

Språket erövrar vi under de första levnadsåren; vi övertar och lär oss hitta i hela den väldiga och komplicerade språkstrukturen innan vi når fram till och tar oss över minnesbarriären vid tre/fyra års ålder. Det är i och för sig anmärkningsvärt. Där finns källorna till den senare språkbehandlingen och en förklaring till varför sekundärspråk alltid förblir tvådimensionella också när de är korrekta; även när de erövrat vuxenhetens system av dolda anspelningarundertexter.

Men än märkligare och på djupet betydelsefullt är att vi jollrar olika från födseln. Ett svenskt spädbarn och ett italienskt, ett japanskt och ett thailändskt de jollrar alla – men de jollrar olika med olika rytm. Det är inte så konstigt. Det mest primära i vårt språk; rytmen och språkets melodi, lär vi oss känna igen – införliva! – under de slutliga långa människoblivande månaderna i moderlivet. Vi vilar inne i livmodern som i en klanglåda. Vi ärver inte vårt språk; men vi föds med dess melodi. För den som har ett rytmkänsligt eget språk blir därför ett eget språkbyte alltid till ett nästan, ett nära intill och en översättning alltid blott ett närmevärde.

Det är denna primära och språkmelodiska svenskhet som på en gång ger hans språk resonans inne i oss – ligger oss rätt i munnen – och stänger så stora delar av hans verk för den som inte fötts in i svenska språket!

Hade han haft ett grövre språksinne, ljudat mer okäns-

ligt, skulle han kunnat bli en framgångsrik världsförfattare. Som det nu är förblir det mest intressanta hos honom för alltid stängt för de andra, de födda utanför våra språkgränser.

KAPITEL 8

Att födas till svensk skriftställare: Släkt och släktskap

August Strindberg var svensk. Det har bestämt honom. Men det har också bestämt vårt svenska förhållande till honom och hans ord. Han är som jag framhållit oss mer än en författare; han är i liv och ord ett böjningsmönster.

Skulle det bero på någon hans genetiska svenskhet? Vara en fråga om någon hans svenska ras eller stam? Nej! Och inte nog med att sådana förklaringar är utan verklig mening; de tillhör numera de politiskt icke gångbara. Med rätta bör jag kanske tillägga.

Men fortfarande kan man läsa om den ene författarens "värmländska lynne" eller den andres "konstnärliga påbrå". Det tillhör det ännu gängse internationella skrivandet. Men sådant är inte bara meningslösheter utan därtill mörkmänneri.

Meningslöst då det knappast är möjligt att med säkerhet tala om någons genetiska manliga förfäder generationer tillbaka. Reaktionärt mörkmanneri, då föreställningen att betydelsen av sådant släktskap för begåvningstyp och personlighetsstruktur bevisligen är ovetenskaplig och blott legitimerar överklassens privilegier. Verkligheten är ju att genetisk begåvningstyp – i överklass som underklass – å ena sidan ständigt med var generation drar mot mitten; av dumma blir klokare avkomma och av kloka dummare alltså, men att avkomman samtidigt lika ständigt språngvis muteras till individualitet och begåvning eller defekt. Kaos alltså. Att söka karaktären i generna blir att jaga efter vind.

Men att August Strindbergs farfar skrev lustspel har sin betydelse. Som socialt arv dock; inte ett genbundet ett.

August Strindbergs släktbakgrund har som socialt arv betytt mycket för hans personlighet, medvetande och verk. Den bakgrunden är i verklig mening nationell; det är i den kulturellt givna traditionen han blivit till som människa.

Det är viktigt att noga påpeka detta. Ty människan är som människa – till skillnad från människan som art bland däggdjur – ett socialt djur som Aristoteles framhöll och Marx vidareutvecklade.

Det är ur den sin släkt, detta givna sociala sammanhang, han formats. Den är dock inte bara svensk i allmänhet utan därtill specifik och rätt typisk för svenskt adertonhundratalsborgerskap. Själv kände han den också ganska väl.

Visst räknar vi svenskar till skillnad från de flesta andra européer släktskap både agnatiskt; på manssidan, som kognatiskt; på kvinnolinjen men patriarkatet dominerar i släkthistorien och där börjar jag.

På fädernet är Strindbergs släkt som våra släkter brukar vara i det gamla Fattigbondesverige. Personerna kommer fram ur den grå anonymiteten på femtonhundratalet:

Namnet först. Det kommer från strind. Strind är, står det i Svenska Akademiens ordbok, fornvästnordiska för kant, sida, land. Strand skulle vi säga.

Från det brant stupande Multråberget sträcker sig en utlöpare ner mot den dal där Strinneån rinner mot Ångermanälven. År 1542 ägdes där gården Österstrinne i Strinne by av Anders Olsson. Han var välbärgad. Gården var den näst största i Multrå socken. Han avled kring år 1565.

Hans efterkommande fortsatte att bruka gården. Hans son Hendrich Andersson hade år 1563 bötfällts för lönskaläge. Men han var dock i sitt liv en betrodd man. Länsman och rotemästare ansvarig för kyrkotukt, ordning och anständigt leverne i socknen.

Bondegenerationerna följer varandra. Omväxlande Hendrich Andersson och Anders Hendrichsson. Per Nilsson-Tannér skrev om detta:

> Det går fram och tillbaka; välstånd växlar med fattigdom, och då och då har Anders- och Hendrichssönerna något otalt med rättvisan. Men allesammans är de bönder, som sår och skördar på sina tegar i Strinne. En del betecknas i kyrkböckerna som medelmåttiga jordbrukare, andra utför sitt arbete "med flit och god vilja". (Strindbergs släktkrönika. Meddelanden från Strindbergssällskapet, nummer 4. Januari 1948.)

Den fjärde generationen; kyrkvärden Hendrich Andersson i Multrå gifte sig år 1705 med hemmadottern Anna Mikaelsdotter. År 1708 föddes dem sonen Hendrich. Denne Hendrich Hendrichsson, den femte generationen efter Anders Olsson var en begåvad pojke och hjälptes därför till studier i Härnösand och sedan till att bli fattigstudent i Uppsala där han bytte namn från bondsed – gårdsnamn, egennamn, patronymikon; Strinnes Hendrich Hendrichsson – till ett typiskt bildat svenskt namn. "Två sammansatta leder, av vilket den första hänför sig till stamgården eller stamsocknen och den senare i regel betecknar ett naturföremål", som Elof Hellquist påpekade om strindbergsnamnet i Svensk etymologisk ordbok (Lund 1948, II, s 1088). Men han bröt som bondestudent inte bandet till byn. Han blev till Henric Strindberg och inte till det mer rikssvenska Henric Strandberg.

Detta är typiskt och svenskt. Hendrichssönerna hörde till menige allmogen. De var bönder; men till skillnad från flertalet bönder på kontinenten var de inte livegna och därtill läskunniga. Husförhören garanterade ju inte bara staten undersåtarnas rätta tro utan samtidigt allmogen egen förmåga att läsa i bok. Lika typiskt är hur den begåvade bondpojken Hendrich skjuts upp ur byn till studier; sådan var grunden för svensk ståndscirkulation ända fram i artonhundratalet. Släkten Strindbergs sociala utveckling var exemplarisk.

Ty denne Henric Strindberg (1710–1767) kom som första generation ovan byn blott en hårsbredd upp ur fattigdomen. Han var komminister men kunde ta pastorsexa-

men först i femtioårsåldern och blev aldrig kyrkoherde. Han gifte visserligen in sig i knapadeln med den obemedlade majorsdottern Maria Elisabet Åkerfelt men deras blev ett hårt liv. Paret fick åtta barn av vilka sex överlevde och kom ut i tjänst hos bönderna. Två av dem, den äldre brodern Henrik och den yngre Zacharias sändes efter nödåret 1770 till Stockholm för att söka upp morssläkten.

Henrik Strindberg råkade illa ut i Stockholm. Gunnar Brandell skriver att han "inveckladé sig tidigt i spekulationer, kom i delo med rättvisan och dömdes till landsflykt för oredlighet. Hans namn anslogs på påle vid Packaretorget, till skam och varnagel, och försvinner ur släktpapperen."

Men i Sjuntorp i Västergötland blev han under namnet Stimberg "en av den svenska industrins pionjärer, den förste som i Sverige anlade fabriksmässiga bomullsspinnerier". Ja, en "teknisk naturbegåvning". (Strindberg – ett författarliv, I, s 14–15.)

Zacharias Strindberg (1758–1829) gick det däremot enbart bra för efter det att morbrodern, sidenfabrikören Carl Åkerfelt tagit hand om honom. Zacharias blev framgångsrik borgare; kryddkramhandlare, stadsmajor i Stockholm och tilldelad "pro patrias medalj att bära uti svart band", som han själv skrev och i ett ordenskapitel år 1816 erhöll han Seraphimermedaljen. Han var känd sällskapsbroder, stormästare i Auroraorden, författade egna pjäser och om honom skrev – anser Brandell – August Blanche i En afton i Aurora-orden; Rinnberg, han som var "en stor vän av musiken och dansen, men även av bordet och glaset".

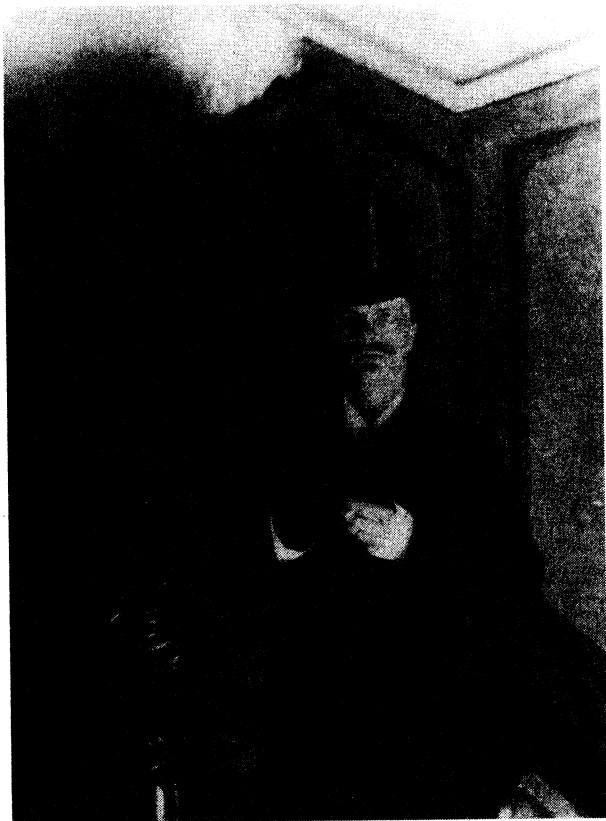
Liksom sin far Henric gifte Zacharias sig uppåt. År 1793 vigdes han vid Anna Johanna Neijber. Den stockholmska släkten Neijber, borgerlig med ytor mot adeln, härleder sig från den tyske snickarmästaren Martin Neuber, år 1687 borgare i Stockholm. Paret Zacharias och Anna Johanna fick tre barn vilka enligt Axel Strindberg uppfostrades med disciplin och rotting som borgerlig sed var. Två söner: Johan Ludvig, 1794 och Carl Oscar, 1811. En dotter; Lisette, 1797. Dottern gifte sig år 1822 med industrimannen, metodisten och ångbåtspionjären Samuel Owen. Den äldste

sonen, Johan Ludvig blev kryddkramhandlare 1820, övertog år 1828 faderns bod till vilken redan då hörde försäljning av ångbåtsbiljetter. Zacharias hade ju Samuel Owen till måg. Johan Ludvig blev sedan från kryddkramhandlare en mycket förmögen man, grosshandlare, penningväxlare och redare.

Den yngre sonen hade måttliga studieresultat och sattes först i bryggarlära men vid faderns död år 1829 när han var 18 år arbetade han i kryddkramhandeln. År 1837 övertog han en bod av sin bror, blev självständig och borgare. I december 1841 övertog han broderns ångbåtskommission. Den rörelsen flyttades till Riddarholmen år 1846; "där den övergick från far till son i tre generationer" som Strindbergs systrar skrev.

På tre generationer hade släkten Strindberg alltså gjort den i tiden typiska klassresan från fattigbyn till burget borgerskap ingift uppåt. Lika typiskt är att släkten nu drogs in i ekonomiska stormar. Samuel Owen gick i konkurs 1843. Den flotte Johan Ludvig med vidlyftiga affärer gjorde stor fallit 1852 och drog sin yngre bror Carl Oscar Strindberg med sig i härvan. För Samuel Owen och Johan Ludvig Strindberg blev nederlagen livsavgörande, de repade sig aldrig. Men trots att Carl Oscar Strindberg var inblandad i bådas affärer och drogs med i broderns konkurs tog han sig snabbt ut ur krisen. Han behöll boet och ångbåtskommissionen, hade – som Gunnar Brandell påpekade – två pigor i sin tjänst året efter konkursen och som den ende med behållen social och ekonomisk position försökte han hjälpa de av olycka drabbade släktingarna. Johan Ludvig Strindberg efterlämnade sju oförsörjda barn vid sin död 1854; Samuel Owens änka Lisette flyttar efter makens död samma året hem till sin yngre bror med sina två döttrar. Allt så som det brukades i tidens borgerliga familjer.

Ett sätt att rädda Johan Ludvig Strindberg – och därmed hela familjen – ur de allt trassligare affärerna hade varit att Carl Oscar Strindberg, dansant sällskapsbroder med fördelaktigt utseende, gift sig rikt. Han borde ha kunnat det. Men detta till trots och till skillnad från sin far och farfar

August Strindberg i Gersau 1886. Foto: August Strindberg med assistans av Siri Strindberg, född von Essen.

som gifte sig uppåt gifte Carl Oscar Strindberg sig nedåt.

År 1834 avled Johan Olov Norling; kontorsvaktmästare hos en grosshandlare i Södertälje. Skräddarmästare, kallar Strindbergs systrar honom. Betjänt, står det i mantalsuppgifterna. Änkan gifte om sig med en skeppare Söderström.

Den Norlingska släkten var underklass men en under-

klass av annat slag än bondsläkten från Strinne; en småborgarsläkt.

"Släktforskaren Erik Hellerström", skriver Gunnar Brandell, (Strindberg – ett författarliv, I, s 19) "har följt familjen tillbaka i tiden i kyrkböckerna men bara funnit årtal och yrkesuppgifter: kakelugnsmakare, korpral, trädgårdsmästare osv."

Vid Johan Olov Norlings död efterlämnade han en dotter, Ulrika Eleonora född 1823, som skickades ut att tjäna som piga och år 1842 arbetade hon som uppasserska på Familjen Nehsserts nykterhetsvärdshus på Liljeholmen.

Kapten J.G. Nehssert och hans hustru Brita Helena tillhörde Carl Oscar Strindbergs nära umgänge. Samman med A.O. Wallenberg skulle de också bistå honom ekonomiskt i återuppbyggnadsarbetet efter konkurssvårigheterna.

Värdshuspigan Ulrika Eleonora var nitton år då den tolv år äldre ångbåtskommissionären Carl Oscar Strindberg kom att lära känna henne på Liljeholmens värdshus. När ägarna, Nehsserts, året efter gick i konkurs tog han henne till sig som hushållerska. Hon blev strax gravid och födde en son som Carl Oscar icke erkände och som snart dog undan. Hon födde som hans ogifta hushållerska sedan ytterligare två söner: Axel år 1845 och Oscar i juni 1847. Först den 24 september 1847 ingick Carl Oscar Strindberg i stillhet äktenskap med sin hushållerska Ulrika Eleonora Norling och lät komminister-adjunkten i S:t Jacobi bevittna en förklaring att dessa hennes två barn var "under Äktenskapslöfte sammanavlade". På så sätt äkta. Vigseln skedde i stillhet; brodern vägrade närvara. Dock var den Owenska familjen representerad.

Men märk! August var helt äktfödd! Till skillnad från sina äldre bröder var han född inom äktenskapet. Men – därtill – helt inom ty inte avlad förrän mer än ett halvår efter vigseln; det trots vad som tycks meddelas i *Tjänstekvinnans son*: "Tre barn voro födda före äktenskapet och Johan föddes först i början av vigseltiden" (SV 20, s 10).

Hustrun Ulrika Eleonora Strindberg – med "kristligt sin-

nelag och klen skolning", skriver Gunnar Brandell (I. s 26.) – avled utsliten i tuberkulos efter elva barnsbörder vid trettionio års ålder:

> Vår broder August var vid moderns död tretton år gammal och vi två systrar respektive sex och tre år. Sju barn stodo sörjande vid hennes bår. Vår näst äldste bror Oscar, då femton år, vistades i pension utanför Paris för att lära språket. /.../
>
> Året efter mors död gifte vår far om sig med husmamsellen, Emilia Peterson, dotter till kyrkovaktmästare J. Petterson och hans maka. Vår blivande styvmor hade nämligen som ung tjugoettårig flicka kommit i vårt hem för att under mors långvariga sjukdom förestå hushållet. /.../ Efter ett år föddes en son, Emil... /.../
>
> I och med fars nya giftermål inträdde i mångt och mycket en stor förändring i vårt hem. Det var nog ej så lätt för vår unga styvmor att sätta sig i respekt och leda sina många styvbarns uppfostran. Särskilt bror August började genast hysa avoghet och misstro mot henne, när hon sökte fatta tyglarna i hemmet, vilket för honom kändes mer än vanligt tryckande. Vi barn fingo även instinktivt den känslan att vägen till vår faders hjärta blivit så gott som avskuren.
>
> (Strindbergs systrar berätta om barndomshemmet och om bror August. P.A. Norstedt & Söners förlag, Stockholm 1926, s 28 och 30–31.)

Han var ingen Per Wästberg som blev fullmogen vid femton års ålder och sedan för alltid förblev. August Strindberg var i stället som de flesta bland oss sent utvecklad. Länge intellektuellt och känslomässigt omogen. Det enda vilket tidigt kännetecknade honom var, som systrarna sedan skrev att:

> Han var redan som barn mycket svår att komma överens med. Skygg och känslig, var han på samma gång mycket oppositionslysten samt ville jämt disputera om allting, stort som smått. Med sitt trotsiga sinnelag och sin djupt

rotade misstänksamhet mot allt och alla kom han genast på spänd fot med sin styvmor, och så småningom betraktade han henne som sin svurna fiende. Härigenom råkade han också ut för faderns missnöje, varav ständiga tvister och stridigheter blevo följden. Ofta sökte han då tröst hos sin äldsta syster.
(Strindbergs systrar berätta, s 31–32.)

Ja, som ung visade han inte prov på någon särskild begåvning. (Var till skillnad från syskonen – särskilt den fyra år äldre brodern Axel – inte djupt musikalisk. Heller inte ens teaterintresserad för övrigt.)

Vad vidare är att säga om den familj och det liv Carl Oscar Strindberg skapade runt sig har August Strindberg själv skrivit i *Tjänstekvinnans son*; Carl Oscar, fadern, var typisk för sin tid och sin klass och han formade därför utan medveten avsikt på hårdhänt sätt den blyge och sturige gossen till istadig självständighet och till att livet igenom förbli refraktär och produktiv.

Systrarna har velat mildra den bilden i sin minnesbok så som systrar brukar göra men bröderna har i stort bekräftat den vilket framgår av Stellan Ahlströms Ögonvittnen I och brorsonen Axel Strindbergs Arvet från Strinne. Ett familjeöde (Gidlunds Bokförlag, Hedemora 1989).

KAPITEL 9

Men vad med detta Sverige? Till frågan om misärens dubbelhet

Ja, efter skolan irrade denne August Strindberg ju gång efter annan mellan den lilla provinsiella huvudstaden Stockholm och den sömniga småstaden Uppsala styrd av hastigt uppblossade intressen. Läkare, litteratör eller kanske ämbetsman. Men ständigt lika oförmögen att fullfölja några sina planer. Han dög inte. Han körde. Han misslyckades med sina studier. Så ville han in vid teatern. Men han misslyckades som skådespelare. Med kärleken var det också mer si än så. I vänkretsen läste man sina dikter för varandra så som unga män från medelklassen brukat göra i Sverige åren kring studenten. Kamrater hade han ju och supen kunde han ta, havsbandet fann han snyggt och med fadern grälade han så han var rätt normal för sin klass och sin miljö men stort annat var det inte med honom.

När han var full eller var ensam fantiserade han om all sin kommande storhet. Det hör till. Fast när han skulle skriva ut det stort fantiserade då höll det inte. Också det hör till.

Det han skrev var ofullgånget. Efterklang därtill. Som lyriker var han en blek signaturpoet. Han försökte berätta men han levde i en europeisk utkantsprovins och när han skulle vara litterär, då livnärde han sig på intellektuell skåpmat från förra generationens ungdomsår. I bästa fall plankade han August Blanche och Heinrich Heine. Också dramatiken var osjälvständig med lite Schiller och lite Shakespeare och sådant.

På eget förlag och under pseudonym publicerade han år 1870 ett vad jag vet ännu aldrig uppfört stycke: *Fritänkaren*. Det fick rättvist usel kritik. Samma år hade han skickat in ett anpassligt sorgespel till Kungliga teatern; *Det sjunkande Hellas*. Det refuserades dock. Han arbetade om det och skickade det till Svenska Akademien som *Hermione*. Men också där befanns det undermåligt. Fast den 13 september 1870 spelades på Dramaten hans menlösa stycke: *I Rom*. Året efter hade han lånat av Björnstierne Björnson och fått stycket *Den fredlöse* uppfört. Karl XV var på premiären och blev road. Författaren kallades till audiens och fick 200 kronor av kungen. Fast också det stycket är svagt.

Karl Otto Bonnier påpekade (Bonniers en bokhandlarefamilj, IV, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1931, s 22–23) att det gängse omdömet såväl i de akademiska kretsarna i Uppsala som i pressen i Stockholm om vad den unge Strindberg skrev var att det var misslyckat och underligt; *Mäster Olof* var närmast ett pekoral.

Hade August Strindberg drunknat ute i skärgården vid tjugonio års ålder 1878 hade han inte varit en fotnot ens i den svenska litteraturens historia. Ty det finns om jag är uppriktig bara ett skäl att läsa vad Strindberg skrev med litterära pretentioner fram till och med de lovande Uppsalanovellerna i *Från Fjerdingen och Svartbäcken* 1877: Det att senare skrev han samma fast bra.

Med ett undantag: *Mäster Olof* från 1872, prosaupplagan. Det stycket är på riktigt. Visst spretar texten och tankarna. Men de spretar på rätt sätt; ut ur provinseländet! Där i den texten är han en ny, stark och stor svensk författare; det stycket öppnar numera ett eget och nytt kapitel i svensk intellektuell historia. Dock, det refuserades, förblev okänt utanför den trängre vänkretsen och nådde publik först år 1881; efter det han brutit igenom.

Men om han mest famlade och trampade vatten, hur kom han då upp på fast mark? Hur blev det möjligt för författaren till eländen som *Det sjunkande Hellas* eller *Fritänkaren* att skriva *Mäster Olof* och sedan komma fram till och slå igenom med *Röda rummet*?

För att förstå detta är det nödvändigt att se närmare på det Sverige denne Strindberg fötts in i. Det var på något gott och mycket ont ett i europeisk mening sällsamt ålderdomligt samhälle.

Hur ålderdomligt och efterblivet det kunde te sig från dåtida modern europeisk intellektuell horisont framgår av det brev den tjugosexårige Friedrich Engels i Paris någon gång mellan mitten av november och mitten av december år 1846 skriver till Karl Marx i Bryssel:

> Som oskyldig sidoförnöjelse har jag under den senaste trista tiden utom med flickor också bedrivit umgänge med Danmark och det övriga Norden. Det Du är ett svineri! Hellre den minste tysk än den störste dansk. En sådan fullständig moral-misär, skrå-misär och stånds-misär existerar ingen annanstans längre. Dansken håller Tyskland för ett land dit man far för att "ha mätresser och förstöra sina pengar på dem" (imedens han reiste i Tydskland, havde han ein Maitresse, som fortärede ham den bedste del av hans Midler, heter det i en dansk skolbok!) – han kallar tysken en tysk skrävlare och håller sig själv för den germanska väsensartens äkta representant – svensken å sin sida föraktar dansken som "förtyskad" och urartad, snakkesalig och förvekligad – norrmannen ser ner på den förfranskade svensken med sin adel och gläder sig över att hemma i Norge härskar fortfarande samma stupida bondehushållning som på den ädle Knuts tid och därför behandlas han i sin tur som slödder av isländningen vilken fortfarande talar samma språk som de grisiga vikingarna gjorde år 900, kolkar tran, bor i en jordhåla och kvävs i varje atmosfär som inte stinker rutten fisk. Jag har flera gånger frestats att vara stolt över att jag åtminstone inte är någon dansk eller isländning utan blott en tysk. Redaktören för den mest avancerade svenska tidningen Aftonbladet /Lars Hierta, J.M./ har varit här i Paris två gånger för att bli klar över arbetets organisation. Han har under åratal hållit sig till "Bon Sens" och "Démocratie Pacifique", har pratat högtidligt

> med Louis Blanc och Considérant men har inte förmått ta till sig någonting och farit lika klok som han kommit. Nu slår han som tidigare på trumman för den fria konkurrensen, eller som det heter på svenska *näringsfrihet* eller också *sjelfförsörjningsfrihet* /på svenska i original, J.M./ (Det låter till och med vackrare än Gewerbefreiheit!). Naturligtvis, svenskarna sitter fortfarande i skråskit upp över öronen och i Riksdagarna är det borgarståndet som är det mest rasande konservativa. I hela landet finns blott 2 riktiga städer om 80.000 och 40.000 invånare var. Den tredje, Norrköping, har blott 12.000, alla andra sådär 1.000, 2.000, 3.000 /.../ Det enda dessa länder duger till är att visa vad tyskarna skulle göra om de fick pressfrihet, nämligen just vad danskarna verkligen gjort. Alltså omedelbart grunda ett "Sällskap för den fria pressens sanna bruk" och låta trycka kristligt-välmenande kalendrar. Det svenska Aftonbladet är lika tamt som Kölner-Zeitung men anser sig vara "demokratiskt i ordets sanna mening". Också håller sig svenskarna med fröken Bremers romaner och danskarna har Etatsrådet Oehlenschläger, kommendör av Dannebrogsorden. Det finns också fasansfullt många hegelianer däruppe och språken vilka stulit vart tredje ord från tyskan passar ohyggligt bra att grubbla med.
> (MEGA(2), Dritte Abteilung, Band 2, Berlin 1979, s 68.)

Engels uttrycker vad det bildade Europa från höger till vänster ansåg. Tolv år senare skriver i Napoleon III:s Frankrike bourgeoisiens officiösa Revue des Deux Mondes om Sverige bl.a.:

> Under augusti månad 1859, hade 57 kvinnor förklarats myndiga. Därav en från adeln. /.../ Det var hög tid att de svenska lagarnas orättvisa och grymhet mot kvinnor åtminstone till någon del åtgärdades. Mot slutet av tolvhundratalet hade Birger Jarl gett dottern halv arvsrätt gentemot sonen. Genom lagen av den 19 maj 1854 gav

konung Oscar henne lika arvsrätt. Under de fem sekel vilka förflutit mellan dessa två lagar hade icke ett enda framsteg kunnat noteras vad gäller kvinnornas ställning /.../ en lag från 21 december 1857 straffar med böter dålig behandling av djur; det var därför på tiden att människor kom i åtnjutande av samma skydd. I november 1858 avskaffades i strafflagen andra paragrafen i det trettiosjätte kapitlet och därmed försvann ur lagen och – kan man hoppas – ur de svenska sedvänjorna, den dittillsvarande rätten för husbönder att kroppsligen aga sina domestiker. Dock husbonden har fortfarande rätt att med en moderat sådan korrektion tillrättavisa manliga tjänare under arton års ålder och kvinnliga under sexton år. /.../ Trots detta märkliga undantag måste erkännas att den nya lagen är ett framsteg. Men det förtjänar noteras på vilket sätt detta framsteg uppnåtts under det senaste riksmötet: två stånd – adel och borgerskap – vilka enhälligt röstat för djurens skydd mot dålig behandling röstade mot förslaget att avskaffa rätten att prygla tjänare...
(Annuaire des Deux Mondes IX, 1858–1859, Paris 1860, s 510–511.)

Det förtjänar påpekas att först år 1920 – åtta år efter August Strindbergs död – avskaffades i Sverige husbönders lagliga rätt att "när ett tjänstehjon är försumligt, genstävigt eller i sin levnad oordentligt" använda måttlig husaga.

Samma år som Revue des Deux Mondes förundrades över Sverige framhöll Encyclopedia Britannica i sin fjärde upplaga (Vol. XX.) att Sverige visserligen gjorde stora materiella framsteg men att den svenska statskyrkan "är en synnerligen förföljande kyrka", att de politiska medborgarrättigheterna är inskränkta och brottsligheten osedvanligt hög med ett åtal på hundrafjorton medborgare och en dom på hundrafyrtio medborgare; Stockholm var i särklass, där satt var tjugoåttonde invånare i fängelse. Detta berodde dels på att många handlingar "vilka inte på något sätt kan kallas brott, i Sverige anses som sådana och bestraffas"

men dels också på att brottsligheten i Sverige faktiskt var ovanligt hög.

Exemplen kan mångfaldigas. Det Sverige i vilket August Strindberg växte upp och sökte ta medvetande var utifrån sett intellektuellt och politiskt efterblivet.

Under den livstid som var August Strindbergs – 1849 till 1912 – genomgick sedan Sverige – och Norden – en stor och grundläggande social och ekonomisk omvandling. En den bästa sammanfattning av epokens karaktär gjordes av Gunnar Ahlström för ett halvt sekel sedan:

> Århundradets stora omvälvning inom Nordens produktionsliv gick inte endast ut över naturens åkrar och ängar, skogar och gruvberg, flottleder och vattenfall, bebyggelseområden och stadsarealer. Med samma följdriktiga oemotståndlighet drabbades också villkoren för den mänskliga sammanlevnaden av förändringens lag. En historiskt särpräglad, traditionsmättad och brokig socialvärld bröts sönder eller nivellerades till förmån för en ny tingens och människornas ordning. Nedärvda skiljelinjer, rättsnormer och lydnadsprinciper, som hade sitt underlag i en gången tids ensartade och mera primitiva förhållanden avskaffades eller lämpades efter det förändrade försörjningslägets differentierade behov. Det gamla stillsamma, i stor utsträckning ännu naturahushållande samhällets sedvänjor och medborgerliga grupperingar sprängdes och anpassades till den inbrytande penningekonomiens och de rörliga livsformernas krav. Åldriga överhetsförhållanden upplöstes och nya befolkningslager arbetade sig fram till inflytande och medbestämmanderätt. Traditionella maktpositioner trängdes tillbaka eller försvann för att lämna plats åt de krafter som verkade i det levande, föränderliga nuets tjänst.
> /.../
> Solenniteten var nyttig. Den verkade som en bekännelse till ordningens, kapitalskapandets och uppbyggandets krafter och en solidarisering med de överhetstraditioner som hägnade dess fortbestånd.

Samtiden var mycket känslig och tacksam för sådana bekännelser och lojalitetsbetygelser, ty den var endast skenbart ett hemvist för den rofyllda och godmodiga idyll som eftervärlden i alltför hög grad begåvat den med. Under högtidsdräktens och de respektingivande formernas yta lurade en spänningsfylld övergångstids alla motsättningar och i våra länder verkade de dubbelt oroande, eftersom de här gick ut över så rotfasta livsformer och tankevanor. Samhällets stora strukturförändring kastade nervösa reflexer in i människornas sinnen och ideologiska medvetande. Också här hotade uppbrott från gamla lägerplatser. Därför klamrade man sig fast vid de gamla trygghetsinspirerande totempålarna. Jubelfesternas offereldar flammade så högt, därför att de tjänstgjorde som besvärjelser mot de attentat som tiden och utvecklingen riktade mot traditionernas säkerhet och helgd. "Attentatens och jubelfesternas tidevarv", denna tidskarakteriserande formel som Strindberg gav vingar med *Det nya rikets* undertitel rymde därför en djupare sanning än upphovsmannen avsåg med sin polemiska antites. Attentaten var då inte så mycket de populärt svartmuskiga bombkastarnas verksamhet som fastmer de dagliga sammanstötningarna mellan gammalt och nytt, produktionslivets obarmhärtiga tragedier, nivelleringens fortskridande enskildheter, underklassens proletariseringstendenser, strejkrörelser och emigration. På alla håll mötte disharmonier och oklarheter som skärpte de ansvariga samhällsgruppernas behov av höga rättfärdighetsformler och alibiförklaringar. Bourgeoisiens myndiga, stabilitetskrävande inställning blev ett sympatiserande stöd och ett samverkande opinionsunderlag för den officiella bildningens och de nedärvda överhetsidealens skyddsmur kring den bestående ordningen.

(Gunnar Ahlström, Det moderna genombrottet i Nordens litteratur, KF:s Bokförlag, Stockholm 1947, s 61 och 95–96.)

Engels hade inte varit imponerad av litteraturen i denna europeiska utkant. Inte heller gossen Ruda var så. Denne, den ursprunglige gossen Ruda var hundra år äldre än sin namne och efterföljare i Grönköping. Det var den unge döde, lyrikern och kritikern, Elias Vilhelm Ruda (1807–1833) som vid tjugotre års ålder anonymt publicerade sin uppgörelse med den svenska litteraturen: En tysk resandes ströfverier på svenska parnassen (Zacharias Hæggström, Stockholm 1830). Inte nog med att han där stack hål på myten om Gustaf III och dennes insatser:

> Men följderna voro äfven de samma. I Sverige, likasom i Frankrike, blef originaliteten allt mer och mer sällsynt, och poesien förföll slutligen till tomt aperi...
> (s 9)

Ruda var därtill klok som kritiker. På tal om Bellman gjorde han ett påpekande i princip:

> Nationell är han äfven, och så, att ingen annan än en Svensk kan rätt förstå honom. Likasom det gifves författare, hvilka man ej kan säga tillhöra något visst land /i fotnoten anger han: Shakespeare, Goethe, Schiller, Byron, J.M./, gifves det äfven andra, hvilkas skaldekonst är så innerligt sammanvext med deras fädernesland, att de endast der kunna rätt begripas och älskas. (s 10)

Visst fanns enligt Ruda lyrik på svenska språket. Men:

> Svenskarnes Romanlitteratur är ännu fattigare än deras dramatiska. Publiken får åtnöja sig med öfversättningar; de få originalerna hafva sällan gjort något uppseende.
> /.../
> Theatern i Stockholm är för ingen del hvad han kunde vara. Skickliga acteurer felas ej; men man använder deras talent merändels på uppförandet af dåliga piecer.
> /.../
> Det är en olycka att Sverige aldrig egt någon skald, som haft förmåga att grundlägga en inhemsk theater.
> /.../

> I hela Sverige finns för närvarande ingen tidning, der man kan få läsa en grundlig recension öfver en vitterhets-product.
> (s 97, 98)

I detta hade han rätt. I Europas litteratur ger oss perioden 1800 till 1872 en enorm rikedom. Men vad gavs ännu 1872 av allmänt intressant svensk prosa och dramatik? Vad att läsa? Om jag tänker efter och går till hyllorna blir det inte mycket. Enstaka namn: Livijn (som Ruda uppskattade), Almqvist, Cederborgh, Bremer och Blanche och kanske ytterligare någon. Och poesi? Den roar mig mindre än den roade Ruda. Också en Tegnér stampar biskopligt. *Så dåliga vers som våra stora skalder skrivit, våga icke nutida medelmåttor framlägga på juldisken,* skrev Strindberg med rätta år 1883 i förordet till *Dikter på vers och prosa* (SV 15, s 9). Eller, som han uttryckte det när han skulle avsluta andra bandet med *Samtiden* i *Svenska folket* året innan:

> Litteratur.
> Skaldekonsten har i vårt land haft ett så obetydligt inflytande på utvecklingen, att det nästan är lika med intet; det buller, som i århundradets början hölls av studenterna i Uppsala och poeterna i Stockhom, var av så ofantligt ringa vikt för svenska folkets utveckling, att det här icke skulle vidröras, om man icke skrivit böcker om saken och gjort det poetiska oväsendet till en händelse av historisk vikt.
> (SS VIII, s 433.)

Ja, att någon – inte ens den som är född in i det svenska språket och vuxit upp i dess kultur – som inte för karriärens skull måste få betyg i ämnet girigt skulle störta sig över den svenska misärens litterära skatter tror jag inte. Dock står standardverken om äldre svensk litteratur i halvfransk dräkt med guldtryck i rad, hyllmeter efter hyllmeter, ute i boden där jag gett litteraturvetenskapen, psykologien, modelltågsdokumentationen – och astrologien – sin plats. Ty som August Strindberg påpekade 1882:

Ballhorn fick statsanslag att utgiva Sveriges klassiska författare.

De eländigaste rimmare som aldrig drömt om äran att bli tryckta, grävdes nu upp och i den nya upplagan av skolornas litteraturhistoria infördes en hop glada eller melankoliska bruksbokhållare och prästgårdsmamseller som haft den lyckan att skriva vers för hundra år sen och, glömmom icke det – haft den äran att upptäckas av Gregorius Ballhorn. /.../(Nu måste vi för de mindre bokkunnige upplysa om meningen med de två stora orden. Upptäcka är lika med: låna ur ett bibliotek, och utgiva lika med: läsa korrektur på.)

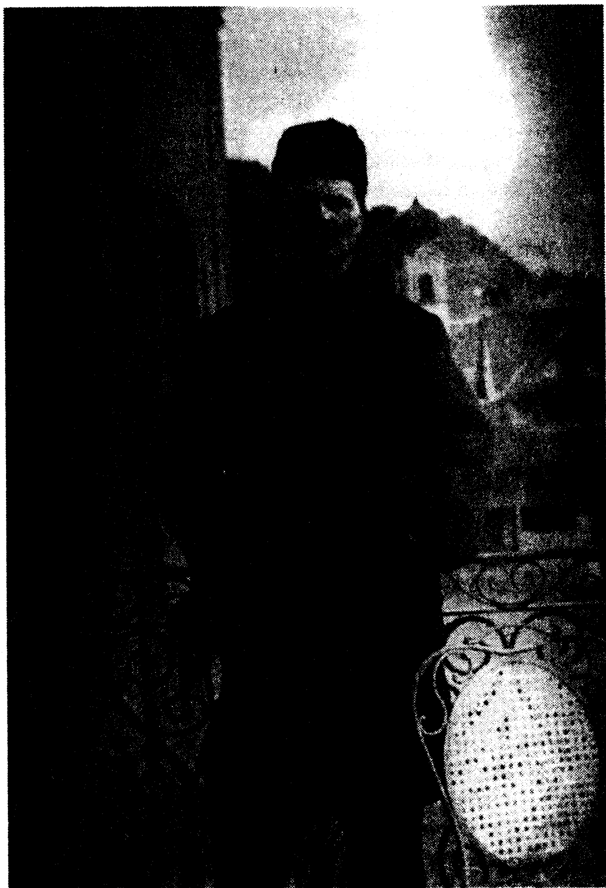
Ballhorn hade övertagit svenska litteraturen – på entreprenad.

(*Det nya riket*, SV 12, s 48.)

Den nyss rätt misslyckade unge Strindberg förmådde formulera detta. Han kunde dessa år 1879 till 1884 just med avstamp i den svenska misären skriva sådant som *Röda rummet, Svenska folket, Det nya riket, Dikter, Sömngångarnätter, Giftas.* Därmed bli till förnyelsens och det modernas författare och bestämma hela den svenska litteraturens vidare utveckling. Misären möjliggjorde!

Här en dubbelhet som måste tydliggöras. Den misär som leder till fördröjning – efterblivenhet – ger nämligen också möjligheten till ett springarsprång två rutor framåt och ett åt sidan; ett språng som med ens för tvärs över och förbi alla – vänner som fiender – vilka nyss stått i första ledet.

Detta står i strid med sunda förnuftet (och Guds ord) som säger att talet skall vara ja, ja och icke på en gång ja, ja och nej, nej. Men liksom Strindberg förmådde skriva dramatik så frigörande som *Till Damaskus* och *Drömspelet* – för att bara nämna två titlar – just därför att han på en gång var teaterintresserad och själv tyckte illa om att gå på teater och föredrog att på egen hand utan störande dekor och regissör läsa och visualisera dramatik kunde *Röda rummet* år 1879 verka så befriande och bli så framtidsbådande då den

August Strindberg i Gersau 1886. Foto: August Strindberg med assistans av Siri Strindberg, född von Essen.

alls inte var i takt med dåtidens moderna litteratur.

Det litterära misslyckandet i ungdomen befriade Strindberg i dubbel mening. Dels från risken att ha nått framgång med stycken som kunnat binda honom till det ordi-

nära svenska litteratörskapet (och kanske till och med till Akademien!). Dels tvang det honom till brödskrivandet; journalistiken, översättningarna och det kulturhistoriska arbetet. Det var som murvel Strindberg lärde sig skriva. Det var genom att översätta H. C. Andersen och amerikanska humorister sådana som Artemus Ward och Mark Twain (någon klok förläggare borde trycka om Amerikanska Humorister II och III, Seligmann, Stockholm, 1878 och 1879) han befriade sig från onödig respektabilitet och det var som – icke behörig – amanuens på Kungliga biblioteket med tillgång till dess väldiga boksamling han började förmå läsa fritt, oakademiskt och på tvärs.

Röda rummet var varken bröderna Goncourt eller Zola! Att den kom att skällas för naturalism var bara ett tecken på obildning! Den var inte ens komponerad som roman. Den blev frigörande för att den var så gammaldags. Inspiration och förebild fann Strindberg i de skisser den unge journalistsignaturen Boz publicerat mer än fyrtio år tidigare, just som Boz höll på att bli till Dickens!

> Under det år han nu läste Dickens vaknar hos honom begäret att på ett ungefär liknande sätt kunna rikta ett samlat anfall på hela detta samhälle, som han aldrig kunnat försona sig med, men som ändock pockade på hans aktning, beundran och hans arbete. Han tänkte först göra en Svensk Pickwick-klubb, men så stego hans egna minnen upp, och nu sökte han gruppera dem, få inrama dem och sedan det länge kokat under hans smältugn var det färdigt för gjutning.
> (*Tjänstekvinnans Son, IV, Författaren,* SV 21, s 124.)

Fast det "skulle löna sig att söka på närmare håll", påpekade Gunnar Brandell (Ett författarliv I, s 264). Underifrån alltså; en sorts sökande de officiella litteraturvetarna ständigt förbisett: Den rabulistiska svenska följetongslitteraturen i Crusenstolpes efterföljd är dåligt kartlagd. Men om man gör som Brandell råder, sätter sig vid läsbordet och börjar bläddra igenom – och låter ögonen stroläsa – Fäderneslandet nummer för nummer, årgång efter årgång

från de år på artonhundrasextiotal och artonhundrasjuttiotal under vilka Strindberg formades, märker man snart ur vilken tradition *Röda rummet* skapas.

Det är där – inte hos Daudet eller bröderna Goncourt eller Zola – man då finner förebilder.

Och den som på allvar vill förstå varför gängse svensk skönlitteratur från andra halvan av nittonhundratalet inte är särskilt refraktär bör se närmare på den tidens populärlitteratur: den dessa författare läst i formbar ålder. Den skrevs sannerligen inte i Crusenstolpes anda! Detektivmagasinet, Jules Verne-magasinet, Cocktail, Piff och Mandrake när det gäller att förstå hur de manliga författarna formats i sin ungdom, och Vecko-Revyn, Mitt Livs Novell och liknande texter när det gäller kvinnliga författare. Allt annat med läsning av Proust och James Joyce och Ekelöf kom därefter som grädde på det ideologiska moset när grundsmaken redan var fastställd.

Ja, vad med August Strindbergs politiska radikalism? Än i dag – inte bara på 1880-tal och av Stormklocke-falangen på 1910-talet – kan Strindbergstexter fungera politiskt riktningsgivande och framtidsinriktade. Hans språkbruk – överklass och underklass – är ännu helt bestämmande i den svenska debatten. Hur kom det sig?

Våren 1884 hörde Strindberg talas om rådmannen i Malmö Nils Herman Quiding och beställde det verk denne gett ut 1871–1876: Slutliqvid med Sveriges lag i fyra böcker uppgjord af Nils Nilsson arbetskarl. Som fotnot till *Likt och olikt* som just skall tryckas för han då in:

> Sedan jag nedskrivit min första uppsats Om det allmänna missnöjet har Nils Nilsson arbetskarls skrifter råkat i mina händer för första gången! Stor blev min överraskning att i ett svenskt arbete, mest skrivet för tio år sen, återfinna mina tankar om samhället, men utredda på ett överlägset sätt. Jag skyndar sålunda, med tidningsmannens rätt, att låna de tankar jag av honom behöver och hembär författaren därför min djupa tacksamhet, erkännande min stora förbindelse till honom i många fall,

> men icke rörande hans idealstat, som ännu är mig motbjudande, emedan den dödar – andens frihet.
> (SS 16, s 144.)

Strindberg ändrar genom åren icke grundhållning till Quiding. Tvärtom till den nya upplagan år 1910 av *Likt och olikt* stryker Strindberg orden:

> men icke rörande hans idealstat, som ännu är mig motbjudande, emedan den dödar – andens frihet.
> (Se om detta "Tillägg till anmärkningarna", SS 6, s 369.)

Han skickar boken till Carl Larsson c. 20 juni 1884 och skriver:

> Gör mig nu glädjen att läsa denna bok jag sänder dig. Den är skrifven av den man som först af alla genomskådat eländet. Han har först af alla sett en glimt af hvari Samhällets Hemlighet, det Bakvändas nästan outgrundliga mysterium ligger! Det är en profet! Naturligtvis behandlad som en själssjuk. Många andar har vaknat före honom. Byron vaknade och blef vild, men kom aldrig underfund med hvari orsaken låg. Thorild vaknade och skrek som en galning af ilska, men kunde inte se genom mörkret. Franska revolutionsmännen famlade efter det. Rådman Qviding (Nils Nilsson) i Malmö (= Betlehem!) såg först igenom dunklet. Och den boken kom först för två månader sedan i mina händer. Tänk så långa krokvägar jag gått!
>
> "Samhället är en uppfinning af Öfverklassen för att hålla Underklassen under sig." Det är Samhällets Hemlighet.
>
> Tag och läs!
>
> /.../
>
> P.S. Men återsänd Nils Nilsson läst. Thet äär Biblia. Thet äär all then Heeliga Skrifft! För mig!
> (BREV IV, s 222.)

Ja, Quiding förblev honom riktningsgivande. Den 28 oktober 1911 publicerade den sjuke August Strindberg artikeln

En arbetets relief. *Ö.K.* i Social-Demokraten. Hans avsikt var att uppmana till inköp av den av honom beundrade konstnären Knut Jerns fris Krökta ryggar till Folkets hus och han inledde artikeln med att hänvisa till Quiding:

> – Vad betyder Ö.K?
> – Det är Nils Qvidings namn på de Tärande eller Överklassen.
> Inte finns det några klasser hos oss sedan Ståndsskillnaden upphävdes.
> – Är ståndsskillnaden upphävd hos oss?
> – Ja, år 1866 upphävdes de fyra stånden och Riddarhuset stängdes...
> – Men därmed infördes det tvåklassiga systemet som blev Ö.K. och U.K.
> (SS LIII, s 531.)

Quiding är inte bara intressant och i Sverige betydelsefull. Han är mer än så, han är vid sidan av Saint-Simon, Owen och Fourier den fjärde av de stora socialistiska utopisterna. Men utanför vår kulturgräns har han förblivit totalt okänd.

Det är inte att undra på. Ideologiskt och intellektuellt hör Quiding med det verk han publicerade 1871–1876 till gruppen. Men de tre andra levde och hade sitt stora inflytande ute i Europa två generationer tidigare; Claude-Henri de Saint-Simon 1760–1825, François-Marie-Charles Fourier 1772–1857, Robert Owen 1771–1858.

De utopiska tänkarna är inte att förakta. Det gjorde sannerligen inte Marx. Strindbergs quidingska radikalism kom att bli befruktande för de unga kring Stormklockan – och för 1968 års generation – just därför att han i den tagit ett springarskutt tvärs över Branting.

Också i detta den svenska efterblivenhetens dubbla följdverkan!

Ty att den europeiska litteraturen kring 1890-talet påverkades – och till en del präglades – av författare från i dåtida borgerlig mening efterblivna stater som Ryssland och de i Norden är inte oförklarligt. De befann sig på olika sätt

i en snabb omvandling och själva efterblivenheten skärpte i detta de intellektuella konflikterna. (Friedrich Engels ändrade därtill sin uppfattning av norska förhållanden när han lärt känna Norge och skulle förklara Ibsen; den norska särutvecklingen hade till skillnad från den tyska skapat ett självständigt och demokratiskt småborgerskap. Se utkastet 5 juni 1890 av brev till Paul Ernst. MEW 37, s 411–412.)

För att tydliggöra den svenska efterblivenhetens särart är värt att lägga märke till att det dröjde ända till den 6 november 1881 – en månad innan *Mäster Olof* fick sin premiär – då August Strindberg redan slagit igenom två år tidigare med *Röda rummet* till dess att det första socialistiska mötet hölls i Sverige. August Palm talade på Hotell Stockholm i Malmö. Rubriken var: Vad vill socialdemokraterna? På kontinenten var då arbetarrörelsen och socialismen sedan länge en politiskt organiserad kraft. Men i Sverige blev detta det första offentliga framträdandet.

Men detta berodde inte på okunnighet i sig.

Och det är här det bränns! Nu till andra ledet i den svenska efterblivenhetens historia; den negativa!

Kommunistiska manifestet hade publicerats på svenska redan 1848 och salufördes genom Götreks bokhandel: Kommunismens röst. Förklaring af det Kommunistiska Partiet offentliggjord i februari 1848. Det var troligen den första översättningen till något språk. Den gick inte spårlöst förbi. I Vilhelm Fredrik Palmblads konservativa tidning Tiden publicerades också dessa år artikel efter artikel just om kommunismen; om sådant som proletariatet och den sociala utvecklingen, kommunismen i Frankrike och Marcus Thranes agitation i Norge och... naturligtvis... om detta kommunistiska manifest. Nr 39 – den 19 maj 1849 – inleddes med en artikel om manifestet och Götrek. Denna ideologiskt starkt fientliga men dock inte okunniga utan intellektuellt rediga artikel följdes sedan upp i nummer efter nummer. I Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning gick sedan på 1850-talet Friedrich Engels Den arbetande klassens läge i England som följetong.

Därefter i Sverige intet under trettio år! Kaj Svensson på-

pekar i sin efterskrift till facsimilutgåvan av Nils Herman Quiding, Slutlikvid med Sveriges lag (Gidlunds, 1978):

> Ett förhållande av särskild vikt att notera i detta sammanhang är att den radikala agitationen i princip låg nere från 50-talets början tre decennier framåt. /.../ Mellan upproriskt, rebelliskt 40-tal och radikalt 80-tal finns om inte ett tomrum så dock ett mörker.

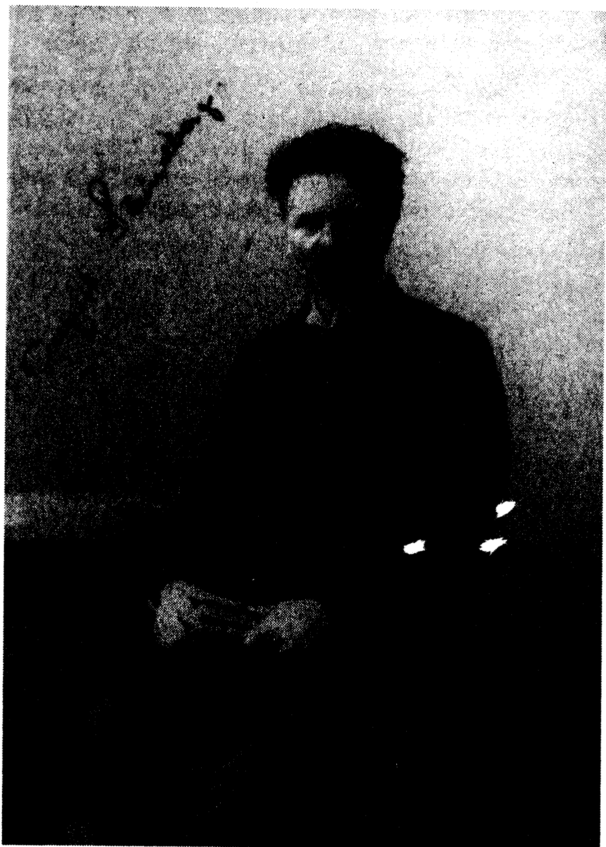
Inte så att klasskampen upphört. Långt därifrån. I några dikter kom också ord från utlandet fram. Visst är det möjligt att gräva upp upproriskhet också ur svensk litteratur mellan 1848 och 1881. Pariserkommunen ekade också som i Gerts repliker i *Mäster Olof* och Quiding skrev utopi. Men att jämföra situationen på kontinenten och i Sverige blir att inse hur sällsamt efter Sverige hölls. Men liksom perioden från fyrtiotal till åttiotal i förra seklet inte var första gången det blev intellektuellt täfft i Sverige på detta sätt skulle det heller inte bli den sista! Gång efter annan har det etablerade samfundet – överklassen i Quidings/Strindbergs mening – hos oss drivit igenom sin politiska korrekthet. Man kan säga att detta är för Sverige typiskt; en stående våg i vår intellektuella historia.

Fallet Strindberg är exemplariskt!

Ty det var under en sådan svensk utrensning av intellektuella oliktänkare den trettiofyraårige August Strindberg år 1883 fick lämna Sverige och gå i emigration.

Hur gick det till?

Han hade slagit igenom sent. Det är sant. Men han gjorde det framgångsrikt. *Röda rummet* av 1879 var en försäljningsframgång och när den ursprungliga versionen av *Mäster Olof* äntligen nådde fram till publik 30 december 1881 då möttes den, enligt vad som dagen efter stod i den officiella Post- och Inrikes Tidningar, av "ett bifall som vid flera tillfällen nästan blef stormande". Där skrev sedan den riktningsgivande konservative kritikern Carl David af Wirsén en lång och utförlig analys vilken den 11 januari 1882 inleddes med orden:

August Strindberg vid fyrtioett års ålder.
Foto: Aron Jonasson, Göteborg 1890.

Detta dramatiska arbete af en författare, hvars begåvning är oförnekelig, äger i sin nuvarande form stora förtjänster; om denna form, såsom det förspörjes, skulle vara den ursprungliga, så har stycket vunnit icke litet på att dess gamla dräkt återtagits. Skådespelet Mäster Olof

> har väl ännu åtskilligt dunkel kvar; men det fängslar genom spännande handling, hvars verkan endast sällan hämmas genom några alltför uttänjda samtal, det fängslar genom god, kärnfull dialog samt en i många afseenden lycklig karaktärsteckning.

Dagen därpå avslutades denna kritiska – och i princip lovordande – essä med ett osedvanligt starkt beröm:

> Och af stor enkel fägring är Kristinas ord till den sofvande maken: "hvarför är jag icke sömnen, att du flydde till mig, då du är trött af striden!" Detta är poesi.
> Och härmed är vår framställning af herr Strindbergs skådespel afslutad; teckningens utförlighet har sin förklaring i vår delvis rätt höga uppskattning af arbetet.
> (Carl David af Wirsén, Kritiker, 1901, s 289 och 300.)

Ja, man hade förväntningar på August Strindberg!

> Måhända kan man nu hoppas, att "Röda rummet" i författarens utveckling betecknar ett övervunnet stadium; det var måhända blott ett beklagligt försök att gifva utlopp åt bittra stämningar hvilka tyngt och plågat honom själf men hvilka nu aflösts af andra, mer kärnfulla och sunda. /.../Men vi vilja ej längre uppehålla oss vid dessa obehagligheter.
> (Kritiker, s 291.)

Den vintern tycktes en svensk framtid ligga öppen för Strindberg. Hans situation var som en Torgny Lindgrens hundra år senare. Sjuttiotalstexterna glömmes och stol med eget vattenglas ställes iordning åt den mognande debutanten i Svenska Akademien.

Vad hände? Varför tog Strindbergs liv en så annan riktning?

Svaret står att finna i några varnande rader mitt i absolutionstexten och sedan i några tillsynes oskyldiga ord inskjutna mot slutet av denna Wirséns essä:

> Om detta hopp på senare tiden återigen något skakats, så beror detta dels på det förflugna anfallet mot Geijers

> minne /... / dels på det verkligt oförsynta sätt, hvarpå författaren, troende att invektiv hafva vederläggningskraft, å omslagen af sitt kulturhistoriska arbete bemötte de uttryck af rättmätigt ogillande, hvilka från många håll mot honom fälldes.
> /... /
> Skulle ej också Gustafs ord om "uggleboet Uppsala" stämma väl tillsammans med en viss kulturhistorisk forskares ovilja mot vissa obehagliga, från uppsaliensiska historieforskare utgångna kritiker?
> (Kritiker, s 291, 299.)

Svenska folket alltså! Men vad var det då som blev så för Strindberg ödesdigert i detta kulturhistoriska arbete? *Gamla Stockholm* (samman med Clas Lundin) 1880–1882 och *Kulturhistoriska studier*, 1881 blev ju anständigt och hövligt bemötta. Med all rätt.

Därför kunde han också av förläggaren erbjudas ett mycket stort honorar – 10.000 kronor (vilket i dagens penningvärde motsvarar ungefär 450.000 kronor) – för arbetet med *Svenska folket i helg och söcken, i krig och fred, hemma och ute eller ett tusen år af svenska bildningens och sedernas historia* 1881–1882. Men denna gång blev mottagandet helt annorlunda.

Plötsligt vräktes en smutsflod över honom. Lunds veckoblad uppmanade allmänheten att skicka tillbaka första häftet ouppsprättat. Aftonbladet angav ton den 1 oktober 1881. Strindberg hade "yppat sin kolossala brist på blick för det som är ädelt och upphöjdt... i hela sitt fnaskiga angrepp på Geijer". När Strindberg svarade publicerade Aftonbladet den 12 oktober 1881 hans text med den inledande anmärkningen:

> Som hr. August Strindberg... icke förstått, att han redan tillräckligt prostituerat både sig sjelf och den aktade förläggarfirma, på vilket nämnda arbete utkommer, så har han ytterligare velat besvära allmänheten med nedanstående till oss inlämnade "meddelande".
> ("Strindberg i offentligheten 1879–1884", Litteratur-

vetenskapliga institutionen, Uppsala universitet 1980, s 6.)

Detta kan tyckas vara ett publicistiskt gräl i dåtidens brukliga polemiska stil. Strindberg hade ju gett svar på tal. Han tryckte det som "Meddelande från Författaren" på nästa häftes omslag:

> En anonym amatör af Svensk Historia har i en i Aftonbladet intagen anmälan af detta arbetes första häfte huvudsakligen inskränkt sig till att i förnärmande ordalag framställa mig såsom skyldig till ett skändligt attentat mot Geijers "storhet", derför att jag vågat framhålla ensidigheten i dennes sätt att skrifva Svenska Folkets historia. Den hetsige amatören bör dock veta att ingen förståndig man nu för tiden söker Geijers storhet i det fragment av en examensbok, som under ofvannämnda oegentliga namn tillkommit på uppdrag af en tysk förläggare och som aldrig varit känd eller läst af "folket". Jag och andra med mig pläga söka Geijers storhet först i hans "affall" från konservatismen, sedan i hans föreläsningar öfver Menniskans historia och artiklarna om Fattigvårdsfrågan, i fragmentet Svea Rikes Häfder, och på åtskilliga andra håll, om hvilka den obekante riddaren tyckes sväfva i lyckligaste okunnighet. Der Geijer "ställt sig, skola seklerna betrakta honom med ostörd beundran, om ock med aftagande hänförelseutbrott". Min dyrbara tid tillåter mig icke att spilla några omsorger på min unge oväns historiska uppfostran, i stället rekommenderar jag honom läsningen af icke endast det första utan äfven de följande af dessa mina häften. När han gått igenom dem med uppmärksamhet och eftertanke, kan han komma igen – med mera sakkännedom och blygsamhet, och framför allt med bättre förmåga att recensera något mera än omslaget, derest han nu nödvändigt måste recensera.

Det märkliga är att de ideologiskt laddade angreppen just rörde Strindbergs "Anmälan" på första häftets omslag –

den som på nutida förlagsspråk skulle kallas "sagan". Där hänsyftningen till Geijer:

> "Då jag skrifver Svenska Folkets historia känner jag bättre än någon att det är dess konungars" har en kunglig historieskrifvare i ett ödesdigert ögonblick yttrat och, hvad värre är, han har blifvit trodd. Den bok han har kallat Svenska Folkets Historia är dock hufvudsakligen de kungliga familjernas, officerarnes och embetsmännens historia, här och der försedd med några kortfattade tilllägg om huru kungen "uppmuntrade näringarna, bergsbruket, konsterna" eller huru det var en eller annan hungersnöd i landet under det kungen var ute i dessa krig, som ofta endast varit stora jagtpartier; andra samhällsmedlemmar än konungens tjenare hafva icke blifvit räknade till Svenska Folket af vår berömde historieskrifvare, oaktadt denne ändock varit beskyld för adelshat.

Men egentligen var det inte denna hänsyftning på Geijer som utlöste de akademiska angreppen i press och tidskrifter och som fick docent S.J. Boëthius att formulera den hotfulla slutklämmen till sitt tiosidiga angrepp på det strindbergska verkets första häfte:

> Härmed nedlägga vi för denna gång pennan. Det granskningsarbete, som vi haft för händer, har ej varit det behagligaste, ty det är alltid en pinsam sak att bevittna huru en person med begåfning råkar på irrvägar. Med de omdömen vi fällt hafva vi naturligtvis ej velat bryta stafven öfver arbetet i dess helhet; men visserligen är det vår öfvertygelse, att om de följande häftena ej komma att vittna om mindre förflugenhet och mera samvetsgrannhet i forskningen, så skall man få skäl att beklaga, att ett arbete som detta framträtt inom vår historiska litteratur.
> (Ny Svensk Tidskrift, 1881, s 332.)

Naturligtvis gjorde Strindberg vissa misstag i sak när han skrev *Svenska folket*. Sådant är, som han själv skrev, oundvik-

ligt. Under de snart hundratjugo år som gått har också en hel del av vad han skrivit reviderats. Dock kvarstår att verket i sin tid var en lysande kulturhistoria som behållit sitt värde.

Men det var inte det det gällde; striden rörde själva synen på historien. Var det Herrarna eller var det Folket som utgjorde den drivande kraften?

I sin "Anmälan" till första häftet tog Strindberg ställning för folket som historiens självständigt handlande subjekt:

> För att godtgöra denna ensidighet har jag tagit till min uppgift att skrifva
>
> *Svenska Folkets Historia under Konungarnes* och dervid visa huru litet dessa krig och dessa fredsslut haft inflytande på Folkets andliga utveckling, hvilken ju skall vara tillvarons högsta ändamål, och jag vill visa huru stundom under de odugligaste regenter Folket varit lyckligast, gjort de största framsteg och sjelft framfödt ur kojorna sina profeter och välgörare, hvilka gjort landet ära och gagn; jag vill äfven hafva tagit till min uppgift att skildra lifvet i det lilla, obemärkta, jag vill göra dessa kungliga Svenska Historikers bisak till hufvudsak, ty jag tror de förtjena en sådan behandling; det blir sålunda en historia om det skenbart obetydliga...

Därmed hade Strindberg dragit upp en gräns mellan sig och de samtida svenska akademiska storheterna. Ty det var inte den faktiska historiska sanningen de akademiska försvarade; det var den samhällsbevarande doktrinen. Herrskapsideologi styrde deras uppfattning av vad som kunde få vara sant i historievetenskapen. Mot detta skrev Strindberg i "Meddelanden från Författaren" i tredje häftet:

> Jag befinner mig inför en fiende, hvilken jag omsider fått att öppna visiret och göra sig igenkänd som akademisk halfbildning, doktrin, och jag nedlägger gerna vapnen i en så ojemn strid som ordkäbblet, för att i lugn fortsätta mitt under utgifvning varande arbete.
>
> Hvad dogmen är i religionen det är doktrinen i ve-

tenskapen, den som icke tror på den antagna lärosatsen för dagen förklaras okunnig.

Följdriktigt var att August Strindberg på en gång tog ställning för det arbetande folket som historiens skapare och inledde sitt verk med att avslöja överklassens falska folklighet; den ideologiska svindeln med det "ursvenska"; den konservativa propagandabilden av något specifikt nationellt svenskt i folkvisor och folkdräkt.

Striden kom snabbt att gälla kulturhistorien som sådan. Den hörde tiden till. Henry Thomas Buckles Civilisationens historia i England hade kommit på svenska redan 1871–1872 och starkt påverkat Strindberg; i Danmark hade Troels-Lund 1879 börjat ge ut sitt huvudverk: Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarhundrede och i Sverige hade Hans Hildebrand samma år påbörjat utgivningen av sin kulturhistoria: Sveriges medeltid, snart skulle Karl Lamprecht inleda den stora historikerstriden i Tyskland med Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter.

När, efter fem sidors angrepp på August Strindbergs "Anmälan", S.J. Boëthius kommer in på själva texten visas varför han och de andra officiella svenska akademikerna nu måste vidga uppgörelsen med Strindberg till att gälla hela den kulturhistoriska synen:

> Visserligen förekomma i detta häfte några läsvärda kulturhistoriska skildringar, men allt emellanåt mötes man av faktiska misstag eller bizzara fantasterier /.../ Betänkligare än detta är dock det frasmakeri, hvarigenom Förf. ställer historieskrifvningen i det politiska partiintressets tjenst /.../ /Det, J.M./ visar... mer än något annat nödvändigheten af att såsom Geijer låta den politiska historien utgöra stommen för den kulturhistoriska...
> (s 327)

Ja, Strindbergs radikala tolkning av den kulturhistoriska uppgiften visade den fria debattens fara för det svenska etablissementet och förde till att de konservativa akademiker-

na sökte göra rent hus med kulturhistorien som sådan. Såväl Troels-Lund som Hans Hildebrand angreps och Hans Hildebrand tvingades till förnedrande avbön och till att göra ett direkt angrepp på August Strindberg i Historisk Tidskrift 1882. Svensk historieskrivning förlamades under hundra år!

För August Strindberg fick det ödesdigra följder att han inte – så som Carl David af Wirsén rått honom till och som Hans Hildebrand gjorde och som det brukas i Sverige – föll till föga, övergav sina förgripliga åsikter och gjorde avbön.

> Mina litterära motståndare (idealisterna!) hafva så många egendomliga sätt att besvara mina angrepp på. De skymfa mina små flickor ute i promenaden, de skicka brefkort med snuskigheter, de hyggligaste skrifva anonyma bref, de värsta motarbeta min hustru på hennes bana (hon är tyvärr aktris), de aldra bästa köpa gamla reverser (jag är född med dåliga affärer) och chikanera mig då jag är frånvarande, de fege smutsa mina visitkort och göra anslag på ytterdörrarne.
> (Till Edvard Brandes, 26 juli 1882, Brev III, s 52.)

August Strindberg besvarade angreppen med ett motangrepp. *Det nya riket. Satiriska skildringar från Attentatens och Jubelfesternas Tidehvarv*, 1882. Den är bredvid Henrik Bernhard Palmaers Yttersta domen i Kråkvinkel bland den kvickaste satir som skrivits på vårt språk. Skandalskrift har den kallats. Ty det hävdade Nya Dagligt Allehanda i sin recension den 30 september 1882 och det omdömet har kommit att färga uppfattningar ända in i våra dagar. Men den tidens skandalskrifter uttryckte sig inte som Strindberg utan som "Flygskriften Getingen".

> Ehuru Dagens Nyheters redaktion i flere anonyma bref hotat att slå armar och ben af oss, om vi vågade skriva något förklenligt om nämnde redaktions medlemmar, sky vi icke att sanningsenligt blotta den moraliska ruttenhet och osedlighet, som finnes såväl inom nämnde redaktion som på andra håll.

Vi tro att allmänheten skall hålla oss räkning för att vi öppet uppgifva namnen på sådana uslingar, hvars brott icke nås af lagen, men hvaraf spåren sopas igen meddelst mutor och nepotism.

Redaktör Wall är nu en mäkta rik man, men i likhet med vanliga brackor, som gjort cession och sedan samlat förmögenhet, nekar han betala sina gamla öfveråriga skulder och det är långt från hederligt af en person, som har ett tidningsorgan, hvilket bör föra redlighetens, hederns, rättens och den sanna moralens talan.

Lika illa beställt är det med Atterlings och Sidners heder och redlighet: den förre nekar för sina skulder och den sednare är nog fräck att ej ens göra rätt för sig hos de många prostituerade qvinnor, från hvilka han uselt nog smyger sig, utan att gifva dem någon godtgörelse för den tid och den beredvillighet hvarmed de gått hans låga begärelser till mötes.

(Första årgången 1882 N:O o.)

Det var ett skrivsätt som alls inte var Nya Dagligt Allehanda främmande. Dess medarbetare W.A. Bergstrand (född 1850, student i Uppsala 1870, död 1891) var "en af det konservativa partiets bästa krafter" enligt Nordisk Familjeboks uggleupplaga. Till skillnad från August Strindberg framträdde han dock i sina olika angrepp på traditionellt samhällsbevararsätt pseudonymt och bakom mask.

Han kände Strindberg. Det utnyttjade han för att slå mot skrevet. Om Strindbergs äktenskap med Siri Wrangel skrev han just på "Getingens" manér – gömd under pseudonymen Michel Perrin – när han i de samhällsbevarande akademikernas intresse år 1882 skulle hugga mot *Röda rummets, Svenska folkets* och *Det nya rikets* författare:

Det slår icke fel att realisten älskar verkligheten och – vi äro skyldiga sanningen att säga det – helst den fula verkligheten. Hans fantasi sväfvar derför städse mellan sophögen och vackra fruntimmersben. Han beskrifver med samma förkärlek afskrädet och paltorna på den förstnämnda som formerna och de tillfälliga plastiska attity-

derna på vackra vador.

/.../

Realisten är – skulle en menniska kunna tro det, jag frågar? – en stor och hängifven vän till den husliga sällheten.

Men ödet, det hårda kismeth, har ohjelpligen förvägrat honom denna sällhet. Han är ungkarl, en makalös pebersven. Detta är hans förtviflan. Hymens band eftersträfvar han ifrigare än serafimerns vattrade, men hvar taga bröd i öknen? Man måste finna sig i ödets qvalfulla skickelse, och han finner sig. Då lyckan förvägrat realisten en egen äktenskaplig härd, så delar han sina vänners och bekantas. Han gör det con amore. Mången ljufvlig herdestund har han hos deras penater fått tillbringa i stället för att vid lampans sken i den bokuppfyllda studerkammaren fylla det lockiga hufvudets inre med orientaliska glosor eller historiska kuriositeter. Hans vänners ära är hans, blank som en nyskurad kopparkastrull. Ingen kan vara ömmare om den än han. Lika litet som på Caesars hustru, får eller kan någon fläck finnas på hans fasthet och renhet; han är ren som ett nytvättadt skjortveck.

(Det Nyaste Riket. Karakteristiska skildringar från Tanklöshetens och Oförsynthetens Tidehvarv. I. "Realisten". Andra upplagan, Bernt Hedgren, Stockholm 1882, s 19–20 och 22–23.)

Men varför all denna hätskhet?

Gunnar Ahlström gav en förklaring när han skrev:

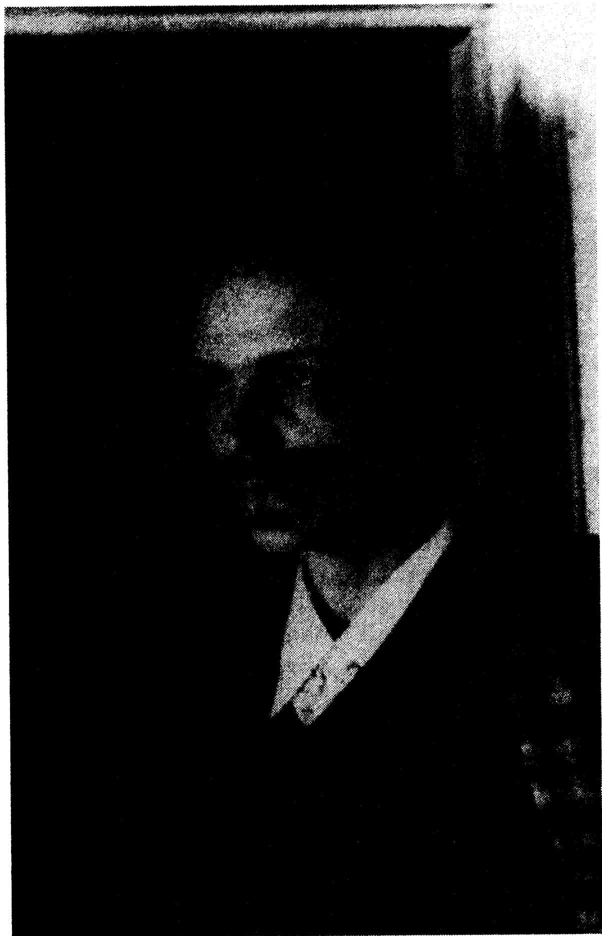
På alla håll mötte disharmonier och oklarheter som skärpte de ansvariga samhällsgruppernas behov av höga rättfärdighetsformler och alibiförklaringar. Bourgeoisiens myndiga, stabilitetskrävande inställning blev ett sympatiserande stöd och ett samverkande opinionsunderlag för den officiella bildningens och de nedärvda överhetsidealens skyddsmur kring den bestående ordningen.
(Det moderna genombrottet i Nordens litteratur, s 96.)

Det gällde för de akademiska auktoriteterna då under 1880-talet att med alla medel värna det Strindberg senare skulle beskriva som Överklassens makt över tänkandet – över själva tankelagarna, den med vilken de höll Folket, de undre, i bojor.

Men det som genomfördes på 1880-talet var ju inget säreget. Det tillhör det normalt svenska. Att jag citerat Gunnar Ahlström var överavsiktligt. Dels gjorde jag det för att hans ord var brukbara men dels gjorde jag det också för att just hans öde var exemplariskt och kan användas för att tydliggöra det traditionella i den svenska misären.

Gunnar Ahlströms doktorsavhandling om Brandes var ett storverk, hans bok om det moderna genombrottet lysande. Just därför medförde den att hans intellektuella och akademiska karriär helt förlamades. Ty den publicerades 1948 just när debatten skulle stängas. Herbert Tingsten använde sin makt och sin Dagens Nyheter för att sticka kniven i honom och oskadliggöra honom.

Men Ahlström var inte något särfenomen. Just åren 1947 till 1953 genomfördes i Sverige åter en traditionell intellektuellt förlamande utrensning av oliktänkande humanister. Agrarhistorikern Folke Dovring drevs ut ur landet. I Sverige gjordes han till en icke-historiker och studenter avhölls från att läsa honom och ta intryck. (Utanför Sveriges gränser tog han däremot sin rättmätiga plats.) Börje Hanssen skrev 1952 en för den nuvarande forskningen banbrytande doktorsavhandling om stads- och lantkultur på 1700-talet – Österlen – och fick sedan övervintra som hönsfarmare utanför Strängnäs till dess den begynnande intellektuella islossningen efter femtiotalet befriade honom. Arnold Ljungdal publicerade år 1947 Marxismens världsbild. Den var internationellt sett osedvanligt klar och därtill självständig. Alltså förtegs den, Ljungdal själv avsattes som Författarföreningens ordförande, han avfördes ur den svenska litteraturen, ströks som lyriker och levde det vidare livet sitt ut som undanskymd bibliotekarie. Också min far – Gunnar Myrdal – drevs ut ur landet efter en hänsynslös kampanj i Dagens Nyheter och kunde först återkomma på

August Strindberg vid fyrtiotvå års ålder.
Foto: John Lundgren, Värmdö 1891.

sextiotalet med sitt stora internationella anseende i ryggen. Fast ett hans kanske viktigaste verk, det om rasförtryck och rasföreställningarna som ideologi – An American Dilemma – kom aldrig på svenska. Den boken ansågs "för tjock".

Detta är ett återkommande fenomen i Sverige, en stående våg. Detta förklarar varför det akademiska Sverige kunnat ha stora naturvetare men haft få akademiska humanister av format och internationell betydelse. (Det finns undantag naturligtvis; en Eli Heckscher till exempel.)

Många som drabbas blir bittra över sitt öde. Gunnar Ahlström framförde till mig inför sin bortgång att jag borde skriva hans eftermäle. Det gjorde jag. Återställde orden som det heter. Dovring slog tillbaka mot den lokalt mäktige storheten Lönnroth från sin position som internationell berömdhet.

Andra som August Strindberg upplever i exilen ett berättigat – men också lite förvridande – hat mot "de små" eller säger som min far under Indienåren att Greshams lag behärskar det intellektuella/akademiska Sverige: Dåligt mynt driver ut gott.

Nu kan hävdas att det inte är så konstigt att en radikal intellektuell våg bryts när den når utanför sin bas, passerar gränserna för det möjliga. Så var det efter 1840-talet, så var det för Strindberg och hans meningsfränder inom den kulturhistoriska falangen och för hela det moderna genombrottets författare i Norden och så var det för efterkrigstidens svenska sociala radikalism i skiftet mellan 40-tal och 50-tal.

Men det är ju i och för sig inte specifikt svenskt. I Frankrike bröts den radikala vågen med lagens kraft 1835. Över hela Europa sökte de etablerade göra upp med den sociala och intellektuella vänstern i början på 1950-talet när det kalla kriget inletts. För att inte tala om efterkrigstidens Förenta staterna där den intellektuella radikalismen från "Den nya given" och "Kriget mot fascismen" bröts med "De tio från Hollywood" och "Kommittén för undersökning av oamerikansk verksamhet" och "Taft-Hartley-lagen" från 1947. De intellektuella – inom eller utanför universiteten –

lever ju inte vid sidan om samhället. Som Gunnar Ahlström uttryckte det:

> Parollerna var på ett tidigt stadium berövade den väsentligaste förutsättningen för sin bärkraft. De saknade underlag och hängde på ett för en realistisk bedömning betänkligt sätt i luften. Vid första möte med de faktiska förhållandena löpte de fara att dementeras.
> (Det moderna genombrottet i Nordens litteratur, s 419–420.)

Men det finns något som är för Sverige specifikt och som vi alla på vår kant tvungits uppleva med jämna mellanrum de senaste hundrafemtio åren. Carl-Gustaf Bjurström påpekade för mig att:

> Sverige är som en långgrund strand. När vågen och högvattnet drar bort ligger sanden där naken. I större länder som Frankrike förblir bottnen skyld; där finns alltid underströmmar.

För att vara konkret.

Trots översättningens uselhet var det när *En dåres försvarstal* år 1893 publicerades på tyska språket (och åtalades) som Strindberg – utanför rikets gränser dock – kom att framstå som en författare av europeiskt format. Den då politiskt och intellektuellt riktningsgivande konservativa signaturen G. Valbert (romanförfattaren och akademiledamoten Victor Cherbuliez, 1829–1899) publicerade i den tongivande Revue des Deux Mondes krönikan: "M. Auguste Strindberg et la Confession d'un fou":

> Den mest berömde bland de nutida svenska författarna, herr August Strindberg, är också den vilken skaffat sig de flesta fiender bland sina landsmän. /.../ Herr Strindberg anser att de sanningar på vilka alla tror, eller låtsas tro, icke är annat än officiella lögner /.../
>
> /.../ Ja, friheten är ett stort mysterium. Man har sett länder underkastade en envåldshärskares nycker där var och en har rätt att tänka efter eget huvud och, under

iakttagande av vissa försiktighetsmått, kan skriva nästan allt han tänker. Det gives å andra sidan konstitutionella monarkier där ingen tillåts avvika från de givna åsikterna utan att betraktas som misstänkt och stämplas som dålig medborgare. Dessa monarkier ger all frihet utom andens frihet och det är fallet med Sverige.

(Revue des Deux Mondes, 1 november 1893, s 213–224)

Ja, den beskrivningen av det svenska tillståndet är nu lika sann om folkhemsavvecklingens Sverige år 2000 som den då var om det oscarianska Sveriges artonhundranittiotal. Tiden har bytt skinn några gånger om, men den svenska officiella misären har bestått.

Dock allt är dubbelt. Rätan på denna den svenska misärens aviga är att den just i kraft av sin brist på andens frihet tvang fram Strindbergs refraktärt skrivna ord.

KAPITEL 10

Vad med Strindbergs antisemitism?

Men all fördröjning blir inte framtidsbådande. Jag har därför tagit upp frågan om Strindberg och antisemitismen ett par gånger: I Strindbergiana för år 1985 (På tal om Giftas, s 7–34); samma år på Turinuniversitetets tredagarsdebatt om Ibsen–Strindberg–Pirandello (La donna e l'antisemitismo in Strindberg, 18 april 1985) och i olika skriftställningar och föredrag. Senast gjorde jag det på Wiener Internationale Strindbergtage på Wiens universitet då jag talade under rubriken Strindberg und der Antisemitismus den 7 oktober 1998 (tryckt i I de svartare fanors tid, 1998 s 120–139). Då det pågår vad som nästan verkar vara en kampanj – en desinformativ en – om frågan särskilt i Förenta staterna vill jag nu reda ut den ordentligt.

Om man med antisemit menar personlig judehatare var August Strindberg det inte. I det privata var många av hans närmaste vänner judar. Ordvändningar i brev och samtal till dem och andra är utan annat bevisvärde än att de tyder på att han hörde sin tids och sina kotteriers språkbruk till.

Antisemit på det sätt som av tradition varit rådande i Storbritannien och Förenta staterna där judar – liksom negrer och katoliker – på socialt självklart sätt hållits utanför och diskriminerats var han heller inte.

Och i den betydelse som ordet antisemit under fyrtiotalet gavs av det Hitlertyska folkmordet var han det alls inte.

Men om man använder ordet antisemitism så som Svenska Akademien gjorde år 1903 i andra bandet av sin ordbok,

en "mot judarna o. deras ekonomiska makt samt politiska o. kulturella inflytande fientlig åskådning l. rörelse" då blir frågan en annan. Då är det korrekt att skriva att August Strindberg i början på 1880-talet var Sveriges namnkunnigaste antisemit och att han var det som vänsterman.

Frågan rör inte bara August Strindberg; att lyfta upp den förklarar en hel del av det särskilda och från Europa i övrigt skilda i den svenska nutidshistorien; därmed det specifika i kulturen.

Jag tar den i tre steg: Var Strindberg verklig antisemit i början på artonhundraåttiotalet?

Vad skiljde under artonhundratalets första hälft mellan den svenska och den västeuropeiska inställningen i det som då kallades "judefrågan", alltså judarnas emancipation till medborgerliga rättigheter?

På vilket sätt ändrade Strindberg hållning och hur visar sig detta?

Att vara antisemit i Stockholm år 1882 var inte att befinna sig i ett oskuldens tillstånd. Själva ordet hade formulerats av Wilhelm Marr år 1879 i Gründertidens Tyskland; i oktober det året bildades den tyska Antisemitligan. År 1881 hölls den första Antisemit-kongressen. År 1873 hade Wilhelm Marr skrivit dess ideologiska källskrift. Den svenska upplagan kom år 1881.

Den 30 november år 1892 såldes på bokauktionskammaren i Stockholm 948 böcker ur Strindbergs bibliotek. Det var andra gången han tvungits låta en boksamling gå under klubban. Auktionskatalogens nr. 391 var: Marr W., Judarnes seger öfver germanerna betraktad från social och politisk ståndpunkt. (Hans Lindström, Strindberg och böckerna I, Svenska litteratursällskapet, Uppsala 1977, s 72.) När Strindberg läste Marr går inte att fastställa ty volymen återfinns inte i den förteckning över hans bibliotek som upprättades år 1883 av brodern Axel. (Den samlingen såldes på bokauktion 1886.)

Men antisemitismen var att ta på allvar år 1882. Våren 1881 genomfördes i 167 städer och byar i västra Ryssland (nu Ukraina och Polen) de blodigaste pogromerna mot ju-

dar sedan Digerdödsmassakrerna på 1300-talet. I Ungern ställdes sommaren 1882 15 judar inför rätta i Nyiergyhaza anklagade för ritualmord på en kristen flicka. (Åtalet smulades visserligen sönder.)

Vilken var August Strindbergs ståndpunkt vid den tiden? Ännu 1879 hade han vacklat lite försiktigt; när *Röda rummet* skulle publiceras ändrade han förläggarens namn från Moses till Smith och lade sedan till några rader om hur illa Levi behandlats som barn. Men 1882?

Det tydligaste och mest överlagda svaret på den frågan står att läsa i Söndags-Nisse för den 15 oktober år 1882. Dess redaktör – och sedan 1881 också ägare – den frisinnade skådespelaren och författaren Frans Hodell som tillhörde dåtidens Strindbergsbeundrare skrev där på första sidan i sin Krönika:

> Judefrågan i Sverge. – Hr. Strindbergs "Moses". – Demokrat eller reaktionär? – Judar äro också folk /.../
>
> Judefrågan tycks komma "på tapeten" äfven i Sverige. Det är hr August Strindberg, som stält sig i têten för svenska antisemiterna. Men lyckligtvis äro dessa temligen beskedliga – liksom nutidens agitatorer här uppe i Norden i allmänhet – och judebutikerna hela Drottninggatan utefter stråla i all sin glans, hvarken oroade af knölpåkar eller gatstenar.
>
> I Ungern är judeförföljarnes fältrop för dagen: *eljen Istoczky!* men icke har jag hört någon ropa: *eljen Strindberg!*
>
> Jo, *Nisse* skulle verkligen ha velat höja ett "lefve" för hr Strindberg, ty han är en både snillrik och oförskräckt pennfäktare. Hans bok: "Det nya riket", innehåller, med undantag för några försåtliga dolkstygn – för att tala med akademikern C.D.W., – ett helt batteri af ärligt riktade och väl förtenta spetskulor.
>
> Det svider, men det svider godt...
>
> Till och med kapitlet "Moses" kan man applådera. Ty det är ju i det hela taget bara ett skämt. Judarne sjelfva skratta rätt godt /.../ Snobbar finnas inom alla folk-

klasser och de saknas ej heller bland mosaiterne. Nisse är med om att gissla juden som snobb – icke snobben som jude.

Kommo så här om dagen 16 & 17 häftena af hr Strindbergs stora verk "Svenska folket", som bl.a. äfven afhandlar "judarne" och deras emancipation här i landet. Nu ställer hr S. sig helt och hållet på en antisemitisk ståndpunkt. Judendomen är honom från början till slut en förargelse och han målar densamma med de mörkaste färger.

Men icke anstår det en demokrat bäste hr Strindberg? Att i vår tid predika race hat, det är att vara reaktionär. Och ej heller böra vi förglömma, att det är just vårt lands frisinnade män, en Aug. Blanche, en Lars Hierta m.fl., som arbetat mest för att judarne månde få den likställighet med urinnevånarne, som de nu besitta.

Och så har det varit och så är det fortfarande i alla länder, der frihetsidéerna vunnit någon terräng. Vi behöfva blott peka på Frankrike, det land som alltjemt går i spetsen för nya tidens sträfvanden, och fråga: "hvar fins der skilnaden mellan judar och kristna?" Ingenstädes!

Skrankorna kring Ghetto i det ärkekatolska Rom äro nedrifvna. Judeförstäderna i det muhamedanska Konstantinopel kunna hvad ordning och snygghet beträffar tjena till mönster för muselmännen sjelfva. Skola då vi, protestanter mot allt galet och förvändt, resa upp murarne igen, skilja oss från den öfriga verlden, sätta oss på sjelfförgudningens trappa och ropa med skolpojken åt hvarje främmande: "den som kommer på min mammas gata, han får stryk!"

Nej, såvida *det* är hr Strindbergs mening så blir det intet "eljen"-rop af för honom från Nisses sida.

Nisse har den egenheten, att icke se *allt* i svart. Han vet att om det finns skugga, så måste det också finnas solsken. Det fins bestämdt mera sol än skugga bland judarne.

Och Nisse är, Gud vare lof, ej den enda bland de "be-

skedliga urinnevånarne" som kommit till den upptäckten!

Ja, i andra delen av *Svenska folket* hade Strindberg i kapitlet Judarne just skrivit sin version av judarnas historia i Sverige och – som Frans Hodell påpekade, inte skämtat eller skrivit sedesatir utan ställt sig på en rasistiskt utformad antisemitisk ståndpunkt:

> Derpå vilade saken till 1840 års riksdag, då de tre ofrälse stånden förenade sig i en anhållan att få 1782 års judereglemente återställt. Den diskussion som då förekom i borgareståndet, är högst märklig, emedan detta stånd, som närmast kom i beröring med judarne, bäst kunde yttra sig om dem. Frågan är nämligen här från början ställd på sin rätta ståndpunkt, nämligen som rasfråga, så att varje motståndares lust att hissa den falska flaggan – religiös ofördragsamhet – genast betogs dem. Det var Carl Lidbom i borgarståndet, som vågade taga ut steget denna gång, och bära alla det filantropiska kotteriets beskyllningar för att vara oupplyst. Han öppnar sin motion med den förklaringen att då de författningar av 1838, som åt ett främmande folk inrymt medborgarrätt och som rörde högst viktiga punkter i civil- och kyrkolagen, blivit utan rikets ständers medverkan samt utan högsta domstolens eller andlig myndighets hörande utfärdade, med åsidosättande av grundlagen, konstitutionsutskottet nog skulle beivra saken som ett självsvåld.
>
> /.../
>
> Herr Helsingius visade huru vissa av judarne missbrukat gästfriheten och förstått att icke allenast genom tumning av våra författningar, utan ock genom de medel de ägt i sina händer, nedtysta auktoriteter och beslagare.
>
> Detta var också på några undantag ståndets allmänna mening 1840; men 1853 hade meningarne ändrats, och då beviljades, på förslag av en i borgarståndet, som var av judisk extraktion och därför med stora filantropiska syften begåvad, nya och vidsträckta förmåner. Vad sedan inträffat känna vi!
>
> (SS 7, s 280, 284.)

Man bör vara helt tydlig. Det rör sig inte om några tillfälliga ord. Pennan har inte sluntit iväg! Det gäller en medveten och överlagd antisemitism.

När Birger Mörner år 1891 besökte August Strindberg på Brevik eldade denne gamla manuskript och anteckningar. Bland de manuskript Mörner då övertog – "räddade" – hörde det Mörner betecknar som Bilaga III. Strindbergs anteckningar om efterlämnade outgivna skrifter:

> *Efterlämnade skrifter*
> (Otryckta)
> (Eller blott en gång i tidningar eller tidskrifter anonymt.)
> /.../
> Prosa
> Epilog till Röda Rummet slutet och det utskurna kapitlet.
> Om Hakon Jarl. Afhandling i Estetik för graden 1871.
> En Judbroschyr.
> /.../
> (Birger Mörner, Den Strindberg jag känt, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1924, s 173.)

Denna "Judbroschyr" är inte återfunnen. Den har dock existerat. Strindberg nämner den i brev till Willehad Lindström 10 september 1880 och Torsten Eklund skriver i kommentaren:

> Broschyren omnämnes av Klas Ryberg i hans artikelserie om sina Strindbergsminnen i Kalmartidningen Barometern december 1897; Ryberg berättar att han omkring 1880 fick se ett manuskript med titeln "Judarne, en pamflett" och att på omslaget en känd naturvetenskapsman, god vän till Strindberg, skrivit "Imprimatur". (BREV II, s 184.)

Men historien har ytterligare en dimension:

Till *Det nya rikets* förläggare Claës Looström skriver Strindberg två år senare, den 14 augusti 1882:

Tag du (som har medborgerligt förtroende och anses som en redbar man) medföljande manuskript /"Judbroschyren", J.M./ och öfversänd (eller lemna) jemte "Moses" till A.O.W.; säg honom att Sg. tänker ge ut detta inom kort, men säg äfven med hvad risk för honom, hans hustru och hans barn! Ett afslag af A.O.W. är ingen skymf för dig. För mig vore det; men detta skulle icke genera mig om ändamålet vunnes. Men nu är väl AOW så misstrogen mot en så hänsynslös skribent som Sg. att han icke alls vill inlåta sig med honom och då stå vi der båda utan något vunnet.

Ville du icke anmoda A.O.W. om hela beloppet så skall du få några namn på genuina judehatare som, om de icke sjelfva ega något, dock skulle vilja anmoda andra mera begåfvade att sammandraga subsidierna.

Matte Wilander (Jordborrningsbolaget)
Dr Sigurd Paykull, D:o
Knut Beckman Boktryckare
Åbom (Carlsviks gjuteri)

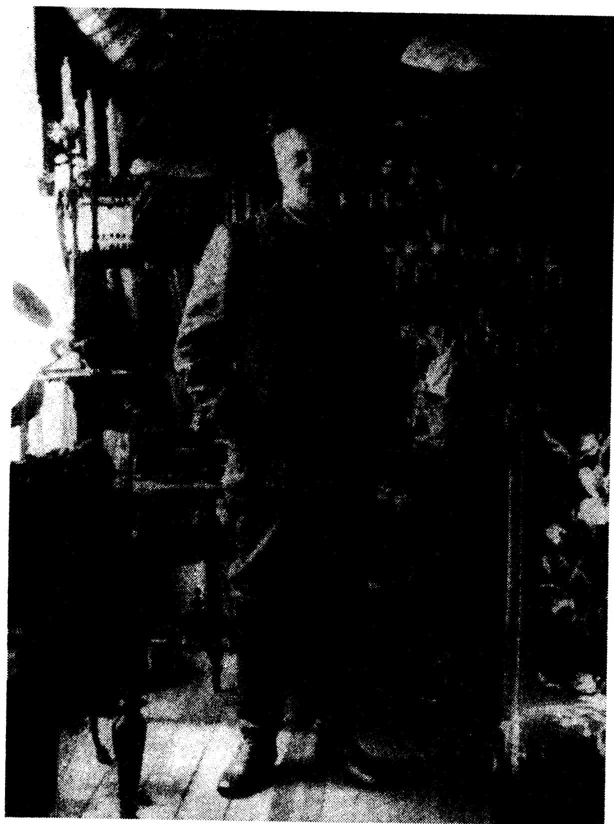
Flera känner du nog sjelf.
(BREV III, s 69.)

Vad är det han skriver?

För att kunna få in pengar att köpa sig fri från kontraktet med Isidor Bonnier ber han Looström om hjälp med kontakt till A. O. Wallenberg. Denne borde i gemensamt antisemitiskt intresse lämna Strindberg ekonomisk hjälp och i så fall vore han – Strindberg – villig att ändra en del uttryck i *Det nya riket.*

Vilket han också gjorde. Se Landquists "Anmärkningar" och Karl-Åke Kärnells "Kommentarer" till sina upplagor av *Det nya riket* (SS X, s 168/169, SV 12, s 129–130). Strindberg ändrade ord som syftat på Wallenberg. Handskriftens "Man hade fått en bank, den Palmstruchska..." är i de tryckta upplagorna (också i SV 12!): "Man hade fått en fabrik..." och så vidare.

Till Pehr Staaff förklarar han sammanhanget den 20 september 1882:

August Strindberg vid fyrtioåtta års ålder.
Foto: Lina Jonns ateljé, Lund 1897.

Hör nu på! – I förtroende!

Grundläggningen af min förmögenhet börjar med losskastning från Bonnier genom ett slags mecenatskap från A.O.W. sida bestående i att han beviljar ett kreditiv på 3,000 Kr. att amortera på 6 år. /.../ Hvarför AOW beskyddar mig, må vara olemnadt åt papperet och *att*

han gör det må förblifva en grafvens hemlighet.
Förinta detta bref s'il vous plaît.
(BREV III, s 93.)

Också detta hör till sanningssägarbilden! August Strindberg var utan något tvivel en övertygad och aktiv – och därtill rätt samvetslös – antisemit år 1882! Detta är ingen nyhet. Det är i Strindbergsdebatten en sådan självklarhet att den knappt nämns annat än i förbigående. (Som när Torsten Eklund år 1950 apropå det omnämnda brevet till Wilhelm Lindström i kommentaren i förbigående anmärker: *Strindberg och Lindström voro liksom flera i deras bekantskapskrets ivriga antisemiter vid denna tid.*)

Men viktigt att minnas är att han som öppen antisemit trots allt var tämligen isolerad bland det som då i Sverige såg sig som vänstern. Inte bara Frans Hodell, utan hela den dåvarande liberala och demokratiska intelligentian tog avstånd från denna August Strindbergs vänsterantisemitism av äldre märke. 1883 skrev den ledande svenske liberalen och författaren Adolf Hedin i den finska tidningen Helsingfors Dagblad en artikel "I judefrågan". Han nämnde inte Strindberg. I stället inledde han med att hänvisa till Tammerfors handelsförening som uttalat sig. Adolf Hedin tog tillfället:

> ... att inför Edra läsare förklara, att vi svenskar på det allra kraftigaste bestrida sanningen af det påstående, som omförmäles i nämnda yttrande, att "juden aldrig i något land införlifvar sig med det lands medborgare, hvarest han åtnjuter medborgarrättigheter". Vår erfarenhet är alldeles motsatt, ehuru våra landsmän af den mosaiska trosbekännelsen, efter en lång period först af förtryck och sedan af förödmjukande "tolerans", ej förr än inemot våra dagar vunnit något så när fullständig likställighet med öfriga svenska medborgare.
> (Adolf Hedin, Tal och skrifter. Utgivna av Valfrid Spångberg, Albert Bonniers Förlag, Stockholm 1904, s 455.)

Alltså: August Strindberg var antisemit på 1880-talet och

som sådan isolerad bland de dåvarande radikala intellektuella. Men hur kan denna Strindbergs hållning förklaras?

Dr. Hugo Valentin, senare professor och redaktör för Judisk tidskrift, publicerade 1924, tolv år efter Strindbergs död det grundläggande arbetet om de svenska judarnas historia. Inte med en stavelse antyder han, sionist och ledande historiker om judarna och antisemitismen, något om Strindbergs antisemitism. Tvärtom: han hänvisar till *Det nya riket* – utan att nämna kapitlet *Moses* – på ett sätt som tycks placera Strindberg mitt bland dåtidens upplysta och emancipationsvänliga liberaler:

> Den, som läser de förbittrade antijudiska diatriberna, som plägade förekomma i det gamla borgarståndet, måste mer än en gång göra sig samma fråga som den unge greven i Strindbergs "Det nya riket": "Tro de på vad de säga, eller äro de besatta?" Och svaret måste bliva detsamma som här: "De voro nog besatta, ty det blir människan, då hennes heligaste intressen sättas på spel – de egna." Då ej längre en ökning av judarnas rättigheter tedde sig som en minskning i det svenska borgerskapets, förändrade sig dettas hela uppfattningssätt av judarna och judeemancipationen.
> (Judarnas historia i Sverige, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1924, s 397.)

Hur tolka detta skrivsätt? Först tänkte jag att professor Valentin endast av taktiska skäl dolde Strindbergs antisemitism; han ville inte överlämna detta stora namn till de dåvarande svenska antisemiterna och tidiga fascisterna. Det är möjligt men inte troligt; den begripligare förklaringen är en annan.

Hugo Valentin var född 1888. Han – liksom alla liberaler och radikaler i hans generation i Sverige (judar eller ej) – hade alltid läst August Strindberg som Sveriges store refraktäre författare. Strindberg hade format honom till radikal människa. Det var inte så mycket en fråga om det taktiskt okloka att diskutera denna Strindbergs tidiga antisemitism; i ljuset av Strindbergs hela livsverk var dylika strind-

bergska ord – skrivna tre år innan Hugo Valentin vad född – lappri.

Men här öppnas den andra frågan! Historikern Valentin har därtill i princip förklarat varför den svenske radikale vänstermannen August Strindberg på 1880-talet kunde beteckna sig både som vänsterman och som antisemit. Det hänger samman med Sveriges säregna historia:

Emancipationen hade i Sverige dröjt. Motståndet hade varit starkt. Professor W. E. Svedelius i Uppsala nämnde år 1868 ett av de skäl som ännu i dag, trots alla bedyranden, spelar större politisk roll i Sverige och Norge än på kontinenten; den tätt samvävda lilla befolkningens traditionella främlingsfientlighet – här verkligen ordrätt xenofobi:

> Det svenska folket utgör en i hög grad inom sig sjelf likartad folkmassa och njuter den stora lyckan att ega sitt land så godt som utan delning med något annat folk. En sådan sammanblandning som af Danskar och Tyskar i Slesvig är hos oss alldeles okänd
> (Anteckningar för Akademiska Examina i Statskunskap, första häftet. Upsala Edquist & Berglund 1868, s 9.)

Traditionellt var misstänksamheten mot utlänningar också en klassfråga. Bondeståndet uttryckte det tydligt i sitt memorial om H.K.H. prins Fredriks upphöjelse på tronen den 29 februari 1720 när ståndet var berett att acceptera denna, dock med bland annat förbehåll för att:

> ...icke några herrar af tysk el. annor främmande nationer måtte inkomma och bekläda tiensterna af högre el. mindre beställningar.
> (Bondeståndets Riksdagsprotokoll. Utgivna av Sten Landahl. I 1720–1727. Almqvist & Wiksell, Uppsala 1939, s 57.)

Liberalerna, framstegsvännerna, arbetade för jämställdhet. De var ofta – som Valentin påpekat – opportunistiska och vacklande som Aftonbladet – och Lars Hiertas allra första uttalande som riksdagsman den 30 december 1828 var inte ett uttalande för emancipation utan ett mot en motion om

att judarna skulle utvisas ur riket.

Först genom KM:ts nådiga brev till Kommerskollegium av 30 juni 1838 och Kommerskollegiets cirkulär av den 13 augusti 1838 skulle judar i princip få tillstånd att slå sig ned i städerna och gavs där samma grundlagsfästa rättigheter som andra och även rätt att bilda egna församlingar. Dock finge de ej köpa fastighet på landet.

Efter en stark motagitation, i synnerhet i Stockholm, slog regeringen till reträtt och förbjöd judar att bosätta sig på annan ort än Stockholm, Göteborg, Norrköping eller Karlskrona. Frågan återkom gång på gång i riksdagen och de liberala hade en svår uppgift när de i enlighet med de borgerliga frihetsidealen arbetade för emancipationen.

Den blev så småningom i Sverige en intelligensradikal fråga men hade inte alltid större folkligt stöd. Adolf Hedin beskrev situationen i sina "Femton bref från en demokrat till svenska riksdagens medlemmar" år 1867:

> För närvarande står Sverige i fråga om religiös frihet efter alla europeiska länder, utom – Ryssland och Spanien. Fördomarnas förlofvade land, England, har lämnat oss långt bakom sig: judar sitta i dess parlament, och år 1858 fick till och med en muhammedan ett offentligt ämbete. I vårt nabo och brödraland Danmark är sedan 1849 all af trosbekännelse beroende skillnad i medborgerliga rättigheter upphäfd. Och Österrike, i kamp mot hvilket Sverige för mer än tvåhundra år sedan förvärfvade sin ovanskligaste ära, kan nu uppställas som förebild för Gustaf II Adolfs folk.
> (Tal och skrifter, s 24.)

Det är liberalt. Men obegripligt. Varför skulle Sverige utmärka sig på detta sätt?

Hugo Valentin ger, som samvetsgrann historiker, det material som gör det möjligt att förstå den svenska utvecklingen – och därmed också Strindbergs ställningstagande. Sverige var ur takt med Europa:

> I de svenska judarnas historia betecknar de närmaste år-

tiondena efter 1815 icke en reaktionens tid på samma sätt som i de flesta länderna söder om Östersjön. Huvudorsaken härtill ligger i öppen dag: den svenska judelagstiftningen var alltjämt ett verk av l'ancien regime, utan påverkan av den franska revolutionens frihets och jämlikhetsidéer; som den ej tagit intryck av de judeemancipatoriska strömningarna blev den ej heller i högre grad föremål för reaktionära anlopp. Denna epoks mot de svenska judarna riktade rörelser äro i själva verket icke artskilda från den föregående tidens. Det är alltjämt samma antagonism mellan judar och borgerskap, som sätter sin prägel på dem, alltjämt samma motsättning mellan regeringens liberaliserande judepolitik och de breda lagrens judefientlighet. Den senare är ungefär lika oberoende av de kontinentala modefilosofernas principiellt reaktionära doktriner som de förra av 1789 års naturrättsliga idéer, vilka Karl Johan och hans rådgivare som bekant ingalunda hyllade.
(Judarnas historia, s 322–323.)

Det var skråväsendets borgarstånd som var drivande i denna judefientlighet. Rasfrågor är klassfrågor. Stockholms siden-, klädes- och lärftskramhandlarsocieteter, Stockholms guld- och silverarbetare, juvelerare och gravörer; landets importörer, grosshandlare och handlande upplevde de judiska invandrarna som farliga konkurrenter då de bröt igenom skråskrankorna och de mobiliserade alltså prästeståndet att utarbeta de ideologiska och kristna föreställningarna till skråväsendets skydd. Mot dem stod Karl Johan och de högre ämbetsmännen vilka drev emancipationen för att utveckla ekonomien i ett trögt och efterblivet skråsamhälle.

Men de skärpta immigrationsbestämmelser vilka de ofrälse stånden genomdrivit efter 1815 års judefientliga småborgerliga agitation kom att få en för detta outvecklade borgerskap oväntad effekt:

Det betydelsefullaste resultatet av 1815 års judefientliga rörelser ligger givetvis i de skärpta immigrationsbestäm-

melser, som genomdrevos av de ofrälse stånden. /.../
Inom några årtionden kommo därför de i Sverige födda svensktalande assimilationsvänliga judarna att dominera i landets judiska församlingar.
(Judarnas historia, s 320.)

Dessa assimilerade familjer var inte små krämare; de blev till bourgeoisie i allians med Karl Johan mot småborgarna. De första verkliga massoroligheterna i Stockholm, Crusenstolpekravallerna under den ekonomiska krisen 1838, kom därför att få den europeiskt sett ovanliga dubbla karaktären av småborgerligt demokratisk rörelse med starkt stöd från den arbetarklass som börjat formera sig (de två döda de var arbetare) och en antijudisk agitation.

Emancipationen genomförs sedan ovanifrån genom en annan klassallians än den som en gång drivit fram emancipationen i Frankrike. En klassallians vilken förklarar de officiellt liberala tidningarnas kluvenhet och Hiertas vacklan i emancipationsfrågan. Hugo Valentin har på ett föredömligt klart sätt beskrivit klasskrafterna i detta spel:

Liberalismen bröt helt igenom i de två förut judefientligaste stånden och befriades där alltmer från det drag av småborgerlighet, som till judarnas nackdel i hög grad satt sin prägel på vissa liberala folklager under Karl Johans tid.

Borgarståndet, under de gångna epokerna judarnas argaste vedersakare, gick nu med stigande entusiasm i spetsen för judarnas sak. /.../ Det är ej längre hantverkarnas och småhandlarnas synpunkter utan storborgarnas och den borgerliga intelligensens. /.../ Denna märkliga strömkantring i de tongivande borgerliga kretsarnas uppfattningssätt i judefrågan hade visserligen ej saknat förebud. Då t.ex. Göteborgs 24 äldste – 12 hantverkare, 10 handlande och 2 hökare – år 1833 hade avstyrkt sökt medborgarrätt för L. E. Magnus' måg och söner /.../ emedan ett bifall förmenades vara "förnärmande" för stadens handel, uttalade sig köpmannaaristokratins främste män /.../ för fullständigt bifall /.../

den ekonomiska intressemotsättningen mellan judarna och borgerskapet föll bort, då nu den ekonomiska liberalismens idéer erövrade hela samhället, överallt förande näringsfriheten till seger /.../ genom att upplösa de från medeltidssamhället ärvda produktions- och handelsorganisationerna.
(Judarnas historia, s 396–397.)

De småborgare som fruktade konkurrens och som nu slogs ut var visserligen judefientliga men trots att de kunnat hämta argument hos Proudhon eller Fourier vilka i Frankrike skrivit mot judarna formulerade de ingen ideologiskt folklig antisemitism; deras tänkande förblev blott kälkborgerligt fördomsfullt.

De intellektuella radikalerna och liberalerna däremot hämtade inspiration från England och – framförallt – Frankrike där antisemitismen vid den tidpunkten ännu blott framträdde som kuriös sekt. Det är i den situationen Strindberg, tjänstekvinnans son, som han skulle kalla sig, framträder som antisemit från vänster. En som genom att på en gång fascineras av Kommunen och skriva judefientligt upprepar den svenska småborgerliga demokratiska dubbelheten från Crusenstolpekravallerna 1838.

Det är en dåtida svensk akademiker med rötter i småborgerskapet som kommer till uttryck när den tjugotreårige Strindberg skriver till Eugène Fahlstedt i maj 1872 och tackar för Georg Brandes Emigrantlitteraturen:

> Tack för Brandes! ... Brandes är en tusan djefvel – så högt kan blott en *jude* klifva upp – ty han slipper dra med sig en förbannad mängd packning af Christendom och annan fördom som vi aldrig kunna sparka ifrån oss – han har bestigit Mount Everest ifall detta är det högsta berget på jorden – ty blott derifrån skulle han kunna se så långt som han gör. /... / Min Concession åt judarne må det forbannade hydet ej ta åt sig – det är ingen förtjenst hos Brandes att han är jude – utan det är bara flax för oss att det var en jude som råkade bli Brandes. Och vi rå ej för att vi ej kunna se så klart eller friskt som de.

Och jag tar hellre några passiarer om judeförträfflighet hvilka jag hoppar öfver, än en mängd Christendomsgrummel hos Atterbom o Malmström, hvilka stå som lösöre emot Brandes.
(BREV I, s 103–104.)

En sak är vad han skriver i brev till olika vänner; där kan uttrycken vara lika grova om judar som om annat. Sådana brev behöver inte vara mer än symptomatiska. Om ens det. Men under årtiondet fram mot Giftas-processen 1884 när han utvecklar sitt författarskap definierar han sig också som antisemit inför den liberala publiken. Han är själv medveten om det tvetydiga med detta och samtidigt som han år 1882 i *Det nya riket* med kapitlet Moses öppet (och i kontakten med Wallenberg dolt) träder fram från vänster som den ledande svenske antisemiten vill han gardera sig.

Brytningen mellan August Strindberg och Edvard Brandes blir upplysande. Gentemot den litterärt mäktige Edvard Brandes uppträder i breven faktiskt en skitnödigare Strindberg än den vi är vana vid. Men nu söker han också argumentera. Argumenten är begripliga från en traditionell småborgare i den svenska situationen. Men de är krogbordsargument. De håller inte i intellektuell debatt. Det är inte ens ett genomtänkt ställningstagande. Argumentationen är begriplig för den som känner till klassrelationerna kring emancipationen i Sverige. Men Strindberg har inte själv förmått analysera sina reaktioner. Och han vet det. Edvard Brandes däremot framstår just som den intellektuella danske radikala borgare – judisk – han var.

I det brev av den 26 juli 1882 där han beskrev den förföljelse han och hans familj utsattes för från de kulturkonservativa skrev Strindberg alltså till Edvard Brandes om judefrågan för att förebygga:

Käre Broder!

En sak som jag vill i förväg gifva min förklaring på!
Jag anses vara judhatare och har nu i min nya bok gjort satir på våra judar. Jag hatar icke judarne men *våra* ser-

vila, ordenshungriga, despotiska, förtryckande judar, hvilka med hela penningens magt, (det har varit dem en lätt sak att afnarra de dumma svenskarne deras pengar) arbeta, på sitt hänsynslösa sätt, med reaktionen mot oss! De äro dina fiender så väl som mina för denna orsaks skull.

Uppsala Universitet har tre docenter i Svensk Litteratur, till exempel, och alla äro småsinnade, dumma, konservativa judar, som gnata på allt nytt. Alla (så godt som alla) våra förläggare äro judar som sälja Luthers skrifter och Nya testamentet för att visa sig liberala, men om man vill vara liberal i politik eller litteratur, då är det slut! Det är nu en tillfällig olycka för dem att de äro judar, och jag skulle tycka lika litet om dem, om de vore Svenskar! De äro fremlingar och hålla sig fiendtliga som fremlingar mot oss; de äro i sin rätt, välan, jag är i min rätt då jag skyddar mig!

Här är således icke frågan om judendomen, icke ens om judarne, utan om *våra* judar i Sverige! hvilka uppträda som en korporation med oberättigade intressen.

Låt oss hålla ihop och icke skiljas för en detaljfrågas skull. Du är ju icke jude då du offentligt afsvurit judendomen, under det att våra hålla sin gamla vidskepelse för att väcka intresse, men tro icke ett spår på den! Derför har jag ansett mig kunna tala med dig härom och jag står väl öfver misstankar att vara så bornerad som en intolerant religions eller race hatare.

Din bror skulle vid detta lag ha varit kallad till professor vid Stockholms Universitet om icke judarnes fruktan varit stor att han skulle blamera korporationen! Förlusten är större för oss än för honom!

/.../

Farväl!

Din

August Strindberg

(Brev III, s 54–55.)

Efter sju veckor svarade Edvard Brandes den 13 september

1882 med vad som kan läsas som en dåtida europeiskt liberal programförklaring:

Kjære Ven!
/.../
Den nye Roman, Du omtalte, aabnede Udsigter, som kunde virke uhyggeligt paa En, der som jeg hele sit Liv igjenem har kjæmpet mot det bornereste Racehad.
/.../
Saa nødig jeg vil saa maa jeg dog sige Dig, at jeg intet godt venter mig af Din nye Roman, intet godt for vort Venskab, intet for vore fælles Ideer. Jeg frygter, at Du mod Din Vilje kommer at tjene vore Fjender eller da i hvert Fald mine. Det Slag, Du vil føre mod de svenske Jøder, vil ramme mig og enhver Jøde, hvad enten han er troende eller ikke. Deri bestyrke Dine mærkelige Ord mig, disse nemlig, at "Jøderne ere Fremmede". Støcker vilde omfavne Dig for denne Sætning, alle de kristne Præster ville tage Dig till Naade som en af Hjorden. Maa jeg spørge, i hvormange Led kjender Du Dine Forfædre; hvis Din Bedstefader var fransk eller arabisk eller kinesisk, er Du da ikke svensk? Hvis i det Hele denne dumme Nationalitetshovmod har noget paa sig, saa maa den vel bero paa det Sprog som tales. Men Georg og jeg bilde os ind at tale og skrive ligesaa godt Dansk som de Indfødte. Ere vi Fremmede her? Hvor høre vi daa hjemme?

Du klager med rette over den Forulempelse, Dine Smaapiger ere udsatte for. Det er just en saadan, som enhver lille jødisk Dreng og Pige lider under Aar igjennem, og som ogsaa mine to Smaapiger skulle lære at kjende. Du taler om det Had, Du selv krymper Dig under; det er just et saadant som enhver Jøde, der ikke vil krybe til Korset, møder hver Dag i sit Liv og som er des uovervindeligere som det overvejende suger Næring af det rent Ydre. Om min Næse er lang eller kort, er maaske noget som mine Medborgere burde lade ganske uomtalt. Det vedrører hverken Politik eller Literatur.

Du mener, jeg ikke er Jøde. Du tager fejl. Jeg er simpelthen tvungen til at være det, enten jeg vil eller ej, og allermest af min egen Stolthed, som byder mig ikke at forlade dem, der angribes. Der skrives aldrig nogensinde en Artikel mod min Broder eller mig, i hvilken ikke Jødehadet figurerer.

Jeg haaber till Jahveh, at Din Bog maa være en Fri Aand som Din værdig. Jeg kan næsten ikke tro det modsatte. Men qui s'excuse s'accuse og Du har gjort mig bange.

/.../

Din hengivne
Edvard Brandes
(Georg og Edvard Brandes Brevveksling... s 36–38.)

På ett intellektuellt plan fanns ingenting Strindberg kunde svara. Vem känner för övrigt sin farfar med säkerhet? Men nu är han också snart utanför Sverige och har lämnat såväl dess krogumgänge som dess efterblivenhet. Han kommer i takt med Europa och kommer in i andra förhållanden och utsätts för helt andra intellektuella inflytanden. Men först efter Giftas-rättegången – i Tiden den sextonde december 1884 – tog Strindberg med artikeln "Mitt judehat" officiellt avstånd från den antisemitism han representerat i Sverige:

Efter som judefrågan kommit att rivas upp i Sverige, är det kanske min skyldighet att yttra mig, både därför att jag nu anses vara en indirekt orsak därtill, och därför att jag, kanske med rätta, anses ha någon skuld i den ovilja som nu från ett visst håll visats judarne.

/.../

Att mitt beryktade judehat, som mest tog sig form i en satir mot judarnes svenskhet och svenskarnes jubelfestpatriotism, snart blev något tillryggalagt, har jag sedan visat i handling, misstydd naturligtvis, som allt vad jag företager mig, och jag hoppas få visa det än mer framdeles, när jag får rikare anledningar. Att jag icke kan annat än förakta de angrepp, som nu från statskyrkans sida rik-

tas mot judarne som kristendomsfiender, behöver jag väl ej försäkra.
(SS XVI, s 222, 225.)

Fast fördomarna har inte släppt och under det att Edvard Brandes läser Strindbergs artikel "Mitt judehat" och gör sig redo att försonas med honom skriver Strindberg den 12 januari 1885 till Isidor Kjellberg apropå att Aftonbladet lanserat Moritz Rubenson – jude alltså! – i riksdagsvalet:

> Fy fan! Se ni der – judkurtis kommer alltid på judförföljelse! Öfverklass och judar!
> (Brev V, s 18.)

och till Pehr Staaff utvecklar han dagen efter återigen att det är det aristokratiskt överklassiga, det reaktionära, hos judarna han angriper:

> Judarne hafva sjelva lekt med elden och genom att sprida och sälja antisemit-skrifter (kristliga skrifter) gifvit fart åt reaktionen, och statskyrkans judhat: De frikyrkliga hafva sålunda haft sina motståndare der!
> /.../
> *Akta Ni Er för judarne!* Tänk: Rubenson! Den värsta djefla ring- och reaktionsskurk! Och tala om *judförföljelse!* Det är deras taktik. "Förföljda" genast bara man upphör att kyssa dem i aschelet! Aristokratiskt satans följe! Men hata dem som reaktionära icke som judar! Men klipper man till dem, så är det *naturligtvis* juden som förföljes. Med den taktiken ha de gått långt!
> (BREV V, s 19, 20.)

Dock efter den överslätande artikeln "Mitt judehat" var det möjligt för Edvard Brandes att återknyta kontakten och ett halvår efter artikeln – den nionde juni år 1885 – skrev Edvard Brandes till August Strindberg:

> Kjære Strindberg!
> Efter en lang Tavshed og en Adskillelse, som jeg ofte dybt har beklaget – ikke minst for Anledningens Skyld – skriver jeg igen til Dig.

/.../

Men jeg vilde ikke have skrevet, hvis jeg endnu tænkte paa samme Maade overfor Dig, som dengang vort Forhold for snart Tre Aar siden ophørte. Jeg kan endnu ikke indse anderledes, end at Du havde Uret i Formen for Dit Angrep paa de svenske Jøder, men naar jeg i vinter har læst Din Artikel "Mit Jødehad", saa maa jeg anerkende, at Du har udslettet alt, hvad der kunde saare i hint Afsnit af "nya riket".

Og herover er jeg saare Glad, hvad enten nu vort gamle Forhold kan restitueres eller ikke... Hvorfor kan vi ikke faa anden Del af "Giftas" paa Dansk samtidig med paa svensk? Det maatte da kunne arrangeres.

Og saa hin dumme og nederdrægtige Proces, som Du lykkelig vandt. Hvorfor skulde jeg ikke glæde mig over dette!

(Brevveksling VI, s 38–39.)

Strindberg svarade omgående och lite överdrivet. Nu var judarna för honom, som redan i artikeln "Mitt judehat" på ett nästan disraeliskt sätt Europas verkliga adel och han skrev detta på ett högljutt protesterande sätt:

Min bästa vän härute är jude, medicine professor i Lausanne, och den som tagit sig för att förlägga mina arbeten ute i Europa är också jude.

Jag har upptäckt hemliga underjordiska strömmar ute i verlden och anser det gamla samhället med nationer och styrelser och privilegierade klasser vara undermineradt. Och öfverallt ser jag juden såsom jordens salt. Det såg jag inte hemma i det ruttna Sverige.

(BREV V, s 101.)

Helt följdriktigt blir det nu den radikale och skeptiske Edvard Brandes som i brev av den tjugofemte juni 1885 påminner Strindberg om dennes nordiskhet och om värdet av det egna språket och – trots all inhemsk dumhet – av nationen:

Og skønt jeg giver Dig ganske Ret, naar Du taler om dis-

se tre usalige Landes Fordummelse og Nullitet – undertiden synes jeg det er som om de kørte med store Møgvogne over ethvert honnet og frittænkende Menneskes arme Hjærte – hvad i al Evighed skal vi dog gøre? Vi er jo nødt til at være her, til at skrive og tale det eneste Sprog som vi kan, til at studere, oplyse, angripe og elske de eneste Mennesker vi kende. Hvad er os de Fremmede og vi dem!

/.../

Jeg læste derfor ogsaa med Sorg i Aviserne, at Du tænkte paa, at blifve fransk Forfatter. Kan Du virkelig lære dette vanskelige og gennemarbejdede Sprog? Den største Torsk i Udlandet har jo altid Fordelen paa sin Side, blot fordi han har faat sit Sprog forærende – medens en annen Stakkel møjsomt staver sig til det. Hvem har ikke havt Lyst til at ryste disse Landes Støv af sine Fødder – men hvem føler ikke det som en sidste Udvej: at drage til den store Tavshed, som kaldes Udlændigheden. Hvis Livets største Lyst er at sige sin Mening, saa drager man ikke i Exil, førend man har brændt sine Skibe.

(Brevveksling VI, s 42–43.)

Edvard Brandes erbjuder sig nu att bli Strindbergs auktoriserade representant och blir så den som i Danmark på allvar öppnade portarna för Strindbergs arbete. *Utopier* skall ges ut; *Röda rummet* skall publiceras först som följetong i Politiken och sedan i bokform. Strindberg skriver till svar den 20 september 1885 och – pass nu på! – i det brevet finns ett förslag som bör läsas noga!

Kära Brandes!

Med tacksamhet svarar jag ja på alla dina vänliga anbud, och mottager med uppräckta händer. Det låter som du skulle tro mig vara ett "rofdjur" och det är icke underligt efter alla de beskrifningar du fått.

Emellertid bli vi bra öfverens. Hvad Röda Rummet beträffar vill jag föreslå; 1° *antingen* att jag skrifver ett förord eller 2° att Ni i öfversättningen utelemnar alla ut-

> tryck som innebära kitslighet eller ringaktning mot Judarna. Gör som du vill! Bäst det senare...
> (BREV V, s 167.)

Edvard Brandes svarar med vändande post. Han lovar sköta Strindbergs affärer på bästa sätt – denne har enligt Edvard Brandes gjort "urimelige kontrakter" – och så kommer det:

> Jeg tænker, jeg sletter alt jødefjendtligt i R.R. og erklærer at det sker med forf:s Tilladelse. Om jeg vil bede dig om Fortale, vil jeg betænke mig paa.
> (Brevveksling VI, s 55.)

Något företal kom aldrig att skrivas. Men det jag finner märkligt är att ingen följt upp denna brevväxling. Jag talade därför med Margareta Brundin på Kungliga biblioteket och hon jämförde den svenska förstaupplagans text från 1879 med texten i den danska översättningen 1885.

Beskrivningen av Levi på sid 240 i originalupplagan (SV 6, s 193) har i den danska upplagan helt strukits från orden: "Det var en lång yngling; hans kranium tycktes hafva tillkommit genom en utveckling af näsbenet bakåt..." ända till och med "det var en fullkomlig slaftyp". På sid 243–244 i originalupplagan (SV 6, s 196) har hela det stycke strukits som börjar: "Af den Högste högt beskyddad" och slutar: "skänka oss och hela Israel din frid, amen!" Likaledes strykes Borgs och Levis ordväxling på originalupplagans sid 246: "Den otrogne hunden bad endast för Israel och det kunde således inte gälla den aflidna! – Alla odöpta räknas till Israel, svarade Levi." (SV 6, s 198.)

Edvard Brandes stryker ord och uttryck och det är följdriktigt att "Vet du inte hut, jude? blir till "Vil Du tage Dig iakt, Slubbert!"

Men Edvard Brandes roar sig också. Han skämtar lite torrt med Strindberg. På sid 245–246 står följande dialog i originalupplagan (SV 6, s 197):

> – Skål, Isac, sade Borg.
> – Jag heter inte Isac...

– Tror du jag bryr mig om hvad du heter? Jag kallar dig vid namn Isac och du är min!
– Du var mig en rolig djefvel...
– Djefvel? vet du inte hut judgosse..."

Det skriver Edvard Brandes om till:

– Skaal, August, sagde Borg.
– Jeg hedder icke August...
– Tror Du jeg bryder mig om, hvad du hedder? Jeg kalder Dig nu for August, og da er Du min dumme August.
– Du er da en komisk Djævel...
– Djævel, tag Dig till ivare, Slave!

Jag finner det lite märkligt att alla dessa som sysslar med ackusativen hos Ågust inte brytt sig om att se efter vad det verkligen var som August Strindberg och Edvard Brandes korresponderade om 1885 och hur August Strindberg tillät Edvard Brandes att skämta med sig. Ty dessa förändringar säger mycket om hur August Strindberg i det offentliga ändrade inställning i "judefrågan".

Det är typiskt att när Karl Otto Bonnier och August Strindberg åren 1909 och 1910 diskuterade en andra upplaga av *Svenska Folket* och hur den skulle kunna säljas till svensk-amerikaner skriver Strindberg som en självklarhet i förbigående – utan att Bonnier föreslagit det – att kapitlet om judarna skall utgå:

[I parentes: jag stryker sid. 260–274 i Del II såsom varande onödiga.]
(BREV XIX, s 43.)

Alltså hela kapitlet "Judarne". Men när Bonniers förlag sedan efter Strindbergs död faktiskt gav ut en andra upplaga av *Svenska Folket* i Landquists edition år 1920 (SS VII och VIII) trycktes enligt första upplagan. Med kapitlet "Judarne" på s 268–284 i del 2.

Att Strindberg efter 1885 inte längre var antisemit och inte längre ville stå som "judehatare" i det offentliga hindrar inte att han vårvintern år 1887 när han läst Edouard

Drumonts genombrottsbok La France Juive experimenterar med att använda dennes (och därmed den modärna franska) antisemitismens argumentation i sitt brev till brodern Axel strax efter den 15 februari 1887:

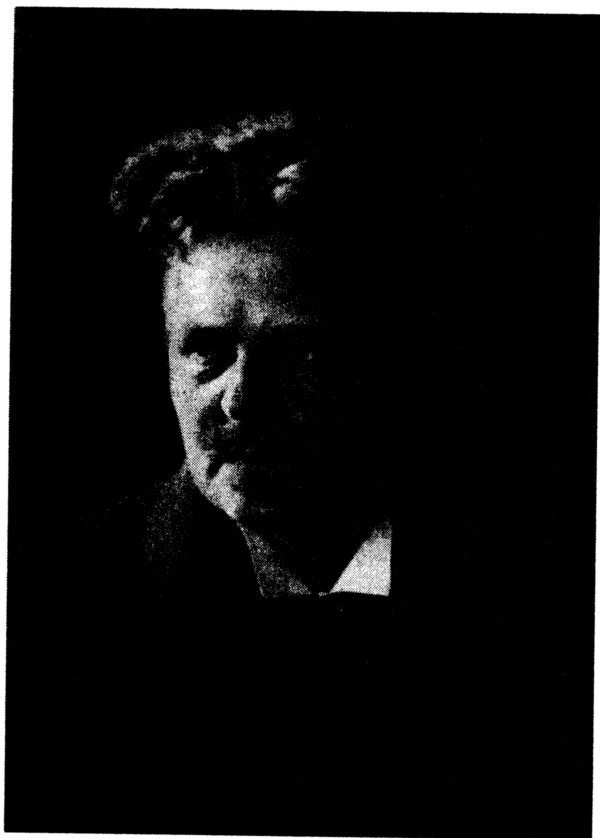
> Om du hade en aning om hvilket nät af judar är spunnet kring hela Europa och hur de känna hvarann allesammans, och hvad deras Messiasidé är. Jag har berömt dem – dels dyperad, dels "nödd och tvungen". I Frankrike utkom i fjor en bok i två delar kallad La France Juive. Man blir rädd när man läser det. Och i Tyskland procenta de på jord så 80% är i deras händer och inte en fri bonde mer fins. Det är deras rätt efter de ha magt, men vi ha då också rätt att – fly dem, när vi ej rå på dem."
> (BREV VI, s 163.)

Men samtidigt som den moderna antisemitismen i Drumonds efterföljd då blev till stark social rörelse i Frankrike var ju Sverige i ekonomisk omvandling. Ideologierna bytte alltså förtecken; antisemitismen och småfolksradikalismen separerades helt från varandra och Sverige gick sedan i takt med kontinenten.

Ja, det antisemitiska sällskapet hade Strindberg därför sökt komma loss från. Det lämnade han. Men liksom när det gällde Dreyfus' skuld gjorde han en ideologisk omtolkning som skulle möjliggöra för honom att komma ut ur frågan: Som semiter finns judarna inte; därmed saknar alltså antisemitismen egentlig innebörd. Man kan följa turerna i hans korrespondens. I brev till Ola Hansson den 28 januari 1889 skriver han:

> Sannolikt zigenare: = Asiatisk nomad /.../ Jude = Asiatisk bofast köpman, el resande.
> (BREV VII, s 237–238.)

Fem år senare har han utvecklat denna etnografiska tanke. Leopold Littmansson hade tydligen menat att Strindberg uttryckt sig antisemitiskt i ett tidigare brev. (Breven till vännen Leopold Littmansson är överhuvudtaget inte enbart

August Strindberg vid femtio års ålder.
Foto: Bröderna Anderson, Stockholm 1899.

extremt indiskreta och öppenhjärtiga utan ordvalet dem emellan fortsätter därtill en ungdomsårens studentråaste tradition.) Strindberg svarar:

> Jag är icke antisemit, ty jag älskar Araber och är gift med en Arabiska /Frida Uhls far, hovrådet, redaktören för

det kejserliga organet Wiener Zeitung, var antisemit men jude ty hans mor, Frida Uhls farmor, var judinna. Se *Klostret* SV 50, s 101. JM/ – judar existera ej mer, lika litet som greker Hellener. De som kallas judar nu äro alla möjliga nationer /.../

Efter korstågen vågade inga Österlänningar in i Europa utan betäckning af Synagogan och derför kallade de sig Judar, eller antogo judaläran efter att moskén var förbjuden.

(BREV X, s 155.)

Men det var inte några i brev löst utkastade funderingar. Två veckor senare kan han meddela Littmansson att han skrivit en essai i ämnet. Den trycks en vecka därefter, 8 augusti 1894, i La Plume, *Cristaux de remplacement*. I verklig mening finns judar lika litet som det finns greker. Vad som finns i båda fallen är "en sammangyttring som bevarar ett utdött folks namn. En religion, ett språk och en urkund." Ja:

En antisemit är en västerlänning som inte tycker om israeliterna, hans stamfränder, men däremot beundrar araberna, de verkliga semiterna, och entusiasmerar sig för Abdel-Kader och är alldeles tokig i en vit burnus.

/.../

Man invänder här att judarna fanns i Europa, särskilt i Rom, före templets förstöring.

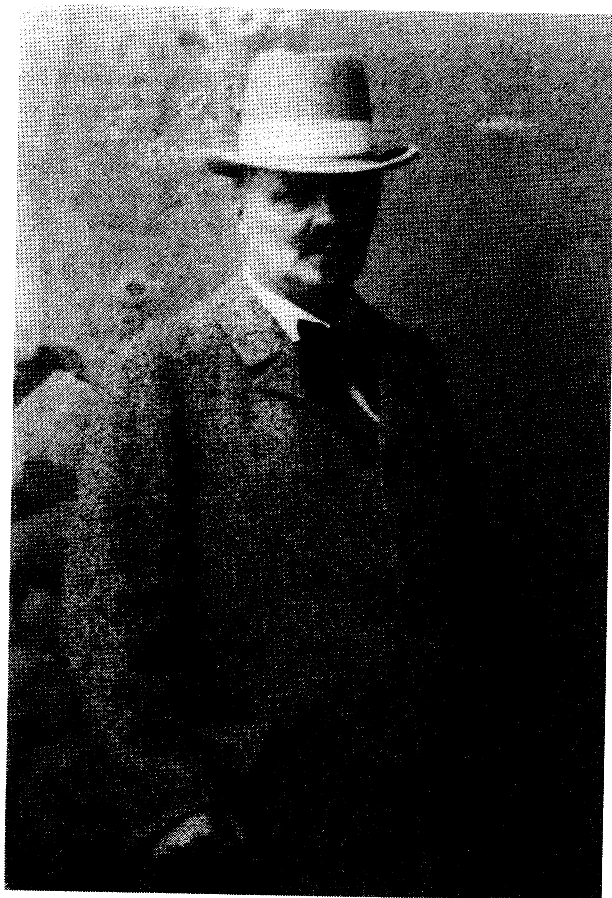
Det är troligt att dessa judar, köpmän för det mesta var fenicier, spridda från Kartago, Spanien och Frankrike, eftersom detta karaktärsdrag att uteslutande syssla med handel och penningaffärer är rent feniciskt. Och man måste alltid komma ihåg att judarna framförallt var herdar och åkerbrukare...

/.../

När korstågen bröt ut blev alla Europas judar mördade, eventuellt döpta.

Men då hade man redan morerna som härskande klass i Spanien.

Efter korstågen, och efter morernas fördrivande, och

August Strindberg vid femtio års ålder.
Foto: Robert Roesler, Stockholm 1899.

sen under de turkiska krigen, var det för orientaler inte tillrådligt att komma in i Europa under annan förklädnad än judens.

(*Falska kristaller*, s 173–177. *August Strindberg, Vivisektio-*

ner tolkade från franskan av Tage Aurell. Albert Bonniers förlag 1958.)

Liksom andra hans spekulativa diskussioner från 1890-talet (alkemi och ockultism t.ex.) befann sig August Strindberg också i detta inom den dåtida intellektuella europeiska diskussionens ram. Ja, den som vill läsa en nutida vidareutveckling av dessa tankar om de europeiska judarnas ickejudiska ursprung kan läsa Arthur Koestler, Den trettonde stammen från 1976 (sv. övers. 1992).

Men det finns ännu ett steg. Schering var Strindbergs översättare. När jag bodde i Berlin för tjugofem år sedan, hittade jag i ett antikvariat hans arbetsexemplar av Strindbergs originalutgåvor. Allt som skulle strykas i de tyska upplagorna var där markerat med röd penna. Och i verken från 80-talet som *Svenska folket* och *Det nya riket* var allt som kunde tydas som antisemitiskt ordentligt struket.

Det har på KB inte varit möjligt att fastställa om detta gjorts av Strindberg själv eller om Strindberg gett Schering i uppdrag att stryka. Men Edvard Brandes fick bevisligen ett sådant uppdrag och till Karl Otto Bonnier gavs det, även om han inte utnyttjade det.

När Emil Schering i juni 1942 i Berlin lät publicera den första tyska upplagan av *Svenska folket* var detta därför ett bantat och därtill redigerat urval.

Urvalet är på sitt sätt i sin tid anmärkningsvärt. Schering lät genom urvalet upplysa läsarna att det var folket som hade att välja sina ledare och därav också rätten att störta dem; att det inte var hjältarna som gjorde historien; att det var rätt att göra uppror; att man hade skyldighet att kritisera den överhet som blev förtryckare, och att det var ytterligt fegt av Karl XII att lämna sina soldater i sticket i Ryssland.

Avsnitten om judarna var strukna. Däremot hade avsnittet om de goda franska rasegenskaperna hos de brunögda och svarthåriga vallonerna behållits. Ett eller annat ord hade retuscherats æsopiskt: "en oförskräckt demokrat och klarsynt historiker som Olaus Petri" blev "en folkets man, en klarsynt historiker".

Till det som Schering behöll och översatte hörde skildringen av de svenska fångarna i Ryssland under Peter den Store. Orden måste den kommande kalla vintern, när Hitler lämnat sina soldater i sticket vid Stalingrad och vigt dem åt undergången, ha haft en alldeles särskild klang i tyska öron:

> Karl XII, som visserligen enligt diktarens (Tegnér) utsago, blott kunde falla, men icke vika, flydde dock från Poltawa, och lät därigenom sin här falla i fiendens hand såsom fångar.
> (*Das Schwedische Volk*, übertragen von Emil Schering. Luken & Luken, Berlin 1942, s 123.)

Strindberg betonar i sin skildring kungens feghet, inbilskhet och odugliget och att fångarna inte fick någon hjälp av honom. Scherings översättning är på vissa ställen en fritt refererande sammanfattning; dock inte utan dubbeltydigheter: "... att sjelf återvända hem blygdes han" blir "att sjelf återvända hem blygdes han som slagen fältherre". Men om kungen är erbarmlig, så tecknar Strindberg de karolinska fångarna som desto mer storartade. Också i detta följs han av Schering. Och till dessa verkliga hjältar, som under lång fångenskap arbetade för kulturen och civilisationen, hörde artillerifältväbeln Johan Gustav Renat.

Strindberg har skrivit mycket om honom. Det var Renats karta över Tsungariet som Strindberg hittade i Linköpings stiftsbibliotek 1879 och som Ryska geografiska sällskapet lät publicera 1881. För detta erhöll Strindberg sällskapets medalj. En sådan utmärkelse tog han emot. Den var inget nådebevis utan ett sakligt erkännande av verklig förtjänst. Strindberg åberopade sig också på Renat när han inledde sin polemik mot Sven Hedin i Aftontidningen den 13 juli 1910 med artikeln: "En svensk karta över Lop-nor och Tarimbäckenet av Johan Gustav Renat 1738".

I Scherings urval av *Svenska folket* för tyska läsare mitt under kriget fick Strindberg teckna ett porträtt av denne civilisationshjälte, patriot och "modige artillerist", som återvände hem efter långa år i rysk fångenskap.

Om Renats ursprung hade som Schering visste – men strukit – Strindberg skrivit just i *Svenska folket.* I den högtidliga dopceremonin i Tyska kyrkan vid Mickelsmäss 1681 fick Israel Mandel och Moses Jacob nya namn. Israel Mandel blev Karl Kristian Mandel och Moses Jacob blev Gustav Mikael Renatus (Renatus = den nyfödde). Sådan var hjältens ursprung.

Den patriotiske och karolinske officer som Schering lät hylla genom Strindberg i Hitlers rasistiska rikshuvudstad var inte bara en hjälte, utan till på köpet, enligt dåvarande tyskt antisemitiskt språkbruk, därtill jude, ja, heljude!

KAPITEL 11

Jagromanerna och fallet Frida

August Strindberg skrev självbiografi står det i uppslagsverk. Ja, alla volymerna i sviten *Tjänstekvinnans son* bör i enlighet med August Strindbergs egen önskan läsas som delar av en och samma självbeskrivning. Så som han skrev till Karl Otto Bonnier den 1 juli 1904:

> Men du nämnde då Tjensteqvinnans son. Det ger mig anledning söka på din hand få samla Aus meinem Leben, antingen att utges när Du behagar, eller efter min död när vrövlet har lagt sig.
> /.../
> Volymen blefve då:
>
> *Tjensteqvinnans Son.*
> *Ett menniskoöde 1849–19..*
>
> Tjensteqvinnans Son.
> I Jäsningstiden
> I Röda Rummet.
> Frigörelsen (4:e Delen)
> Han och Hon.
> Le Plaidoyer d'un Fou (Förkortad och rensad)
> Karantänmästarens Andra Berättelse (ur Fagervik och Skamsund)
> Inferno.
> Legender.
> Ensam.
> (BREV XV, s 42–43.)

Fast också annan text kan sägas höra till denna skildring av "ett menniskoöde". I brev till Emil Schering 13 juni 1904 (BREV XV, s 38) hade Strindberg tillagt: "Ockulta Dagen, sedan 1896 /*Ockulta dagboken*, J.M./ och "Korrespondens, bref". Breven nämnde han inom parentes även i brevet till Karl Otto Bonnier.

Fast när det gällde kontraktet med Bonniers om rätten till *Samlade Skrifter* åtrade Strindberg sig och skrev 30 juni 1911:

> "Otryckta manuskript" bör nog utgå, Bref och Ockulta Dagboken *måste* utgå!
>
> Som förlagsartiklar äro de värdelösa; som autografer kanske icke, men vår affär gäller icke autografer. (BREV XX, s 53.)

Men i den följd han angav kunde ingen läsa denna svit i hans livstid. Det Strindberg beskrev som en enhet var då ett splittrat verk; delvis outgivet.

Den som nu när texterna föreligger följer Strindbergs uppmaning från 1904 och läser detta "människoöde 1849–19.." volym för volym från *Tjänstekvinnans son* till *Ensam* upplever dock att skrivandet ändras mitt i sviten; de senare volymerna är av annan karaktär än de första i serien. Skiftet sker mellan *En dåres försvarstal* och *Klostret/Karantänmästarens andra berättelse* om man läser i den av Strindberg angivna ordningen; ett stycke in i *Inferno* om man läser i den ordning volymerna skrevs.

Det arbete han inledde med *Tjensteqvinnans son* 1886 slår tio år senare om till ett mer normalt berättande med självbiografisk bakgrund; ett skönlitterärt utnyttjande av de egna livets erfarenheter. Stor litteratur. Visst. Mycket stor som *Inferno, Ensam* och ... *Till Damaskus* eller *Stora landsvägen*. Men av annan karaktär.

Det bör man se närmre på. Gör man det då öppnas frågorna.

Det finns en enkel förklaring till förändringen. Man kan hänvisa till vad Strindberg skrev i sitt förord när (den reviderade) fjärde volymen, *Författaren*, gavs ut 1909:

Denna bok är författad 1886; har sedan dess legat i manuskript och är icke förr utgiven i tryck. Den tillhör således det för länge sedan förgångna och utgör endast ett skede i författarens liv, ett stadium lagt till handlingarne, och må som sådant dömas.

(Så inleds verket i den enlighet med Strindbergs imprimatur i första tryckta upplagan i SS XIX men i den direkt mot upphovsmannens önskan omstuvade utgåvan SV 21 återfinns orden först som bihang till "Kommentarer", s 264.)

Ja, det ligger tio skiljande år mellan sjätte delen av sviten, *En dåres försvarstal* som skrevs 1888 och den sjunde delen *Klostret* som skrevs 1898 (men publicerades först år 1902 och då omarbetad till *Karantänmästarens andra berättelse*). Det decenniet hade för Strindberg varit en tid av personliga tragedier med två skilsmässor, ideologiska omställningar och livsåskådningskriser; han gick genom Inferno.

Men så enkelt är det inte. Kriserna och de religiösa omställningarna innebär inte några djupa personlighetsskov. Den underliggande kontinuiteten dominerar liv och verk. Det som förändrades var viljan att till publiken öppet skriva ut det mest personliga. Det mest personliga förs efter år 1896 in i den i skrivandet icke för publik avsedda *Ockulta dagboken.*

Den som slår på "Strindberg, Johan August" i Nationalencyklopedin får veta att han "skrev självbiografin *Tjenstequinnans son*". Så står i uppslagsverken ända sedan Eugène Fahlstedt 1891 i Nordisk Familjeboks första upplaga skrev om "det sjelfbiografiska verket *Tjenstequinnans son*".

Men ordet självbiografi kan numera leda vilse. Det har blivit ett portföljord. I det stoppas ner alla slags texter i egen sak. Men ännu när Strindberg skrev *Tjenstequinnans son* var ordet självbiografi, autobiografi, specifikt. Ett nyskapat adertonhundratalsord ("néologisme" enligt Emile Littrés franska ordbok 1866) vilket användes för att skilja ut texter som Rousseaus Bekännelser från memoarer som

Goethes Dikt och sanning eller George Sands Berättelsen om mitt liv.

"Är det roman? Nej. Biografi? Nej? Memoar? Nej!" skrev August Strindberg därför den 25 april 1886 till Albert Bonnier om *Tjenstequinnans son* vars manuskript han "med gårdagens iltåg" sänt till förlaget.

En självbiografi alltså i vilken Strindberg skildrade, som ungdomsvännen Fahlstedt skrev i sin artikel, "opartiskt och med fullständig öppenhjärtighet sin egen utvecklingsgång, utan att bekymra sig om de indiskretioner som äro oskiljaktiga från ett sådant företag".

Nils Erdmann hade uppmärksammat detta särskilda självbiografiska fem år före Fahlstedt i Ahnfeldts Ur Dagens Krönika år 1886:

> "Tjensteqvinnans son", är en titel, han använder – titeln på en sjelfbiografi, som hittills kanske står ensam. Så uppriktig är den och så hänsynslöst framställs den. /Det "ensamstående" är att – J.M./ han undviker icke en skugga, icke något, som kan uppenbara, hur han verkligen betedde sig, hur han verkligen lefde lifvet under sin jäsningsperiod.

Men Erdmann oroas också ty en sådan uppriktighet som frigjort sig från ansvar och skuld – som undanskyller

> sig med viljans ofrihet är ej rätt, ej sanningsenligt. Beqvämt blir det alltid, men farligt blir det också, och glädjande hade varit, om Strindberg egt nog styrka att äfven utan öfvertygelsen om sin personliga oansvarighet nedskrifva sin sjelfbiografi.
> (August Strindbergs "Jäsningstid". Betraktad i sammanhang med hans litterära produktion, Dagens Krönika 1886, s 849–862.)

Erik Hedén som nio år efter August Strindbergs död publicerade den första riktiga Strindbergsbiografien sammanfattade de under åren 1886 och 1887 skrivna fyra första delarna av *Tjänstekvinnans son* med orden:

> Den sorts självbiografi som dessa böcker bjuda var något enastående nytt i svensk litteratur. Där finns intet försök att försköna sig själv, ehuru visserligen ett energiskt självförsvar. Där finns å andra sidan ingen from syndabekännelse, ehuru visserligen ett ohöljt blottande av egna små svagheter och felsteg. Just denna ohöljdhet var det drag i Strindbergs verk som mest förfärade hans samtid. I synnerhet som avhöljandet även gällde andra än honom själv. Han vågade ju rentav skildra sin mors fel, han vågade tala kritiskt öppet om modern. Det var något oerhört; var ej en man som tillät sig något dylikt ett moraliskt vidunder? /Och, J.M./ den självbiografiska bok som Strindberg september 1887–mars 1888 skrev: En Dåres Försvarstal /var, J.M./ den hemskaste bok som Strindberg och följaktligen någon svensk författare skrivit.
> (Strindberg. En ledtråd vid studiet av hans verk. Bokförlaget Nutiden Stockholm 1921, s 158, s 165)

Den självbiografiska tradition Strindberg där inledde i vår litteratur skiljer ut sig från den senare, den länge gängse allmäneuropeiska. Inte bara för att den är självbiografisk i adertonhundratalsmening utan för att den också på annat sätt är nationellt specifik.

Tag ett typiskt exempel: Michael Meyers Strindberg. A Biography. Han förstår inte *Tjänstekvinnans son.* Boken är honom i långa stycken tråkig, dess samhällssyn till dels obegriplig och till dels påklistrad och i likhet "med det mesta i Strindbergs icke-dramatiska produktion är den nu mycket överskattad i Sverige." (s 157) Han har helt rätt! I sin kulturtradition. Inte i vår.

Ty Erik Hedéns ord tydliggör vad som skiljer det som blivit en huvudfåra i litteratur på svenska språket från det europeiskt accepterade: *Där finns intet försök att försköna sig själv, ehuru visserligen ett energiskt självförsvar. Där finns å andra sidan ingen from syndabekännelse, ehuru visserligen ett ohöljt blottande av egna små svagheter och felsteg.* Det är en exakt beskrivning av det som i japansk litteraturteori kallas jagbok

(watakushi shôshetsu). I brev till Albert Bonnier 21 juni 1886 förklarar Strindberg den karaktäristiska författarhållningen i denna genre:

> Rätteligen borde steget tagas fullt ut och den så ovanliga och högromantiska dramen sättas in i utvecklingshistorien, men, tyvärr, man äger ej ensam sina erfarenheter, och många menskors frid och lycka står på spel vid en sådan manöver. Frågan blir dock om ej några enskilda intressen få sättas undan för en så viktig sak som att en menniskas hela sannfärdiga lefnadslopp en gång må få se dagen. Jag har offrat hela mitt privatlifs frid och gifvit hela min person för fåren, skola icke andra också släppa till sina skinn för en god och viktig sak. Som synes är icke min bok någon Ehrenrettung eller rentvagningsbok, det är en själsanalys, anatomisk psychologi.
> (BREV V, s 356–357.)

Då "självbiografi" nu blivit ett portföljord utan särbetydelse är det förnuftigare att använda jagbok om de fem volymer August Strindberg skrev från mars 1886 till mars 1888. Men inte bara det ohöljda är här särskilt. Åter till 1886 alltså!

Till Albert Bonnier skriver Strindberg från Grez den 19 februari 1886:

> Något har jag väl felat men samhällsmajoriteten har nog felat bra mycket mot mig. Men det må nu anstå.
> /.../
> Men först slutar jag franske bonden här. Sedan motser jag ett förfärligt återfall i dikt eller något annat icke socialfrågeaktigt.
>
> Hvad säger Ni nu, då jag ju är död i fysiskt, moraliskt och ekonomiskt afseende, om jag skref mitt lif?
>
> Det skulle intressera mig om jag skref det subjektivt-objektivt som Jules Vallès i Jacques Vingtras.
>
> Att göra rena konstverk är jag alldeles för trasig till.
> (BREV V, s 276–277.)

Strindberg återkommer till Jules Vallès i ett brev nästan en månad senare, kring 13 mars 1886, till Gustaf af Geijerstam:

> Nu sätter jag mig att skrifva ihjel mig på en stor roman i fyra, fem delar: "My Novel." Typ: Jacques Vingtras af Jules Vallès. En "utvecklad" form af naturalistromanen, medtagande Historisk, psykisk, social miljö, jemte författarens meningar om saken, hvilka äro viktigast af allt, ty han skall stå öfver sitt ämne och som Gud (i historia) lära läsarne förstå hvad de läsa.
> Få se!
> (BREV V, s 295.)

Att Strindberg inspirerats av den sjutton år äldre och då nyss döde Jules Vallès är många gånger nämnt, se t.ex. Martin Lamms August Strindberg. Del I. Före Infernokrisen (s 284–285) och Allan Hagstens Den Unge Strindberg (s 21–23); synen på barndomen, på modern, på fadersgestalten och – som Hagsten påpekar – underklassblodet. Vanligtvis skrivs det dock som av Hans Lindström i kommentaren till *Tjänstekvinnans son* i SV 20 (s 363): "något djupgående inflytande är det knappast fråga om." Men då har man letat efter inflytandet på fel håll. Det är inte tillfälligt. Jules Vallès var under sjuttio år efter sin död inte verkligt "synlig" i normal fransk litteraturkritik/litteraturvetenskap. I Gustave Lansons under decennier tongivande "Histoire de la littérature française" förekom han inte ens som namn.

Men Martin Lamm hade skrivit: "Jules Vallès' bok, som just då lät mycket tala om sig på grund av författarens död..." Här bränns det! Ty hur lät den tala om sig just när Strindberg hänvisar till Vallès?

Revue des Deux Mondes var sedan 1828 den litterärt och intellektuellt mest tongivande franska tidskriften. Där bestämdes det i var epok gängse; den allmänna meningen; den borgerliga kultursynen. Ferdinand Brunetière var år 1885 dess dominerande gestalt. Han var det etablerade samhällets mäktigaste litteräre kritiker.

Den 2 maj 1893 ingick August Strindberg äktenskap med journalisten Frida (Maria Friederike Cornelia) Uhl (1872–1943). Äktenskapet upplöstes 1897. Bilden är från 1892.

Den som tar fram den sextioåttonde volymen i tredje perioden, den som omfattar den femtiofemte årgångens andra avdelning, finner i numret från den 1 mars 1885 Ferdinand Brunetières tretton sidor långa essay om Jules Vallès: "En refraktärs bekännelser" (s 212–224).

Det är inte en essay i allmänhet. Det är ett liktal. Jules Vallès hade avlidit 53 år gammal lördagen den 14 februari. Två dagar därefter fördes hans kista till Père-Lachaise. Begravningståget anfördes av överlevande medlemmar av Kommunen. 60.000 följde dem. 100.000 kantade vägen. Jules Vallès var parisisk författare och journalist, som sådan en refraktär. Men inte litteratör blott utan även kommunard. Iförd sitt röda skärp som de "fattigas deputerade" hade han tillhört de femtio som försvarade Kommunens sista barrikad den 28 maj 1871 på rue de Paris i Belleville. Han dömdes till döden av Thiers och regeringen i Versailles men lyckades undkomma över gränsen till Belgien. Först efter amnestin i juli 1880 hade han kunnat återvända till Frankrike och fått publicera sig under eget namn. Men det var en av alla de rättänkande hatad författare, baktalad och förföljd som begrovs i fattiggraven.

Ferdinand Brunetières stora översikt inleds med orden: "Det är om en gemen människa (C'est d'un vilain homme) jag kommer att tala..." Det duger inte att bara lämna honom i fred nu när han är död. Ty som den döde själv påpekat "är döden ingen ursäkt" och döden utgör "för var och en av oss den timme då vi dömes för våra gärningar, utan hat men också utan hyckleri". Desto nödvändigare skriva om honom eftersom

> ...författaren till Barnet, Studenten, Den upproriske... inte saknade talang. Man kan likaledes säga att redaktören för Cri du Peuple och ledamoten av Kommunen, trots att omständigheterna inte tillåtit honom att genomföra allt det onda om vilket han drömt, dock har sin plats i berättelsen om ett uppror som framtiden aldrig kommer att förlåta.

Dom över död man således. För att hans ord inte skall gå

igen pålas den onde döde med ett stort och i detalj genomfört liktal över en gemen (grotesk som Hébert och blodtörstig som Marat) men genom sin talang ytterligt samhällsfarlig skriftställare. Brunetière utförde i Revue des Deux Mondes en bourgeoisiens rituellt stampande segerdans på refraktärens nyss igenskottade grav.

Det är detta som Martin Lamms ord pekar på. August Strindberg kunde inte annat än identifiera sig; känna igen sin egen situation år 1886. Ja, Brunetières ord mot Vallès kom att vändas också mot Strindberg. Läs Brunetières lärjunge (mindre begåvad än mästaren dock) Carl David af Wirsén i Vårt Land 1 oktober 1886:

> Tjänstekvinnans son.
> II. Jäsningstiden.
> (Stockholm 1886.)
> En fortsättning af ett i alla afseenden förkastligt arbete, hvilket till skam för vår litterära kritik af enskilda anmälare erhållit smickrande omdömen, har i dessa dagar utkommit. Utan att vilja öfverskatta det skadliga inflytande, som en dylik litteratur utöfvar, kan fosterlandsvännen ej utan djupt missmod betrakta spridningen af sådana alster...
> (Kritiker, s 301.)

Först nu mot detta sekelskifte har Vallès blivit en fransk klassiker, om än en av de mindre. Lanson tillhör det förflutna. Vallès ges ut i Pléiade-serien och det härskande officiella omdömet formuleras nu:

> ...Dock visar den minsta läsning av hans skrifter att de framför allt utgör en subjektets litteratur framväxt ur en den mest passionerade självbiografi. I verkligheten tycks den osedvanliga styrkan i verket bero på att ett människoöde "sytts samman" (uttrycket är från Vallès) med seklets historia genom en unik stil, en utan tvivel alltför modern för sin tid.
> (Beaumarchais, Couty, Rey. Dictionnaire des littératures de langue française. III, s 2376. Bordas, Paris 1984.)

Men detta känner vi igen! En subjektets litteratur; skildringen av ett människoöde vilket genom en unik stil – alltför modern för sin tid – blivit med själva seklet sammansytt. Så kan såväl *Tjänstekvinnans son* som Jacques Vingtras beskrivas. Där valfrändskap!

I Sverige hade Strindberg öppnat språket och tagit det från överklassen och akademien. År 1886 började han skriva självbiografi – i adertonhundratalets – mening och samtidigt föra en samtida europeisk av partibok (och samfundstillhörighet) obunden refraktär tradition vidare. Därmed möjliggjordes det som blev huvudfåran i vår svenska 1900-talslitteratur; det subjektivt/realistiska, underklassiga och refraktära berättandet. Jagböckerna. De för den europeiska högreståndslitterära och akademiska traditionen svårbegripliga (i Frankrike för övrigt till det straffbara opublicerbart).

Valet av titel – *Tjenstequinnans son* – reser viktiga frågor som inte har med Vallès att göra. De öppnar mot de djupare skikten i Strindbergs världssyn:

"Tjänstekvinna" skriver G. Holm i Olof Östergren, Nusvensk ordbok (Åttonde bandet, W&W, Stockholm 1964, s 386) "torde numer huvudsakl. vara känt genom Strindbergs bok Tjänstekvinnans Son."

Ja, ordet tillhör inte det normala språkbruket. Det är ett laddat ord, nu strindbergskt men 1886 ett bibliskt laddat. Tjenstpiga eller tjenarinna var då det normalare.

Själv skulle Strindberg senare – när han skrev *Klostret* 1898 – förklara titelvalet:

> Han hade en gång antagit pseudonymen Tjänstekvinnans Son, utan att tänka på annat än att hans mor tjänat, men flera år efteråt råkade han under arkeologiska studier i Gamla Testamentet få upp historien om Hagar. (SV 50, s 11.)

Ända sedan detta publicerades första gången år 1919 i *Samlade Otryckta Skrifter Andra delen* har det varit ett styrande uttalande. Gunnar Brandell påpekade dock att "Strindberg inte gärna kan ha varit omedveten om" ordvalets "bibliska

betydelse" (Strindberg – ett författarliv. II, s 115.)

Om detta har skrivits. Men litteraturvetenskapligt och i andra graden som av Göran Stockenström; Ismael i öknen. Fascinerande om mystik och Swedenborg. Men två steg förbi ordet. Såvitt jag kunnat se har det strindbergska ordvalets verkliga "bibliska betydelse" inte tydligt redovisats. Vilket dock behövs inför generationer vilka – till skillnad från August Strindberg – vuxit upp utan vare sig bibliskan eller katekesen.

Strindbergs ordval kan ha varit undermedvetet, halvmedvetet eller – trots orden i *Klostret* – helt medvetet. Det är ointressant. Ty vad också jag av egen erfarenhet inte kan undgå att veta är att Strindberg år 1886 inte i ordets verkliga mening kan ha saknat medvetenhet om Hagar. Ordet tjänstekvinna valdes överdeterminerat.

Det på två plan. Jag gick som vanlig skolpojke i Ålstens folkskola mot slutet av trettiotalet och i Bromma läroverk i början på fyrtiotalet; fick därmed biblisk undervisning. Visst vet också jag – som en gång den unge pietisten Strindberg – därför vem Hagar var och vem hennes son.

Hagar var enligt 1. Mosebok 16 kapitlet den Sarajs egyptiska tjänstekvinna (slavinna alltså, sade min kristendomslärare) som den ofruktbara Saraj lade hos Abram för att han skulle få en son. Men när Hagar väl blev havande visade hon sig uppstudsig mot Saraj, sin fru. Därför förödmjukade Saraj så den gravida Hagar att denna flydde ut i öknen. Där vid vattubrunnen hade Herrens ängel talat till den olyckliga Hagar. Och enligt den ännu 1886 gällande bibelöversättningen sade ängeln i verserna 9 till 12:

> och Herrens engel sade till henne: Wänd tillbaka till din fru och ödmjuka dig under hennes händer! Och Herrens engel sade till henne: Jag skall så föröka din säd, at den för sin myckenhets skull icke skall kunna räknas. Och Herrens engel sade till henne: Si du är hafwande och skall föda en son hwilkens namn du skall kalla Ismael /namnet betyder Gud hör, sade min lärare/, derföre at Herren har hört din förödmjukelse. Han skall

blifva en man lik en wildåsna. Hans hand skall wara mot alla och allas hand mot honom.

Hagar återvände alltså och födde sonen Ismael åt Abram när denne var åttiofem år gammal. Men när Abram blev nittionio år talade Herren till honom och sade att han skulle få ännu en son och ändra sitt namn till Abraham (fader för en myckenhet, sade min lärare) och den nittioåriga Saraj som nu fick namnet Sara (furstinna, sade läraren) födde sonen Isak när Abraham var hundra år gammal.

Men den förstfödde sonen, den femtonårige Ismael, var självständig och uppkäftig och retades med den gamle Abraham och då Sara såg detta:

> sade hon till Abraham: Drif ut denna tjensteqwinnan med hennes son; ty denna tjensteqwinnans son skall icke ärfva med min son, med Isak.
> (1. Mose. 21:10)

Hagar och hennes son drevs därför ut att irra i öknen. Vattnet tog slut i flaskan och nu skulle pojken dö. Hagar lade sonen under en buske och grät:

> Och Gud hörde piltens röst, och Guds engel ropade till Hagar från himmelen, sägande: Hur är det med dig, Hagar? Frukta icke! ty Gud har hört piltens röst, der han ligger. Statt upp, tag pilten och led honom med din hand, ty jag skall göra honom till ett stort folk.
> (1. Mose. 21:17–18)

Så långt blir nog de flesta överens. Visst var Strindberg en uppstudsig och rebellisk en 1886. En vildman vars hand var mot alla och allas mot honom.

Men hänvisningen till tjänstekvinnans son har ytterligare en laddning. En som efter det förra sekelskiftet är mindre märkbar men som för den unge Strindberg var mycket stark. Ty vi undervisades i bibelkunskap men den unge Strindberg fick läsa dogmatik; katekes (dock aldrig fristående från bibelordet). Berättelsen om Hagars son är av alldeles särskild betydelse i den lutherska kristenheten. Av

aposteln Paulus allegoriskt tolkad i Galaterbrevet är berättelsen om fördrivandet av Hagar och hennes son en uppgörelse med det gamla förbundet och ett bekräftande av det nya förbundet och rättfärdiggörelsen genom tron allena. Nåden alltså och inte det fria ödesvalet. Paulus – med ord enligt Luther så fulla av Ande att de brinner – skriver i brevet till de till lagiskhet avfälliga Galaterna:

> Ty det är skrifwet, att Abraham hade twå söner, en av tjensteqvinnan och en af den fria. Men tjensteqvinnans son war född efter köttet, och den frias war född genom löftet. Dessa ord betyda något annat; ty dessa qwinnorna äro de twå förbunden, det ena från berget Sina, som föder till träldom och detta är Hagar. ... det swarar mot det nu varande Jerusalem, som är i träldom med sina barn. Men det Jerusalem som ovantill är, är fritt, och detta är allas wår moder. ... "Drif ut tjensteqwinnan och hennes son! ty tjensteqwinnans son skall icke ärfwa med den frias son" Alltså mine bröder, äro vi icke tjensteqwinnans barn, utan den frias.
> (Gal. 4: 22–31)

Ateist var Strindberg aldrig – inte ens när han affischerade det – han brottades livet igenom – på olika sätt under olika livsfaser – med religionen, med Gud och makterna – och med nåden. Jacob Kulling skrev detta föredömligt:

> Ända till femtonårsåldern, står således Strindberg under starkt inflytande av en evangelisk-Luthersk markant kristocentrisk kristendomsuppfattning /... / Hans efter konfirmationstiden allt mer kritiska, ja, småningom fientliga inställning till kristendomen och Kristus kan betraktas som en allt starkare reaktion mot ungdomsårens misslyckade försök att förverkliga kristendomen i livet. (Att spjärna mot udden. En studie i Kristusgestaltens betydelse i Strindbergs religiösa utveckling, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag, Stockholm 1950, s 17.)

I *Jakob brottas* år 1898 hänvisar Strindberg också direkt till sin brottning med Kristus och uppgörelse med nåden:

> ...och det tände i mig på nytt denna ovilja mot Paulus, som jag redan i min ungdom hyste mot denne kolportörernas profet, vars stil de så väl förstått att attrapera. Och jag lämnade lärjungen för att av Mästaren själv höra visdomens ord /.../ När jag får upp Kristus som frikänner äktenskapsbryterskan, känner jag de bottenlösa tvivlen åter stiga upp från de döda. /.../ Och denna frigörelse fotad på ädel humanitetssträvan och lydande Kristi bud: dömer icke, den desavoueras nu av "makterna" som slå befriarne med skräck och nya plågor! Kristi efterföljare! Nej, icke bibeln ens, icke Kristus, icke humanitet, icke --- något.
> (SS XXVIII, s 371–372.)

Valet av orden "tjensteqvinnans son" bär för Strindberg år 1886 på tredubbel laddning; slavblodet, anknytningen till underklassen; hänvisningen till den uppstudsige vars hand skall vara mot alla och allas hand mot honom; ett ställningstagande för Hagars son som ett led i en pågående inre uppgörelse med/mot Paulus – och den korsfäste. Valet av orden tjensteqvinnans son förebådar den ideologiska Inferno-krisen.

Det är år 1897 några sidor in i *Inferno* som sviten *Tjänstekvinnans son* vänder från självbiografi i adertonhundratalsmening (jagbok) till litteratur. Att texthållningen vänder i *Inferno* är länge känt och belagt. Se till exempel Lotta Gavel Adams Intended Readers and Genre (Strindberg and Genre, ed. Michael Robinson, Norvik press 1991). Han går som hon påpekar över från självbiografi till ockultroman. Ja, så kan *Inferno* läsas även om det står i strid med vad Strindberg hävdade under skrivandet och senare (brevet till Karl Otto Bonnier den 1 juli 1904). Ty det är uppenbart att här vänder sviten.

Om det blott gällt kampen om nya och gamla förbundet, om Swedenborg och övergången till en av det ockulta präglad livshållning hade jagbokskaraktären inte behövt brytas. Vändningen i *Inferno* har inte bestämts av makterna. Det finns ett annat skäl.

Tre år efter August Strindbergs död gjorde Adolf Paul upp med den en gång så beundrade. Bitterheten gjorde honom skarpsynt:

> Den omutlige sanningssägaren, bekännaren, det egna livets historieskrivare lät också tala med sig.
>
> I "Tjänstekvinnans son", i "En dåres bikt", där var rad verkar med den omutliga sanningens tvång, där slet han upp sitt eget bröst och visade skoningslöst sitt eget smärtfyllda liv.
>
> Det var bikt – det var botgörelse.
>
> "Inferno" och "Legender" voro återtåget!
>
> Och så kom maskerandet av vad som skett, kurragömma-leken med det egna livet, retuscheringen av vad som dock ej stod att ändra, parlamenterandet med det egna samvetet och bondförsöket att avvältra ansvaret för det onda man gjort på andras skuldror! Allt i boken "Entzweit". /Tyska upplagan av *Karantänmästarens andra berättelse* av Schering publicerad i femte bandet av Strindbergs "Lebensgeschichte". J.M/
>
> (Adolf Paul, Strindberg. Minnen och brev, Åhlén och Åkerlunds förlag, Stockholm 1915, s. 198.)

Adolf Paul underskattar *Inferno* och *Legender*, de är faktiskt stora och oss viktiga böcker. Dock har han rätt. Men hur?

Jagboken, självbiografin i 1800-talsmening (bekännelseboken) är inte med nödvändighet ett huvudsakligen erotiskt blottande men den är heller inte möjlig utan ett blottläggande av det egna jaget som också omfattar könslivet.

Det var inte Gud utan kärleken, den av könsskam bortljugna, till den andra hustrun, den unga Frida Uhl som omöjliggjorde 1886 års projekt.

År 1898 skulle han skriva vad som kom att bli den som sjunde del betraktade volymen av sviten *Tjänstekvinnans son*; *Klostret/Karantänmästarens andra berättelse*. Där ville han utnyttja förhållandet till och äktenskapet med Frida. Men han talade i texten med tand för tunga och inte längre verkligt utlämnande så som om äktenskapet med Siri von Essen i *En dåres försvarstal*.

Nu retuscherades. Han ville till slut inte ens ge ut boken *Klostret* och när han sedan utnyttjade den icke publicerade texten i *Karantänmästarens andra berättelse* retuscherades detaljerna ytterligare. Författaren söker nu dölja och skyla det alltför personliga. Det han förmådde publicera om Siri förmår han inte ens skriva om Frida.

Ja, han var så rädd för att *Karantänmästarens andra berättelse* kunde komma att läsas av Frida Strindberg att han den 16 september 1902 skrev till sin tyske översättare Emil Schering:

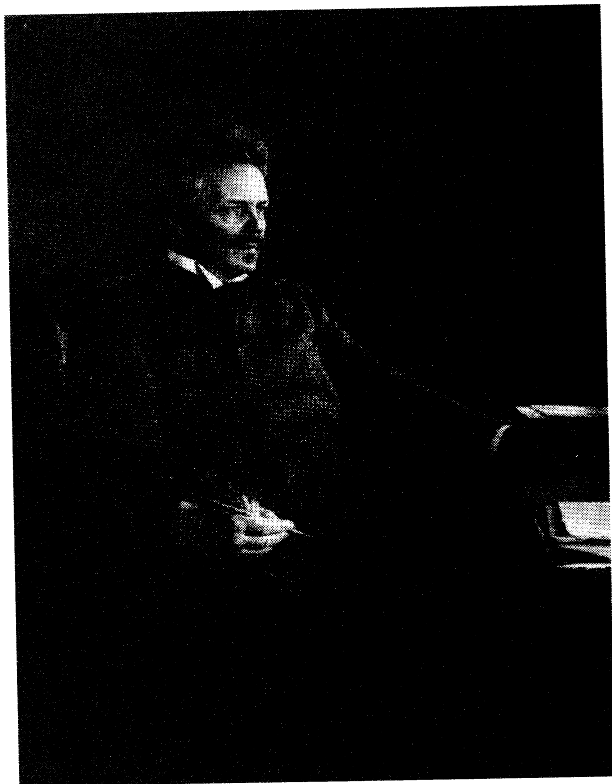
> Ni borde ha förstått av min tystnad med nya boken att jag icke vill ha ut den på Tyska, och att det måste finnas hemliga skäl därtill.
> (BREV XIV, s 213.)

Barbro Ståhle Sjönell har i kommentarerna till *Klostret/Fagervik och Skamsund* (SV 50) visat denna Strindbergs vacklan och osäkerhet.

Klostret slutar också innan den redan år 1897 skrivna och publicerade åttonde delen, *Inferno*, börjar. Det finns en bestående lucka i sviten. Det är här det bränns. Ty i det svarta hålet har hans hustru Frida i Paris hösten år 1894 mörkats bort. Den gemensamma Paristiden har försvunnit. *Inferno* börjar direkt med att hustrun lämnar Paris:

> Det var med en känsla av vild glädje jag återvände från Gare du Nord i Paris efter att där ha avlämnat min lilla hustru vilken skulle fara till vårt barn som insjuknat i fjärran land.
>
> Fullbordat var offret av mitt hjärta!
>
> Våra avskedsord: När ses vi igen? – Snart! återljödo ännu som icke tillstådda lögner, eftersom en aning sade mig att det var för alltid.
> (SV 37, s 9.)

I och för sig var det inte vid Gare du Nord August och Frida Strindberg sågs för sista gången den 22 oktober 1894. Då avskedet den gången blott gällde kort tid och han var försenad till en viktig middag hos fotografen Otto kysste de

August Strindberg vid femtiotre års ålder.
Foto: Herman Anderson, Stockholm 1902.

bara varandra mitt i stenstaden vid hållplatsen utanför varuhuset Printemps, han tog omnibussen och vinkade till henne.

Som han skrev Frida dagen efter:

Kära,
Jag lämnade dig på den ödsliga /i Frida Strindbergs läsning av ordet, J.M./ stenön med "Printemps" framför

oss och hösten i ryggen och skyndade mig till Ottomiddagen, som jag ett ögonblick trott hade fallit bort. Knackade på dörren, och pang – frun själv öppnade. Du kan tänka dig, att jag kände det som ett straff för att jag lämnat dig.
(På tyska i BREV X, s 282.)

Men den ändringen är oväsentlig; den avgör inte skildringens karaktär. Jagromanen är inte ett polisprotokoll! Förhållandet mellan dem då på hösten 1894 var komplicerat. Inte minst på grund av hans eländiga ekonomi. Att han var fattig och hon från en välbärgad familj ställde till långt mer elände dem emellan än åldersskillnaden. Därtill kom hennes påträngande och, inte bara ungdomligt, amatörmässiga försök att arrangera hans litterära liv genom att vilja organisera framgångar åt honom. Fast inte var äktenskapet och Strindbergs kärlek till sin krångliga unga hustru förbi när de skildes utanför varuhuset Printemps. Den var ännu stark. Från Paris skriver han till sin Frida om denna svåra kärlek en vecka senare, den 3 november 1894:

Kära nyckelpiga
En sådan lycka, att också du saknar mig litet, utan detta skulle jag vara förlorad, ty jag är fast. Det är hemskt men det tycks som om vi vore sammansvetsade för livet. Den stora, den allra största lycka, olyckan utan utväg.
/.../
Det är märkligt! Fel och förtjänster, dygder och laster! Pest! jag älskar dig för dina så kallade fel, ditt lättsinne, din omedvetenhet, din nästan vegetala livshållning.
Förklara det för mig! Mellan oss två med all vår smutsighet tycks allt mig rent!
/.../
Du, klädd som en backfisch – ah! jag är gubbe! En gammal åsna! Det vill jag inte tro. Jag ger dig fullkomlig frihet för att jag tror dig vara fullkomligt ärbar, inte för att jag tror mig vara oemotståndlig. Min tillit är ingen skymf, den är en hedersbetygelse! Men gör aldrig din

man löjlig; en löjliggjord man drar med sig en tvivelaktig hustru och ett ifrågasatt faderskap.
/.../
Din gamle alltför unge
August
(På franska i BREV X, s 293–294.)

Ja, "under denna tid fortsatte jag att utbyta kärleksbrev med min hustru" skriver han i *Inferno* (SV 37, s 13) men därpå formulerar Strindberg några meningar som lade lock på den könsskammens och svartsjukans avgrund som i november 1894 hade öppnat sig framför honom och därmed stängde han också jagberättandet:

> I ett anfall av rättmätigt högmod, gripen av ett rasande begär att göra mig själv illa, begår jag självmord i det jag avskickar ett skändligt, oförlåtligt brev och säger farväl till hustru och barn, låtande förstå att en ny kärleksförbindelse lagt beslag på mina tankar.
> Skottet träffar. Min hustru svarar med en begäran om skilsmässa.
> Ensam, självmördare och lönnmördare, glömmer jag mitt brott för sorgen och bekymren.
> (SV 37, s 13.)

Men så var det inte.

Vad det skändliga beträffar är det bara att läsa breven från Strindberg till Frida under november år 1894 (BREV X). Vad de egentligen handlar om är kärlek och hans ohyggligt smärtsamma svartsjuka över Fridas otrohet.

Det berättades ju om Frida. Det är också troligt att det var Frank Wedekind, Gretor/Pedersens sekreterare, som i november 1894 upplyste Strindberg om att Frida skulle ha haft ett förhållande med Langen. I vart fall inträffade då den brytning mellan Wedekind och Strindberg som förde till att Wedekind (vars ideal var Casanova) livet ut hånade och föraktade Strindberg som en könsodugling.

Fyrtio år senare skulle Frida Strindberg beskriva sitt möte i Paris hösten 1894 med den tillsynes outtömligt för-

mögne Albert Langen som tog – eller förverkligade om man så vill – Strindbergs idé och skapade "Simplicissimus" och hans märkvärdige vän Gretor:

> Äntligen anmäla sig herrarna och komma. De äro båda två helt unga, se båda två riktigt bra ut, med vakna, friska ansikten, klädda efter sista modet, med en dragning åt det dandyaktiga. Jag har aldrig sett så mycket glans som från dessa båda unga briljantinglättade huvuden och från dessa lackskor. Jag är så bländad, att jag i första ögonblicket glömmer, att det mellan hår och skor ryms män av kött och blod.
>
> De äro båda två charmanta. Och båda tyckas verkligen fullständiga varandra som en och samma person. Strindberg behandla de med yttersta underdånighet och för första gången i mitt liv ser jag honom spela mästarens roll. /.../ Grétor och Langen göra mig sin kur med överdriven energi. /.../ Under tiden underhåller Grétor mig. Det gör han bra. Hans konversation är glänsande och han har något bestickande över sig. Man kan egentligen inte säga, att han ser bra ut, men han har något visst något, därtill blå ögon, starka vita tänder och en sportsmans kropp.
>
> (Frida Strindberg, Strindberg och hans andra hustru II, Äktenskapet. Översatt av Karin Boye. Stockholm, Albert Bonniers Förlag 1934, s 310–311.)

Om Fridas förhållande till Langen, Gretor och Wedekind i Paris hösten 1894 i något fall var otrohet i lagens mening – penetration – går nu inte att avgöra. Själv hävdade hon att det inte var så. Wedekind – som senare gjorde henne med barn – mer än antydde att det verkligen varit så när han använde henne som förlaga. Men det är rätt likgiltigt. Hon svek.

Det som Strindberg döljer när han lägger locket på över Paristiden med Frida 1894 är att han i november 1894 – troligen med rätta – blivit övertygad om att han gjorts till hanrej. Att bakom Langens – och Gretors – utsökta vänlighet och beundrande ord dolde sig hånet hos den välskräd-

dade, tillsynes förmögne och förlagsmäktige yngling som roat sig med att – själv eller genom ombud – sätta horn på den gamle (45-årige) och utskällde författaren med dåliga tänder och usel ekonomi.

Hans första hustru, Siri, hade varit otrogen. Sådant händer. Det skedde någon gång på teaterturné. Men hon var det inte konstant och i alla lägen. Detta kunde Strindberg utnyttja, han kunde skriva om hennes otrohet, gräva i den och använda känslorna som drivkraft i skrivandet.

Men med Frida var det annorlunda. Hon var ungt och tillsynes omedvetet könslig och runt henne var allt osäkert. Som skön litteratur kunde Strindberg som i *Till Damaskus III* formulera det han inte längre förmådde skriva som jagbok:

> ... Och ibland människor blev min stora härliga kvinna en liten grimaserande markatta, som jag inte kunde se på!
>
> Nåväl, jag fick bli hemma! Och så blev hon borta. Ty när jag råkade henne, vart hon en annan; hon, mitt rena vita papper var fullklottrat med kråkfötter; hennes vackra klara drag voro inställda efter främmande mäns satyrminer; jag såg tjurslaktares och gardisters miniatyrfotografier i hennes ögon; jag hörde främmande herrars främmande tonfall i hennes röst; på vår flygel, där endast spelats de stores harmonier, spelade hon numera endast främmande herrars tingeltangel; och på vårt bord låg numera endast främmande herrars favoritlektyr. Med ett ord, hela min existens började perverteras till ett andligt konkubinage med främmande herrar – vilket stred mot min natur som alltid åtrått kvinnan! (SV 39, s 370–371.)

Också Frank Wedekind utnyttjade Frida som modell till en rollfigur. Hans pjäs Oaha från 1908 (senare omarbetad under namnet Til Eulenspiegel) handlar just om Langen, Frida, Gretor, Wedekind och Simplicissimus. Först inför publiceringen ändrade han personnamnet Frida Strindberg till Wanda Washington för styckets erotiskt allomfattande och

intrigant påfrestande kvinnliga huvudroll. Till skillnad från Strindberg visade Wedekind ingen större respekt för Frida.

Men om det inte var så att breven var skändligt oförlåtliga var det heller inte sant att Frida svarade på dem med att begära skilsmässa. Fast det kan tyckas så av vad hon skriver för publik 1934:

> Om bara ett enda ord vore sant av allt det han förebrår mig så skulle jag krypa till honom på mina knän. Om han bara i djupet av sitt hjärta trodde på det, skulle jag förlåta honom allt, och mer till. /.../ Att hålla honom fast, att rycka honom tillbaka i huslighetens och det dagliga slitets kvävande luft, det vore som ett mord. Även om det kostar blod, och även om hjärtat går i stycken: il faut comprendre l'affreuse nécessité!
>
> Det måste så vara! Jag måste skriva till Fuchs /advokaten J.M./, att han skall föra skilsmässan till slut. Det måste äntligen bli ett slut... Men hur skall det sluta, hur –?
>
> "Herr advokat" – skall jag skriva – jag har gått till slaktbänken, därför att jag måste ... jag är ingenting annat än ett helt vanligt djur ... Det är inte synd om mig... Men ha medlidande... Om honom är det synd, synd... Nu sträcker jag fram huvudet... Gör inte August Strindberg illa - - -!"
>
> (Strindberg och hans andra hustru II, s 374 och 447/448.)

Det är ett ståtligt slut på en bok. Men i den boken lade hon sina minnen tillrätta för att de skulle stämma med vad Strindberg skrivit i *Inferno* och *Karantänmästarens andra berättelse.*

Verkligheten var en annan. Spelet dem emellan i november/december 1894 blev alltmer uppslitande. Frida talade till slut om skilsmässa och Strindberg hotade med att i så fall lägga fram bevis vilka skulle krossa henne för livet men att han trots detta hennes nyliga beteende vore beredd att fortsätta om hon i fortsättningen aldrig träffade Gretor och Langen, höll sig trogen. Han hoppades på den dag då hon och han och barnet kunde få leva samman.

August Strindberg vid femtiofem års ålder.
Foto: Otto Johansson, Furusund 1904.

Utåt sökte han hålla masken mitt i krisen och till Richard Bergh skrev han den 26 november 1894:

> Mitt äktenskap vet jag inte mycket om. Det togs aldrig så allvarsamt som Du väl märkte i Berlin, och går sannolikt till upplösning – vet dock ej bestämdt. Det var stundtals

> mycket roligt, och bra, men språk, race, rättsbegrepp, ovanor spännde hårdt ibland.
> (BREV X, s 313.)

Vad Frida inte säger i sin bok är varför hon till slut var tvungen att ordna skilsmässa. Hon hade då under det hon och August Strindberg fortfarande var gifta och hon hållit frågan öppen om de skulle återuppta samlivet mer än ett år levat med Frank Wedekind som hon först träffat i Paris 1894 där han var Gretors privatsekreterare. Han var ung, angenäm, cynisk och begåvad.

Hon hade följt honom till Berlin hösten 1896. Förhållandet var helt offentligt och känt av hela det mondänt litterära Europa. Hon sökte ju styra och arrangera för Wedekind som hon gjort för Strindberg.

Frida som inte själv berättat för honom om Wedekind höll under denna tid Strindberg i beredskap för den händelse förhållandet med Wedekind skulle gå överstyr.

Men tillslut drev Frida dock igenom att äktenskapet annulerades. Inte skilsmässa alltså utan en för Strindberg mycket skymfligare ogiltigförklaring. De två hade aldrig varit gifta. Sådant kunde Kyrkan och de österrikiska myndigheterna ordna åt Uhls dotter då Strindberg ju var protestant och frånskild. Deras gemensamma dotter Kerstin förklarades dock ej helt oäkta och utomäktenskaplig då parterna trott sig vara gifta.

Skälet till att Frida ordnade detta var mycket enkelt; hon var gravid. Frida hade blivit med barn med Frank Wedekind. Barnet föddes den 18 augusti 1897. Då hade Frank Wedekind redan lämnat henne. Han fann henne alltför påfrestande och menade, som han skrev om Frida Strindberg i brev till vännen Richard Weinhöppel den 15 augusti 1897:

> ...jag har aldrig hyst några illusioner om henne och hyser dem inte heller nu men inte desto mindre skulle jag gärna vilja bistå henne i ett läge till vilket jag är medskyldig om jag blott kunde. Att hon gentemot mig spelar den förorättade tycks mig med hänsyn till situatio-

nens allvar barnsligt men kan inte förvåna mig efter så många barnsligheter.
(Frank Wedekind, Gesammelte Briefe, I, München bei Georg Müller 1924.)

Frida hade lyckats få äktenskapet med August Strindberg annulerat i tid men barnet gavs dock hans namn: Friedrich Strindberg.

I *Ockulta dagboken* antecknade Strindberg för den 29 maj 1897:

> Natten 29–30 drömde att jag kom med Siri, råkade Frida klädd i brunt och förgråten: hon ville vänligt springa i min famn, då jag föreställde Siri som min styfmor. Sedan gingo de två tillsammans och jag visade dem för August Lindbergs mor. /Därefter har han med annan penna gjort ett tillägg, J.M./ Obs! Denna sommar födde Frida ett Barn i München hvilket jag ej fick veta förr än 1901 i april då jag skulle gifta mig med Bosse.

Men den okunnigheten, liksom att Strindberg inte förrän 1899 skulle hört talas om att Frida ingått en ny förbindelse – som han hävdar i sitt brev till Fridas mor Marie Uhl 14 april 1901 (Brev XIV) – tycks mig mindre trolig. Kretsarna var små då som nu och sådant vet jag av erfarenhet att man hör. Men vill inte höra. Man vill "skonas" som Strindberg då skrev.

Han hade i vart fall efter Friedrichs födelse avbrutit all kontakt med Frida och skrev därefter blott – ömt och faderligt – till Kerstin och vänligt till Fridas mor, Marie Uhl. När han den 2 juli 1904 får brev från Frida om att barnen borde ha kontakt antecknar han blott: "lemnades obesvaradt". Den 2 mars år 1907 skriver han i brev till Marie Uhl som förklaring till att han inte vill träffa Kerstin att hon ju har en bror som inte hör honom till och som han inte vill riskera att familjas in med.

Det var skeendet i Paris hösten år 1894 som omöjliggjorde för August Strindberg att fortsätta *Tjänstekvinnans son* som jagbok – självbiografi i 1886 års mening, upphörde.

Men de upphörde inte på grund av en ideologisk kris. Inte heller för att den litterära grundhållningen – den subjektiva och refraktära – förändrats. Även i *Inferno* är det egna ödet med seklet sammansytt. Men förmågan att till publiken öppet skriva ut det han inte kunnat ens viskande anförtro sina närmaste vänner upphör ty Frida var honom en kärlek så smärtsam att den inte kunde beskrivas annat än i litterär förklädnad.

Den som vill förstå förhållandet bör slår upp faksimilutgåvan av *Ockulta dagboken* och läsa på sidan 165:

> Januari 1e: Datumvisaren. En uppgående sol bland blåklockor och tre trollsländor.
>
> Allt sig likt som på gamla året.
>
> 8. Mottog närliggande bref från Frida Uhl, deri hon ber mig om förlåtelse.

Det brevet finns på KB. Såvitt jag vet har det publicerats endast en gång – och då i utdrag – av Friedrich Buchmayr. (Wenn nein, nein! August Strindberg und Frida Uhl. Briefwechsel 1893–1902. Ausgewählt von Friedrich Buchmayr. Bibliothek der Provinz 1993.)

Madeleine Gustafsson har nu översatt vad Frida Uhl med nästan tysk skrivstil då skrev till August Strindberg på sin lite flickaktigt privata klosterskolefranska:

> i december år 1902:
> före jul, 1902
>
> August, jag såg dig för sista gången i detta liv i Paris (för 8 år sedan!), när träden i Luxembourgträdgården (minns du?) frambringade guld, trötta som de var på att bara blomma.
>
> Jag återsåg dig plötsligt en annan höstdag – i år – du, du–: din själ och dina ögon, din mun, din panna och ditt leende... till och med din rynka mellan ögonbrynen! Jag återsåg dig, jag återser dig sedan dess varenda minut, dig – alltigenom godhet, alltigenom ömhet, ung, smeksam, utan förebråelser, utan hat, i ansiktet hos ditt barn, mitt.

Och jag som efter en evighet av övermänskliga lidanden har kvävt all klagan och inte fällt en enda tår – jag gråter sedan dess som en fördömd – inte på grund av helvetet inom mig, omkring mig, utan för att det finns en förlorad himmel.

Jag gick upp på vinden en dag, i "det lilla huset". Den dagen trodde jag att jag skulle bli tokig och dunkade pannan mot stengolvet: jag såg – *såg för första, för enda gången, de brev du hade skrivit till mamma under vår skilsmässa!* Jag trodde sedan 5 år att jag var bannlyst ur ditt hjärta och ditt liv, och med rätta. Jag trodde jag var fördömd, avskydd – förtappad, förlorad! Att få veta att du har älskat mig, att du har erbjudit mig förlåtelse, tröst, att inte ha vetat om det och *få veta det nu.*

Vilken tortyr! –

Vilken tröst!

August, jag tackar dig, jag tackar dig på knä! Du kommer *aldrig* mer att höra av mig. Det här skall bli mina sista ord: "Jag välsignar dig, för att du i mitt eländiga liv har varit den enda stora och ädla människa som jag har mött – jag välsignar dig för att du är mitt barns far! Mitt förflutna och min framtid har jag fått av dig! Inte en enda timme av ren glädje kommer jag att ha någon annan att tacka för än dig–

och jag ber dig om förlåtelse, jag som aldrig kommer att förlåta mig själv – aldrig!

– Du skickade dem 2000 fl. De satte in dem på en bank åt Kerstin. Jag *har aldrig vetat något om det* förrän nu! Jag skulle inte ha tagit dina pengar medan du led av hunger. August, tro mig att jag inte skulle ha gjort det – jag ber dig!

En stor kyla får mig att darra, bli till is: jag kommer *aldrig* att kunna gottgöra! Vad du har lidit – nu först förstår jag det. Jag var tokig och ofullständig. *Jag har en själ nu,* jag har en själ!! – Vad jag kommer att säga dig här är den rena råa verkligheten. Jag kan säga dig den.

Idag är du en annan kvinnas make och hennes älskare. Det är inte längre möjligt för mitt öde att dra med sig

ditt – det är inte längre möjligt att du plågas av mitt lidande, eftersom du inte älskar mig mer.

Jag kan alltså skriva till dig utan att irritera, utan att bedröva dig – jag kan bikta mig, eftersom jag inte har något att förlora – inte något att vinna.

Jag lämnade dig oskyldig till svek för 8 år sedan. Jag ville återvända till dig. dina brev fick mig att tro att jag var avskydd. jag revolterade, familj, väninnor – alla slet i mig för att jag skulle frigöra mig från dig. *Du var inte där!* Ack om du hade kommit tillbaka, om jag hade fått se dig. men jag var ensam med min bitterhet och mina misstankar, med min upproriska stolthet och de andras skvaller.

Så kom stunden, när jag inte – ens om jag hade *velat* – kunde komma tillbaka till dig: därför att ensamheten, livet och ungdomen hade förlett mig till ett felsteg som ingenting kunde gottgöra: jag blev mor till en stackars liten faderlös gosse! – Jag har inte gift om mig, trots att jag tänkte göra det i min första förtvivlan. Jag kommer aldrig att gifta om mig, var inte rädd: Kerstin kommer inte att få någon styvfar.

Sedan den dagen då jag bröt min trohet – har du inte hört ett ord från mig mer, inte ett enda – av min hand. När det andra barnet *föddes* var vårt äktenskap upplöst, av mig. Jag hade lämnat dig i fattigdom – feg, ömklig som jag var! Skulle jag också solka dig med min skam? Nej – aldrig!

Men tro mig, August: det finns knappt en avgrund som inte har slukat mig; jag har lidit. lidit. gode Gud vad jag har lidit – vad jag lider. Och jag förtjänar ingen medkänsla, för jag har felat – jag har varit med om alla felsteg, allt förakt. i tanke. i gärning. August, döden skulle vara mig *ljuv,* om den kunde återköpa mitt liv. Men jag har aldrig varit vanhederlig. Jag gick inte ifrån dig för att sälja mig – som de har sagt. Jag har *aldrig* sålt mig. Nej, nej! Jag har givit – och jag har givit mer än jag hade rättighet att ge – Jag har inte uppträtt skändligt, inte det – nej – åtminstone inte det.

Och jag ser tydligare – mycket tydligare: du hade orätt gentemot mig och du hade inte orätt. Det som inte *var*, det blev. Och nu frågar jag mig: när jag själv inte såg det – var det kanske så att det redan var så och att mina nerver bara var alltför tröga för att urskilja det?? Idag blandas allting sammian för mig på ett mystiskt vis – gårdag, morgondag. det tycks mig som om jag alltid har levt i en dröm – alltid, alltid – omedveten, blind, maktlös mot ödet och jag frågar mig: finns det en verklighet, och vilken verklighet när denna. mardröm har tagit slut?

Kerstin är det enda jag har som håller mig kvar i livet. Jag nänns inte lämna henne i framtiden utan stöd och utan erfarna råd. och i min förtvivlans mörker är det ibland en stråle av stark, våldsam, vild glädje att du för alltid lever genom mig i henne och i hennes barn. Förtappad – *ja – jag är förtappad,* jag dör av allt jag har lidit. men så förtappad jag är så finns det evighet mellan dig och mig. en sådan evighet som bara kärleken kan skapa. Detta barn.. hon har inte sin like. Det är din styrka, din hjärna, din skönhet och det är en smula av det friska hjärta som jag hade.. . . fordom.

Jag har dragit på det här brevet i veckor, månader. Jag har inte vågat sända det till dig. Och ändå måste det ske. Inte sant. det måste ske! Kerstin. o, låt inte Kerstin betala för att jag har felat. Jag lär henne att älska dig, att vörda dig. Jag säger till henne att du älskar henne, att du inte kommer att glömma bort henne. Hon lider av att tro sig bortglömd av dig. Hon har *din* själ Auguste. Det är osäkert om jag kommer att bli gammal. Ett krossat hjärta – det är ingen myt. Det kallas lite annorlunda inom medicinen, i mitt fall, men det är samma sak. – Men att växa upp utan mor – (till och med denna mor:) jag skulle vilja se henne i ditt beskydd. Hon är begåvad; hon är ömsint hon har ett hett temperament... hon är vårt barn... ditt barn... August, överge henne inte, för att hon har en ovärdig mor. Första dagen jag tillbringade i Wien lockades jag av en högre makt in i en antikvitetsaffär, Sartori, där det fanns gamla gotiska kopparsa-

ker. Och innehavaren säger, utan att känna mig, att den berömde författaren A. Strbg. hade valt ut samma saker hos honom – två veckor tidigare... Jag har inte berättat det för någon. Det är ödet! – Du är lycklig, Auguste, och ett nytt barn har fötts åt dig. Jag har inte talat om det för Kerstin ännu. Vad mig själv beträffar – jag fick veta det genom en tidning som jag hittade av en slump!! Alltid genom en slump!? Ja, denna slump, om det är Han Gud – vare dig välvillig!

I mitt elände kommer jag att lida mindre när jag vet att du är lycklig – när jag vet att det onda som jag har orsakat åtminstone inte har blivit bestående.

Säg till henne som är din hustru, att jag välsignar henne, om hon skänker dig lycka! Och säg henne – vad jag har lidit för att jag lämnade dig, för att jag misskände dig. Berätta inte om det här brevet för någon. Mitt liv är tungt att bära och skulle bli ändå tyngre. Far väl, August, farväl för evigt! Men inte i hat, inte i plåga. Farväl – eller snarare, från min sida:

förlåt!

Förlåt henne, som du har glömt.

Frida

(Översättning Madeleine Gustafsson)

Visst är Frida i det brevet en råddig tjej. Som Strindberg sade till Adolf Paul just som han i Berlin första gången träffat henne – och blivit kysst av henne:

> En helt ny typ i mitt liv – mjuk, fyllig, mörk! Och en genomdriven skälm!
> (Strindberg. Minnen och brev, s 92.)

Och i det hon skriver tycker man om henne. Mycket!

Ty hon ger nästan oavsiktligt, blott nästan!, en begriplig bild av sig själv som halvt omedveten men starkt könslig ung kvinna och därmed också förklaringen till den helt normala men djupt smärtsamma passion – kärlek alltså och svår berättigad svartsjuka – som tvang August Strindberg vända skrivsätt när han sökte fullfölja sviten *Tjänstekvinnans son.*

KAPITEL 12

Men hur med kvinnorna? Och var han inte tokig? Eller åtminstone alkoholist?

Om Strindbergs kvinnosyn har mycket skrivits. Men ofta i teorien och med baktankar.

Men det han skrev och uttryckte när han befann sig mitt i – eller just genomgått – samlevnadskriser skiljer blott i formuleringsförmåga och därmed känslosanning från vad man kan höra när man verkligen bryr sig om att lyssna på hur folk låter när de är upprörda, arga, förtvivlade och olyckliga. Eller lyckliga för den delen.

Och vad de äktenskapliga grälen beträffar – den av oss som inte vill minnas vad han/hon själv sagt och säger kan lyssna på grannen! Väggarna i våra bostäder är ju så tunna att vi alla kan ta del av grannfamiljens inre uppgörelser.

Det var med första delen av *Giftas* som Strindberg år 1884 i Sverige öppnade fönstret mot könsfrågans verklighet i dåtidens kvava mellanskiktsradikalism. De tolv berättelserna var vidunderligt välskrivna. Men inte bara väl skrivna. Med dem släppte han in frisk luft. Ty Ibsens Et Dukkehjem på vilken också dåtidens radikaler som Pehr Staaff och Hjalmar Branting ville svära är ju ingen teaterpjäs om kvinnofrigörelse i allmänhet utan blott en om onödiga varelsers i övre medelklassen miserabla tillvaro. Och vad Björnstierne Björnsons hymlande En Handske angår är den precis så pinsamt unken som Strindberg skrev till Pehr Staaff den 22 juli 1884:

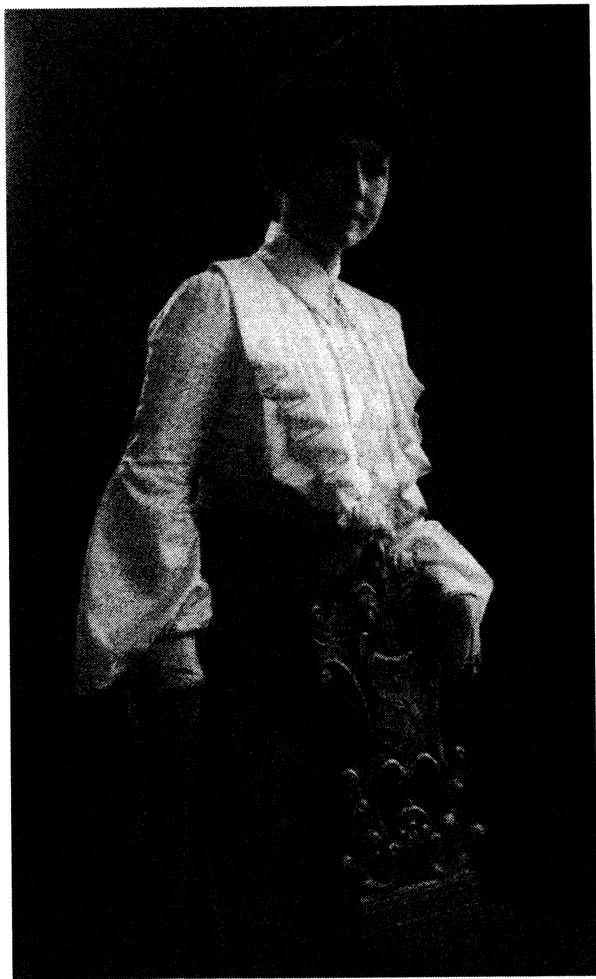
Fånig kurtis, gammaldags galanteri. Ska inte pojkar nu

heller få knulla, när man vill skaffa flickorna frihet till det. /. . . / Hvilka skola då knulla flickorna?
(Brev IV, s 270.)

Giftas är en frisk bok. Det var mot denna dess friskhet – och det enkla påpekandet att den kvinnofråga som diskuterades endast rörde 10 % av befolkningen – som inte bara kyrka och överhet reagerade med hädelseåtal utan även just sådana som det Unga Sveriges företrädare försiktigt och lite halkigt tog avstånd från författaren. Dock först efter att ha utnyttjat rättegången mot honom för sina syften.

Det är viktigt att få detta sagt. Den intellektuella grundhållning han redovisade i bokens inledande förklaring om "Kvinnans Rättigheter" var inte bara radikalt framtidsbådande år 1884 utan har förblivit det nu år 2000. I grund övergav han aldrig det programmet ens när han angreps som värst av den tidens kvinnorörelse. Den programförklaringen bör läsas!

Kvinnans rättigheter
som enligt Naturen henne tillkomma, men genom den förvända Samhällsordningen (icke genom männens tyranni) blivit henne berövade.
1:o. Rätt till lika uppfostran med mannen. Härmed är icke meningen, jag kan icke nog upprepa det, att kvinnan nu skall inbilla sig det hon höjes till mannen genom att lära sig alla de onyttigheter denne nu får stoppa i sig. Framtiden som skall avskaffa skillnad mellan folk- och elementarskolor, studentexamen och alla andra examina skall en gång känna sig skyldig att införa en enda gemensam borgerlig examen, vilken skall ersätta konfirmationen. Denna examen skall vara en och samma för man och kvinna, och endast omfatta en fullständig kännedom om konsten att läsa, skriva, räkna samt kunskap om födelselandets lagstiftning, om medborgerliga rättigheter och skyldigheter, samt ett levande språk. Den som sedan vill lära sig vad Cicero ansåg om Lucius Sulla och vad Moses hade för avsikter med Israels barn, den må göra det, om han nämligen får tid med sådan lyx, då

Den 6 maj 1901 ingick August Strindberg äktenskap med skådespelerskan Harriet (Harriet Sofie) Bosse (1878–1961). Äktenskapet upplöstes 1904. Bilden är tagen vid tiden för äktenskapet med August Strindberg.

framtiden kommer att fordra av varje medborgare att han arbetar med sin kropp för sitt uppehälle, såsom av naturen bestämt var.

2:o. Skolorna skola vara gemensamma för gossar och flickor, så att de båda könen tidigt lära känna varandra, och icke som nu, att gossarne gå och inbilla sig att flickorna äro änglar, och flickorna tro att gossarne äro riddare. Härigenom undvikas även alla dessa fantasiens och brådmogenhetens stumma synder, vilka hava sin grund i könens isolering.

3:o. Flickan skall äga samma frihet att "gå lös" och välja sällskap var hon vill.

4:o. Fullständig likhet mellan könen skall avlysa det vedervärdiga hyckleri, som kallas galanteri, eller artighet mot damerna. En flicka skall sålunda icke fordra att en gosse stiger upp och lämnar sin plats, ty det är slavens underdånighetstecken, och en bror skall icke vänjas vid att systrarne bädda upp hans säng eller sy i hans skjortknappar, sådant skall han göra själv.

5:o. Kvinnan skall hava rösträtt. När i framtiden hennes konfirmation består i ett förhör i det samhälles lagstiftning hon lever i, och då samhället varje år, liksom bolaget nu, blir skyldigt lämna en årsberättelse till varje medborgare, skall kvinnan lika gott som mannen kunna döma om åt vilken person eller sak hon ger sin röst.

6:o. Kvinnan skall vara valbar till alla sysslor, vilket icke blir svårare under en självstyrelse, än nu, då hon inkonsekvent nog kan bli regent. Självstyrelsen blir icke yrkesstyrelse, utan såsom nu kommunalstyrelsen är, ett förtroendeuppdrag att utföras på lediga stunder. Finnes någon klokare och bättre ägnad till styrelse än en gammal moder, vilken i moderskapet och hushållet lärt både regera och förvalta? (Våra förfäder hade en sådan vördnad för gamla kvinnors oförstånd att de tillskrevo dem ett övernaturligt vetande.)

7:o. Genom detta skola sederna förmildras och lagarne även, ty ingen har lärt sig överseende så som en mor, ingen har lärt sig huru tålig, huru litet fordrande man

får vara med de felfulla människobarnen.

8:o. Kvinnan skall vara befriad från krigstjänst. Den som anser detta vara en orättvisa, må taga i betraktande att naturen av henne utkräver vederlag i det tunga moderskapet. För övrigt blir det i framtiden icke något ärofullt att göra gendarmtjänst. Det blir en plikt bara.

9:o. Som framtidens samhälle kommer att genom en rättvis fördelning av naturens gemensamma rikedomar, tillförsäkra alla som födas uppehälle och undervisning, blir äktenskapet såsom en garanti för dessa fördelar onödigt. Man och hustru avsluta ett kontrakt, muntligt eller skriftligt om ett förbund på huru lång tid de vilja, som de utan lag och evangelium, äga rätt att upplösa när de behaga. Att härigenom icke kan förekommas sådant som att två hanar vilja äga samma hona, det är givet, men striden skall icke bli så grym, och honan blir den som avgör valet, vilket nu ej är fallet, ty ingen skall behöva gifta sig för pengar eller rang, när dylikt ej mer finnes till. Urvalet blir härigenom naturligt och rasen skall därigenom förbättras.

(SV 16, s 24–26.)

Programmet var riktigt. Långt framom den dåtida debatten. Men visst, när äktenskapen krisade som värst skrek han som ett skadskjutet djur:

Och jag vill anbefalla lagstiftarna att noga besinna konsekvenserna av att ge medborgerliga rättigheter åt halvapor, lägre stående varelser, sjuka barn, sjuka och galna tretton gånger om året vid tiden för menstruationen, fullkomligt vansinniga under grossessen, och oansvariga under resten av livet, omedvetna brottslingar, kriminella av instinkt, elaka djur utan att veta om det.

*

Min historia är avslutad. Må mitt öde gå i fullbordan, och må döden rycka mig bort från detta ändlösa inferno!

(Slutorden till sista kapitlet i *En dåres försvarstal* enligt

manuskriptet. Ej med i de under Strindbergs livstid tryckta versionerna. SV 25, s 602.)

Både det rationella och det känslomässiga är begripligt. Men det finns ett lika otrevligt som för det offentliga Sverige, vänster som höger, typiskt inslag av hyckleri i Unga Sveriges avståndstagande från August Strindberg. Hos honom skiljde det inte mellan liv och lära. Han utgav sig inte för att vara ädlare än han var. Men en Hjalmar Branting som uppträdde moraliskt och offentligt för kvinnosaken mot Strindberg höll sig på vanligt storborgerligt manér med underklassmätresser. I Strindbergs ögon var detta ett ovärdigt och skamligt beteende. Han sökte också övertyga Hjalmar Branting om att visa respekt för sin hustru och tala ut med henne.

Att Hjalmar Branting i eftervärldens debatt förblivit den kvinnosaksanständige och August Strindberg kvinnofienden bekräftar dock vad Strindberg skrivit om den offentliga lögnens makt.

Man bör dock påpeka att till skillnad från de flesta andra i hans kretsar räckte det inte med skönhet, tvål och tandborste. Han kunde inte bli intresserad av en kvinna på allvar om han inte även kunde tala med henne. Men inte bara tala. Han hade inte – som Wedekind – Casanova som ideal; för honom var kärleken också familjebildning och barn.

Tre gånger var han så gift. Alla tre gångerna av stor passion. Alla gångerna sökte han bilda familj. En gång med en amatörskådespelerska som ville göra karriär; en gång med en ung journalist som livet ut samlade på berömdheter – även i sängen – och en gång med en skådespelerska som ville – och lyckades – använda honom till att göra sig till en den största i landet. En fjärde, den mycket unga Fanny Falkner friade han – kanske! – till 1908. Om denna hans sena förälskelse i den unga Fanny Falkner är inte mycket mer att säga än att jag knappast kan förvånas över – än mindre kan jag finna det upprörande – att en man tretton år yngre än vad jag nu är kan bli förälskad i – känna såväl köttslig som intellektuell lust till – en ung flicka och åt-

August Strindberg vid femtiosju års ålder.
Foto: Herman Anderson, Stockholm 1906.

minstone en kort tid mötas av gensvar. Fast erfarenheten säger mig detsamma som Fredrik Ström den gången sade till August Strindberg. Och man bör tänka sig för då man vid det laget inte har mycket till återstående livstid att bjuda på.

Ja, alla de tre hustrur han valde var intellektuella och hade starka yrkesambitioner. Men de var därtill alla tre starkt erotiska och i tiden och den sociala miljön ovanligt medvetet intensivt sexuella. I *En dåres försvarstal* låter August Strindberg Siri Wrangel, då ännu gift med baron Wrangel, för honom förklara orgasmens betydelse för kvinnans hälsa:

> Under första året av sitt äktenskap hade hon aldrig fått erfara något av kärlekens fröjder, lyckoruset i samlivet. Efter barnsängen hade mannen svalnat, och av fruktan för en ny grossess griper man till fusk.
>
> – Och denne man med en jättes kropp har aldrig gjort er lycklig?
>
> – Nästan aldrig! Det vill säga... någon gång.
>
> – Och nu?
>
> Hon rodnar.
>
> – Nu har doktorn rått honom att inte spara sig...
>
> Hon sjunker ner på soffan och slår händerna för ansiktet.
>
> Uppeldad av den intima bekännelsen går jag försiktigt till attack. Hon ger med sig, flämtande, darrande, men i det kritiska ögonblicket grips hon av samvetskval och stöter mig tillbaka.
>
> (SV 25, s 128.)

Än tydligare uttrycks detta Siris krav på kvinnans rätt till orgasm i en senare episod i *En dåres försvarstal.* Siri har just kommit hem från en turné i Finland (där hon varit otrogen), under det att August med tjänstefolkets hjälp har haft hand om barnen och skött hushållet:

> Vid första famntaget ger hon sig fullständigt hän, mot sin vana, och just då jag bereder mig att draga mig tillbaka i förebyggande syfte, håller hon mig envist kvar och säger:
>
> – Nej, låt bli, man måste kunna njuta, grundligt!
>
> (SV 25, s 206.)

Ingen av de tre hustrurna hade heller varit oskuld när för-

hållandet inleddes, något sådant krav ställde han inte ty till skillnad från dåtida s.k. anständiga borgerliga män var han inte mödomsfixerad (se brevet till Frida c. 9 november 1894 där han skriver "jag är alltför erfaren i detta för att inte kunna skilja mellan en oskuld och en icke-oskuld – vilket icke är något klander". BREV X, s 306).

Vad gäller Harriet Bosse vilken åren efter skilsmässan 1904 periodvis fortsatte det sexuella samlivet med August Strindberg ända till dess hon ingick nytt äktenskap med Gunnar Wingård 1908 var hon inte bara en stor aktris utan en med stark erotisk utstrålning i decennier efter Strindbergs död.

Den starka, och från början ömsesidiga, erotiska bindningen till den första hustrun Siri Wrangel, född von Essen, förde honom mot slutet av deras äktenskap ut i en pinsamt vanlig sexuell nöd. En som satte prägel och färg på hans litterära arbete.

Förhållandet hade gått isär och hon använde då samlag som utpressning; han fick ligga med henne mot vederlag. Det beteendet känner vi alla igen från egna eller andras förhållanden. Vidrigt!

Som många män i liknande situation tvangs därför Strindberg till celibat fast gift. Det var då han – en gång hävdar han, två gånger sade flickan Martha Magdalena som menade att hon inte haft något mot det – gjorde vad Hjalmar Branting hade för vana. Som Strindberg skrev till Verner von Heidenstam 2 oktober 1888:

> Ifrån monogam till polygam, från polygam till sedlighetsvän. Der har du min utveckling på två år sedan vi råkades.
>
> Våra emanciperade fruar göra oss till polygamer sedan de försökt införa prostitutionen i äktenskapet, säljande sin gunst mot vår totala underkastelse under dem, pigor och väninnor. Efter sex månaders gräsligt celibat, besteg jag en fullvuxen piga 18 år, hvars bror var min husvärd och bandit. Hon kom ej i grossess ty jag hade preventiv. Men för penningutpressning anställdes skandal.

> Högerpressen försökte så med våldtägt, men flickan förnekade! äfven det emedan våldtägt icke erkännes! Och icke var begången! Jag var på henne *en* gång men fick skabb! med skandal! Följden: vid nådda fyrtio år, med 6,000 Kronors hustru icke få knasa!
>
> Törs icke se åt en kona mer! alltså sedlighetsvän (=onanist!)
>
> (Brev VII, s 128.)

Elva dagar senare fortsätter han berättelsen; skriven så rakt och direkt att vi alla män som levat några decennier omedelbart känner igen den manliga situationen:

> Har min stora brunsttid just nu och är trist till döden! Kan nog få pigor, men är aristokrat i könsligt afseende. Fordrar tvål och tandborste. Knullar jag en gång, så får jag betala gesällen 100 gånger. Vidare vill jag inte lägga min säd i dålig jord! Arbetet för äran och familjen hindrar mig att söka hoffröknar, och andras hustrur förbjuder min aryska hederskänsla att stjäla.
>
> Kan du förstå mitt kvinnohat? Som endast är frånsidan af en förfärlig åtrå efter andra könet.
>
> Mina svimningar i sömnen och tuggningar af tungan äro bara följderna af celibat – icke af onanien, ty den förbättrar saken något och tar bort tristessen! Utan den skulle jag nu vara galen! Rousseau har förordat medlet i Confessions, men han sätter det före bruk af qvinna. Det gör deremot icke jag! Pederasti ligger icke för mig – min säd är för stark och söker ägg! tyvärr!
>
> (BREV VII, s 142.)

Nej det var inget konstigt med August Strindberg som man. Konstigt finner jag det däremot vara när Olof Lagercrantz skriver att han inte tror att Strindberg onanerade när Harriet Bosse "sökte" honom; skälet skulle vara att det skedde för ofta och tätt inpå under samma natt. Behöver jag skriva ut vad det var? På en gång diffusa organsensationer (begynnande cancer) och att han släppte till under insomnandets hypnagoga hallucinationer och då lät den mest äls-

kade framträda; runkade alltså själsligt. Det är mer än vanligt; det är övernormalt. Vem har inte varit med om det? Det är bara för Olof – eller mig – att vända om och se in i det egna livet för att känna igen det.

Vad den Siri Wrangel han blev så djupt förälskad i beträffar och hur förhållandet till henne så småningom efter det att hon blivit fru Siri Strindberg utvecklades till äktenskapshelvete så har Strindberg själv i *Han och hon* och *En dåres försvarstal* utnyttjat den kärleken dem emellan och dess öde till en den uppriktigaste och djupaste kärleksskildring vi har i den svenska litteraturen.

I sina kommentarer till *En dåres försvarstal* i nationalupplagan av August Strindbergs samlade verk skriver Göran Rossholm:

> Siri von Essen gick aldrig i offentligt svaromål mot Strindbergs beskyllningar. Att dessa i stort sett var grundlösa och vettlösa, under alla förhållanden oerhört överdrivna, och att de bottnade i Strindbergs vanföreställningar och svartsjukekomplex är forskarna så gott som eniga om.
> /.../
> De grava anklagelser mot hustrun – för otrohet, lesbiska böjelser osv. – som ingår i romanens "försvarstal" och som samtliga återfinns i breven från och med 1887 måste till största delen förklaras av hans abnorma svartsjuka och de förföljelseidéer som temporärt behärskade honom under senare delen av åttiotalet.
> (SV 25, s 536, 537.)

Visst, Siri von Essen, som hon alltid kallas i litteraturhistorien, tecknas vanligtvis som ett förtalat offer för August Strindbergs psykotiska läggning och ogrundade svartsjuka.

Det har varit en politiskt korrekt sanning i mer än hundra år. Men så var det ju inte. Det visste samtiden. Men såväl "fruntimren" och deras vänner inom vad som betecknade sig som vänster som de samhällsbevarande fann det av allmänpolitiska skäl vara taktiskt mer lämpligt att framställa Strindberg som galen och lögnaktig i *En dåres försvarstal* än

att säga som sant var att han skrek som en lidande man i sitt livs värsta kris – men att det han skrek ut var faktiskt och sant. Man kan med rätta hävda att Strindberg fått lida – och hans rykte än i dag lider – till följd av en dåtida fruntimmerskonspiration.

Vad tonläget beträffar, upprördheten, att han tidvis skriker i texten känner nog alla vi – kvinnor som män – vilka redan gått den berättigade svartsjukans och den uppslitande skilsmässans helvetesvandring igen sig. De övriga kommer nog att göra det. Statistiken talar för det.

Men vad som är viktigt att minnas är att i sak hade August Strindberg rätt i sin anklagelseskrift mot hustrun. Dels i det i äktenskap blott alltför vanliga: Siri var honom sexuellt otrogen; hennes beskyllning att han förslösat hennes arv var oriktig; hon drack gärna lite för mycket. (Se t.ex. Bo Bennich-Björkmans understreckare "Strindbergs försvarstal låg nära sanningen" i Sv.D. 23 augusti 1997 och Ögonvittnen. Ungdom och mannaår, s 114–115, 121, 188.)

Det är viktigt att här skilja mellan otrohet och otrohet. Den sexuella otroheten gör ont. Om det skrev han. Men den otroheten hade han misstänkt redan från början (hälftenbruket om Siri med baron Wrangel) och sedan mer än anat (hennes sidoaffär på teaterturné) fast han hade länge kunnat föra det åt sidan. Det får man ju göra i äktenskap. Han fortsatte älska – vara beroende av – sin Siri och sina barn:

> Att jag icke reser ensam är derför att hela min person hvilar på min familj! Är jag från dem några timmar så längtar jag hem så att jag faller tillsammans. Och utan min hustru kan jag ej lefva! Hon är en god hustru; hon är min enda vän, och jag har gråtit mig frisk och stark många gånger med mitt hufvud i hennes knä. – Förstår hon icke fullt hvad jag vill, och uppmuntrar hon icke mig till striden, så ger hon mig alltid tröst när jag kommer slagen och eländig, ty hon har en oändlig fond af välvilja och hjertegodhet! Nåväl, derför reser jag med familj!

(Till Björnstjerne Björnson 21 februari 1884, BREV IV, s 45.)

Men i dessa ord syns redan en annan otrohet, en annan spricka i förhållandet. Ty framförallt svek hon honom på ett djupare sätt än det sexuella. Siri var född överklass, von Essen, och delade sitt ursprungs värderingar. Hon var amatörskådespelerska och hade lämnat sitt äktenskap med kaptenen vid Svea Livgarde friherren Carl Gustaf Wrangel för att bli skådespelerska i de pjäser hennes begåvade uppkomling till ny äkta man – Strindberg – skulle skriva åt henne. Han gjorde så men hennes begåvning dög inte till verklig framgång. När han sedan blev allt häftigare angripen för sitt sociala skriftställarskap stod hon på andra sidan. "Höll med polisen", som Gun Kessle uttrycker det om jag inte ställt upp i en för henne principiell konflikt.

Det var det sveket som knäckte deras äktenskap. Det förde också till den sexuella konflikten.

Att hon i smyg gick till dårläkare för att diskutera honom blev honom en bekräftelse:

> I sin ångest hade hon i Schweiz vänt sig till en läkare, dr. Oltramar (jag vet inte hur hans namn stavas), vilken kände Strindberg och förklarade sig övertygad om att han vore sinnessjuk.
> (Karin Smirnoff, Strindbergs första hustru, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1925, s 243.)

Men hade inte Siri och denne dr. Oltramar rätt? Vet vi inte alla att han sedan på nittiotalet blev galen och försökte göra guld? Sysslade han inte med ockultism?

Ja, ibland skrivs som om Strindbergs intellektuella intresse för ockultism och alkemi (guldmakeri) vore uttryck för en hans personlighetsstörning. Men det är bara felsyn, brist på historiskt medvetande.

Låt oss därför betrakta Strindbergs guldmakeri från ett europeiskt perspektiv.

Att göra guld var ingalunda någon excentrisk idé som Strindberg ensam kommit på och satt och experimente-

rade med på sitt hotellrum i Paris på 1890-talet. /.../ Alkemin var en del av den kulturströmning som kallas ockultismen och som hade högkonjuktur i Europa före sekelskiftet. Författaren Anatole France förklarade 1890 i en artikel i *Revue Illustrée* att det var nödvändigt att känna till ockultismen för att kunna förstå många av de litterära verken under den här perioden. Det var denna Parisatmosfär som Strindberg andades under 1890-talet.

(Ann-Charlotte Gavel Adams, "Guldmakaren och ockultisten", s 137–138 i August Strindberg. Diktare och mångfrestare, red. Margareta Brundin, Kungliga biblioteket, Stockholm 1999.)

Ja, dessa pseudovetenskaper hörde ute i Europa dåtiden till. (Också Victor Hugo var för övrigt spiritist.) I vår egen tid har ett par generationer konstnärligt och litterärt verksamma – också i Sverige – varit fångade inom liknande ideologiska konstruktioner. Inte nog med att många bland dem – såvitt jag vet även litteraturforskare – på sjuttiotalet suttit i orgonlådor och legat i skrikkistor, trott på "Flower power" och "New Age" och decenniet därpå piercat sig och tatuerat sig; en hel del kolleger – Sven Fagerberg, Erik Lindegren, Tomas Tranströmer, Göran Sonnevi t.ex. – har i sitt arbete tagit intryck av C. G. Jungs föreställningar. I och för sig lika oresonliga och kontrafaktiska som de med honom intellektuellt befryndade ockultisternas under det förra nittiotalet. Vi kallar dem inte galna för det. Strindbergs intellektuella situation var i princip inte annorlunda den.

Men visst står i de professorliga böckerna att han var tokig. I min upplaga av Schück-Warburgs länge normerande Illustrerad svensk litteraturhistoria tar den finländske litteraturprofessorn Gunnar Castrén August Strindbergs sinnessjukdom som en självklar sanning;

"Från denna tid befinner han sig på väg mot sinnessjukdom.

/.../ Men under åren 1894–1896 hade Strindberg icke

blott genomgått en psykisk sjukdomskris utan också en världsåskådningskris, som nära sammanhängde med denna.
(Band 3, *Den nya tiden*, (1870–1914), Stockholm 1932, s 121 och 135.)

Fast, hur är det? Den som lever tillräckligt länge vet av egen erfarenhet att livet inte bara är gröt och mjölk. Alla – jag skriver alla! – jag kunnat iaktta har någon eller några gånger i livet drabbats av svåra personliga kriser. De flesta bland oss har någon gång i djup förtvivlan ställt oss inför frågan om inte självmord vore den förnuftiga utvägen. Detta är normalt.

Några orkar inte. Bryter samman. De utgör undantagen. De flesta bland oss går igenom våra helveten; fortsätter leva och arbeta. Så gjorde August Strindberg. I det var han som en av oss andra. Men när man ser på allt vad han åstadkom under dessa år – också åren av kriser! – då inser man att han inte bara var normal utan övernormal.

Men många psykologer och psykiatriker med litterära intressen har skrivit om August Strindbergs allvarliga psykiska sjukdom. De har dock – som den senaste i raden, psykoanalytikern professor Johan Cullberg påpekat – inte varit överens om annat än att han var tokig.

Strindbergs karaktär har av olika experter betecknats som hysterisk, schizoid, borderline, paranoid, missbrukare, psykoinfantil, hjärnskadad, schizofren, epileptiker etc.
(Johan Cullberg, Skaparkriser, Stockholm 1992.)

Själv deltar han dock just i detta spekulerande och jag tar honom därför till exempel på psykologskrivande med några citat:

Genom att dessa tillstånd var av måttlig styrka och kort varaktighet, och eftersom han trots sina brutna relationer hade ett gott "nätverk" omkring sig kunde han klara sig utan psykiatrisk vård.
/.../ För en psykiater är de *förföljelseidéer* som Strind-

berg skildrar under sammanbrottet i juli 1896 typiska.
/.../ Jag tror att de som vill hävda att Strindberg aldrig led av en psykotisk störning laborerar med för entydiga och svartvita föreställningar om psykisk hälsa och sjukdom.
/.../ Men julikrisen 1896 var den mest utpräglade och den enda period där man kan finna ett klart psykotiskt beteende.
(Cullberg, s 58, 73, 111.)

I och för sig finner jag detta vara en psykologers och psykiatrers rätt typiska yrkesklåfingrighet. Ett av deras många försök att skaffa legitimitet för sin yrkeskårs existens och därmed berättiga sina inkomster. Ty den som i likhet med August Strindberg arbetar och – om än periodvis under svårigheter – som försörjer sig livet igenom och gör det utan ens vardagskriminalitet är definitionsmässigt inom normalitetens gränser.

Man behöver som sagt bara kasta en blick på hyllorna med August Strindbergs verk för att finna debatten om hans psykoser ointressant. Men det verkligt intressanta – det symptomatiska för att tala deras fackspråk! – är att ingen av dessa psykiatrer och psykologer vilka uttalar sig utan någon förstahandskunskap om den person de söker sätta en diagnos på brydde sig om att de hade en läkarkollega med just sådan förstahandskunskap. Som de inte refererar till.

Ingen kollega vilken som helst heller. Han hette Carl Ludwig Schleich. År 1889 utsågs han till kirurgisk specialläkare med professors titel i Berlin. Hans kamp på läkarkongressen i Berlin år 1892 för den av honom utvecklade lokalbedövningen slutade med seger och har gjort den moderna kirurgin möjlig. Hans medicinska skrifter, som Schmerzlose Operationen. Örtliche Betäubung mit indifferenten Flüssigkeiten (1894) förblev också länge standardverk.

Carl Ludwig Schleich var vetenskapsman och samtidigt författare och tillhörde kretsen kring Rudolf Wirchov, Gottfried Keller, Richard Dehmel, Wolfgang Goetz. Han

stod mycket nära August Strindberg just under dennes Berlintid och förblev därefter ända in i det sista en av August Strindbergs närmaste.

> Ännu åtta dagar före hans död erhöll jag följande depesch:
> "Är Wassermans medel mot kräfta användbart för mig? August Strindberg"
> Medlet, som naturligtvis anbefalldes honom som en sista förhoppning, nådde honom icke levande.
> (Carl Ludwig Schleich, Hågkomster om Strindberg. Översättning av Gust. Lindelöf. Björk & Börjesson, Stockholm 1917, s 61.)

Nära Strindberg? Ja, Strindberg skulle med säkerhet i sin ockulta dagbok ha utnyttjat den anteckning om sin vän Schleich som jag fann i mitt exemplar av den tyska upplagan. Den hittade jag på antikvariat i Berlin och i den har Strindbergs tyske översättare Emil Schering på försättsbladet med rött bläck antecknat:

> Schleich föddes 10 år efter Strindberg.
> Schleich avled 10 år efter Strindberg.
> Bägge levde blott 63 år...

I sina memoarer skrev Carl Ludwig Schleich just om Strindbergs eventuella sinnessjukdom:

> Man får emellertid icke tro, att Strindberg någonsin varit sinnesrubbad. Han var alltid logiskt säker i sina tankar och respekterade alla invändningar med det största själslugn. Måhända behärskades han en smula av förföljelseidéer, men dessa hade aldrig något tvångsartat över sig utan voro städse utloppet för en såvitt jag kunde kontrollera honom alltför berättigad misstro.
>
> Man måste tänka sig in i medvetandet hos en sådan allomfattande ande som hans och fråga sig, vad denne man måste lida av en isolering, vars motstånd förverkligade sig på alla håll och kanter i en legion av nålstyng. Det måste i sanning en vidunderlig ganglieapparat till

för att kunna uthärda alla dessa motslag utan kortslutning!
(Schleich, Hågkomster..., s 60.)

I valet mellan två läkare och professorer, den lokale psykoanalytikern Johan Cullberg som aldrig träffat Strindberg och den internationellt betydelsefulle vetenskapsmannen och läkaren Carl Ludwig Schleich som kände Strindberg väl och stod honom nära genom många år föredrar jag att lita på Schleichs genomtänkta utlåtande!

Men hur med spriten? Drack han inte väl mycket? Där blir bilden dubbeltydigare. Nykterist var han inte.

Efter några starka grepp började han med en svag röst, som så småningom vann i styrka, framsäga följande romans i de gamla provensalska kärlekssångarnes smak:

Vid Monts-Noires,
Vid Monts-Noires vid Rhône:
Herr Beaujolais,
Herr Beaujolais de Beaune,
Han byggt en borg vid alpens rot...
(*Svenska öden och äventyr I*, SV 13, s 32.)

Så lät August Strindberg år 1882 den unge Herr Sten Ulvfot sjunga på 1460-talet mitt i novellen *Odlad frukt*. Det var ett skämt men också en fräck utmaning mot idealikerna. Fast på sitt sätt också en Strindbergs uppriktiga hyllning till vinerna han drack med vännerna i Röda rummet.

August Strindberg var inte absolutist men var han alkoholist?

Man har gjort ett nummer av att han skrev även om den nu förbjudna malörtslikören absint; den som sades göra folk tokiga. Det tar jag inte så allvarligt. Jag har ju själv både druckit absint om eftermiddagarna ibland – i Spanien på femtiotalet – och skrivit om det utan att bli galen.

Fast visst drack han. 1949 intervjuade Stellan Ahlström medicinaren och författaren Marcel Réja som i Paris från augusti 1897 till april 1898 "träffade Strindberg 3–4 gånger i veckan":

> Strindberg var absolut inte schizofren; han var lidande, övernervös och hysterisk – men ingalunda i egentlig mening själssjuk. Men han missbrukade alkohol.
> /.../ Strindberg behöll hela tiden sin värdighet och blev aldrig synbarligen berusad. Jag kan inte närmare precisera de kvantiteter sprit som Strindberg plägade hälla i sig, men håller för troligt att alkoholen spelat en icke oväsentlig roll för infernokrisen.
> (Ögonvittnen. August Strindberg. Mannaår och ålderdom. Redigering Stellan Ahlström och Torsten Eklund, W&W, Stockholm 1961, s 138.)

Men också i detta är det klokt att se sig om bland egna vänner – och se sig själv i spegeln!

August Strindberg var också i sina dryckesvanor just det han var i sitt skrivande – i sitt tvivel, i sitt grubblande, i sina fantasivärldar – men även i sin kärlek till skärgården, till sina barn, till sina krångliga hustrur och till musiken; en av oss, en medelsvensk. Men en i mer än naturlig storlek. Det är därför vi känner igen oss på gott och ont i hans texter.

Läs här vad han inför sextioårsdagen år 1909 svarade just på frågorna om sina alkoholvanor:

> ... nu skall jag tala om den historien sannfärdigt. Jag har aldrig varit alkoholist eller drinkare, men jag har druckit; jag har tagit det som en gåfva utan hvilken jag icke hade hållit ut att lefva. /.../ Om nationen vore försupen såsom på Per Wieselgrens, Anders Retzius' och Samuel Owens tid, och om jag behöfvde ge föredömet, så skulle jag göra offret. Jag har pröfvat absolutismen, men jag blef icke bättre människa med det; fick bara tråkigt och onödigt tungt, och arbetet gick icke lättare!
> (August Strindberg om sig själf. Bonniers månadshäften nr 1. 1909, s 7.)

Också i detta; en normalare Medelsvensson står inte att finna! Både inställningen till det egna bruket och påpekandet att om det vore nödvändigt "så skulle jag göra offret".

Det kan tyckas onödigt att ta tid och utrymme att gå mot

talet om Strindbergs sinnessjukdom och alkoholism. Många bevisligen sinnessjuka och/eller alkoholiserade författare har ju skrivit stora och märkliga verk. Men för att det inte skall bli möjligt att reducera de Strindbergs ord, vilka djupt och störande berör oss, till galenskap och fylla och därmed låta oss se bort från och undkomma insikten att även *En dåres försvarstal* och *Inferno* skildrar några allas våra erfarenheter under livet är det nödvändigt att återställa proportionerna.

KAPITEL 13

En bättre man, en sämre en och måttligt beröm är bäst

Det finns drag i forskningen kring August Strindberg som förvånar mig. Inte att den svenska debatten till stor del kretsar kring hans person; det tillhör hans betydelse som rollmodell och den har jag diskuterat. Men det finns en ovilja att ta honom på allvar både i gott och ont. Därtill en lust att pryda honom med sådan överskattande ära han aldrig begärt.

Tag detta med Frida Strindberg-Uhls son Friedrich Strindberg. Inte nog med att han knappast nämnts i svensk debatt under det att han återfinns i tryckta tyska källor ända från tjugotalet och framåt, det är som om forskarna glömt en av sherlockismens grundläggande frågeställningar; den från "Silverbläsen":

– Är det något annat förhållande ni vill fästa min uppmärksamhet på?

– På det märkvärdiga nattliga uppträdandet med hunden.

– Hunden gjorde ingenting under natten.

– Det var det märkvärdiga uppträdandet, anmärkte Sherlock Holmes.

Vi kan diskutera från vilket datum August Strindberg kände till att Frida fött en horunge år 1897. Men att han säkert visste det från sekelskiftet och framåt kan vi belägga.

Att han var känslomässigt medveten om faderskapsfrågor vet vi. Det är bara att läsa honom.

Men han gjorde ingenting för att hindra Frida att ge bar-

net det hederliga namnet Friedrich Strindberg.

Det var det märkvärdiga uppträdandet!

Jag menar att det tyder på en hans djupa anständighet. Också i dag känner jag till män vilka skulle vägra en horunge sitt namn. Liksom jag känner – och högaktar – andra vilka, trots den känslomässiga smärtan, för att inte skada det oskyldiga barnet ingenting gör.

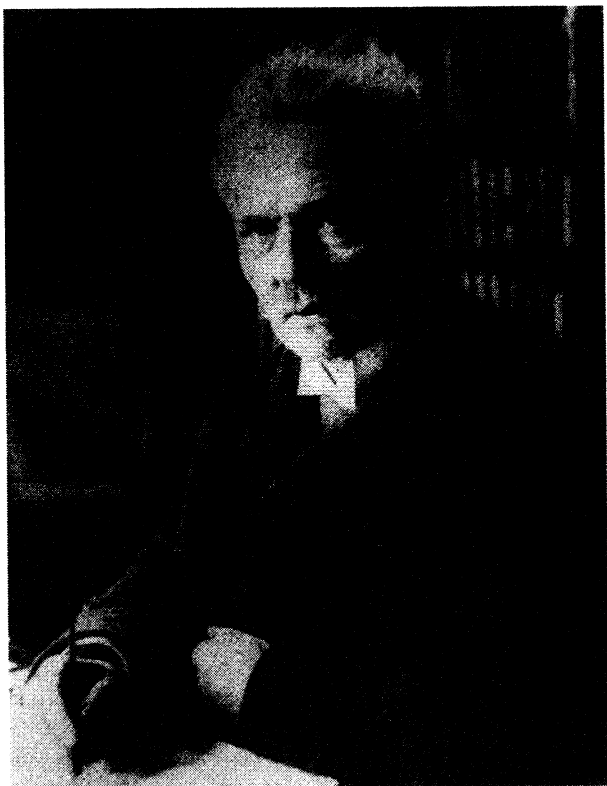
Men så som man bortser från hans anständighet bortser man också från hans verkliga dåligheter.

Att August Strindberg medvetet skrev på sig ett åtal för *Giftas*, att åtalet formellt var helt korrekt, att Strindberg medvetet tänkte följa de ryska nihilisternas råd att sitta kvar i Genève och låta rättegången fortgå utan att han var närvarande och att hans försvarstal när han tvangs hem därför blev tvetungat; om det torde man nu kunna vara överens. Gunnar Brandell och jag kom år 1985 oberoende av varandra också fram till att den dittills vedertagna litteraturhistoriska sanningen mest var 1880-talsliberal propaganda. (Se hans fotnot s 343 i Strindberg – ett författarliv. Andra delen.)

Men vad vi inte kunde bli överens om trots att vi satt drickande och resonerande en hel natt var det jag hävdade: att August Strindberg i namnsedelshistorien visade prov på en grundläggande moralisk dålighet. Fegt och utan att stå för sitt handlande sökte han tillverka juridiskt värdelösa – medvetet falska, med andra ord – papper med vars hjälp han inför offentligheten kunde klara sitt anseende samtidigt som förläggaren Bonnier ("Moses" alltså, vilket nog inte bör glömmas) skulle ställas inför rätta och dömas för att ha hädat vår frälsare Jesus Kristus.

Vi var överens om att litteraturhistorikerna i allmänhet hade beskrivit situationen felaktigt. Den var betydligt knepigare än vad t.ex. Strindbergs vän Johan Mortensen skrivit i Från Röda Rummet till Sekelskiftet (Stockholm, Albert Bonniers Förlag 1918, s 128):

> Då Strindberg icke avlämnat namnsedel, var boktryckaren, här densamme som förläggaren, Albert Bonnier,

August Strindberg vid sextiotvå års ålder.
Foto: Sandels jr, Stockholm 1911.

närmast ansvarig, Strindberg trodde sig först kunna fritaga denne genom skriftligt meddelande till rätten, att han åtoge sig ansvaret; men personlig inställelse krävdes av tryckfrihetsförordningen.

De tycktes inte ha slagit upp den då gällande Tryckfrihetsförordningen och verkligen ordrätt ha läst ur dess § 1 mom 6:

...Evad han /författaren, J.M./ okänd vara vill eller ej åligge honom att tillställa boktryckaren en förseglad sedel, innehållande hans namn och hemvist, med påskrivet betyg om dessa uppgifters riktighet, av tvenne på orten väl kända, inom Sverige boende svenska medborgare, vilka åligge författareansvar, i händelse skriften inom laga tid åtalas skulle, och författarens namn och hemvist befunnos oriktigt uppgivna, eller i sedeln saknades, eller ock författaren, utan laga förfall, ifrån svaromålet utebleve.

Den namnsedel Strindberg lät tillverka i Genève var inte värd det papper den var skriven på. Litteraturhistorikerna kunde inte ens ha brytt sig om att slå upp "namnsedel" i Nordisk familjeboks första upplaga! (Band XI, spalt 782, Stockholm 1887.)

Gunnar Brandell vacklade, men stannade till slut för en skrivning som gav Strindberg "the benefit of the doubt"; hellre fria än fälla i tveksamt mål:

> Men det var inte bara en bevittning det gällde. "Vittnena" var infogade i det juridiska ansvarssystemet. Om boktryckaren var skild från målet och författaren icke kunde anträffas skulle åtalet riktas mot dem. Därför skulle de vara svenska medborgare och bosatta i Sverige. Denna punkt förbisågs av Strindberg trots ingående studier av TF och tycks heller inte ha stått klar för hans vänner i Stockholm.
> (Strindberg – ett författarliv. Andra delen, s 65.)

Nå, nog stod den klar för Bonniers som gjorde sitt yttersta för att hämta hem Strindberg till rättegången – i Genève tillverkad namnsedel till trots.

Tyvärr kom jag först långt senare – efter Gunnar Brandells bortgång – på det dokument som avgör frågan. Till min fördel. Det var när jag sysslade med *Det nya riket*. Då läste jag August Strindbergs brev till Pehr Staaff från Kymmendö 2 augusti 1882:

Broder Staaff!
Hemlig skrifvelse!
Boktryckaren har begärt namnsedel emedan han motser åtal! Hvad betyder det? Jag är ju ej anonym. Tag reda på detta och kom ut om Lördag qväll eller Söndag middag! Äfven annat att språka om!
Utforska utan att röja mig, huru justitiekanslern ämnar förhålla sig vid åtal om jag vistas utrikes. Lyser han? Begagnar han Franska statsmagten! Fordrar han utlemning! Fordras personlig inställelse i Stockholm? Kan jag utlemnas? Allt detta vill jag ej oroa Siri med. Var derför på din vakt. Stux vet naturligtvis ingenting!
Välkommen alltså till allvarsamma samtal och lindrig berusning utan sällskap.
Vännen
August Strindberg.
(BREV III, s 61.)

Det finns ingen tvekan. Man kan inte fria.
Hade Gunnar Brandell levat då hade jag slagit kopia på brevet – som han – som jag – egentligen bort ha i minnet.
– August Strindberg handlade medvetet och överlagt när han sökte blanda bort korten i Genève. Vilket skulle bevisas!
Varför är dessa två berättelser – om Friedrich Strindberg och om namnsedeln – så viktiga? Jo, August Strindberg var som människa långt bättre och även långt sämre än som allmänt brukar sägas. Han var som jag, som du, som vi.
Det finns ytterligare en fråga som bör diskuteras. Strindberg och bildkonsterna. Han var intresserad av konst. Han skrev om konst. Men som utövande bildskapare är det som fotograf – då särskilt i Gersausviten från 1886 – han är intressant. Se Björn Meidals efterskrift till facsimilutgåvan av det häfte med *August Strindberg. Tolf Impressionist-Bilder af S. v. E. med text af Aug. Sg.* som aldrig kom ut på 1880-talet, dock publicerades som Bonniers julbok 1997.
Men som konstnär? Om det har mycket skrivits. Hans

målerier noteras också för närvarande högt på konstmarknaden. Det är inte att undra på. Just nu är hans produktion en konsthandlardröm. Namnet är mycket berömt. Antalet konstverk är begränsat. De tillhör alla samma stil. Detta gör dem säljbara. Överklassen och dess gallerier önskar inget högre.

Det finns författare vilka också är bildkonstnärer. Victor Hugo var en sådan. Inte för intet skrev Baudelaire i Revue Française den 20 juli 1859 att han blott funnit små-talanger bland Salongens landskapsmålare. I deras verk kunde man inte återfinna "den magnifika fantasi som flödar genom Victor Hugos teckningar...". För modernismen – och surrealismen – på 1900-talet kom också Victor Hugos experimenterande och rika bildvärld att bli befruktande. Dock var han – som Baudelaire framhöll – den störste inte som målare (det var dock Delacroix) utan som diktare.

August Strindberg var inte sådan. Amatör var inte riktigt. Men inte konstnär heller. Han var en som tyckte om att måla, kan man skriva. Det räcker. Han höll sig till en begränsad motivkrets och ett begränsat manér. Palettskrap kunde det se ut som men var inte ty det fanns inga verk till vilka han begagnat en palett att sedan skrapa från. Fast han hade färgsinne och det finns en del intressant i hans bilder. Någon betydelse för konstens utveckling tillnärmelsevis liknande Victor Hugos har han dock inte haft.

Många författare målar. Några mycket berömda – som Günter Grass – är rätt självöverskattande som konstnärer. August Strindberg var bättre. Han höll sig till det han kunde. Om man skall jämföra honom med någon blir det Lars Gustafsson. Också han har färgsinne och är intressant. Utan att utge sig för annat än det han är. En författare med bildintresse som tycker om att måla.

Detta behöver skrivas.

KAPITEL 14

Vilken text??

Vad är en strindbergsk text? Vad ingår i August Strindbergs verk?

De under hans livstid tryckta skrifterna gör det liksom det av honom för publicering förberedda (*Han och hon* t.ex. men också sådant som *Verldshistoriska dramer* och *En ny Extra Blå Bok*). Också breven gör det. Inte bara för att de var skrivna att läsas av mottagare utan för att han själv såg dem som en del av sitt oeuvre. Det skrev han till Emil Schering 13 juni och till Karl Otto Bonnier den 1 juli 1904.

Trots påskriften från 1908 "Denna Dagbok får aldrig tryckas..." kan även *Ockulta dagboken* – med bilagor! – sägas tillhöra verket då Strindberg ju vid flera tillfällen skrivit om den som en del i sviten *Tjänstekvinnans son.* I vart fall kan man hävda detta.

Men vad med det övriga, det efterlämnade, det aldrig publicerade? *Gröna säcken* kallade han sin samling av utkast och arbetsmaterial. Att den samling som nu finns på Kungliga biblioteket och fortfarande kallas *Gröna säcken* knappast innehåller något från tiden före *Inferno* är inte tillfälligt. Strindberg sparade anteckningar och utkast enbart som arbetsmaterial. Han var inte sentimental och ingen samlare.

Han kunde göra sig av med sina bibliotek och F. U. Wrangel beskrev målande i Ord och Bild 1921 (s 459–478) sitt uppdrag att organisera försäljning av de brev Strindberg mottagit från mer eller mindre kända avsända-

re. (Också dotterns brev slank med när han behövde pengar.)

Han rensade, brände och slängde manuskript och papper när de inte längre var aktuella. Birger Mörner besökte ju August Strindberg på Brevik 1891:

> Men Strindberg hade många bestyr att ordna, innan han kunde bli loss. Bland annat hade han inte slutat bränna sina papper. Han hade – såsom han i ett brev till mig berättat – redan bränt upp två lårar. Nu bar han in en hel del papper, drog fram det ena efter det andra och slängde det i brasan, vid vilken vi sutto. /.../
>
> – Bränner du dina manuskript? frågade jag förfärad.
>
> – Asch, dessa är tryckta, sade han.
>
> – Låt mig då få dem hellre än att du förstör dem!
>
> Han hade i handen ett helt manuskript på 64 sidor oskuren Bikupa. Det var "Franska insatser i Svenska Kulturen".
>
> – Är du fetischdyrkare? frågade han hånfullt.
>
> – Ja tack, svarade jag.
>
> Strindberg slängde till mig manuskriptet med ett leende i vilket jag tydligt kunde utläsa en viss ömkan.
>
> – Och se här – och se här – och se här, fortsatte han och ökade på högen. Det var manuskript och utkast ofta fragmentariska, från hans otroligt rika produktion ända från hans medarbetarskap i Svensk Försäkringstidning och upp till Svenska öden och äventyr som han nyss korrekturläst.
>
> – Och här kan du få en misslyckad pjäs, passar det? sade han. Den blev bara tryckt i ett par exemplar. Det är Lundegård som har kluttrat på den. Ta skräpet!
>
> Det var skådespelet "Marodörer", komedi i fem akter. Tryckt som manuskript...
>
> (Birger Mörner, Den Strindberg jag känt, Bonniers 1924, s 62/63.)

Man kan hävda att de texter Strindberg på detta sätt skänkte den fetischdyrkande Mörner därmed kommit att ingå i det publicerbara verket. Jag har ju själv gjort så när jag ti-

digare använt den *Invokation* Strindberg skrev till *Sömngångarnätter* men sedan uteslöt.

Strindberg fortsatte livet ut att rensa i högarna. När Barbro Ståhle Sjönell i Tidskrift för Litteraturvetenskap 2/3–1984 redovisade arbetet med att katalogisera *Gröna säcken* hänvisade hon till vad Elsa Nyblom skrev i sin minnesbok från 1946 om hur hon samman med Strindbergs dotter Greta deltog i en Strindbergsturné med *Svarta handsken* 1909–1910. Strindberg hade gett dem "en stor trälår med Strindbergsmanuskript":

> I pjäsen sitter "Gamle" strax innan han dör vid sitt skrivbord och river i förtvivlan sönder sina papper, då han inte finner formeln han söker. För detta ändamål togs varje kväll ur låren med Strindbergspapper en väldig binge som revs sönder. Strindberg hade föreskrivit att den gamle skulle kasta ut papperen i vänster kuliss: "Härut du satans bländverk!" Och så skulle papperen virvla bort.
>
> Det gjorde de också, varje kväll, på varje landsortsteater var scengolvet täckt av pappersremsor, skrivna med Strindbergs precisa, upprättstående vackra stil. Det var mest manuskript till en jämförande språkforskning, långa listor med franska ord bl.a. men också annat som han kasserat.
>
> Och varje kväll sopades det sönderrivna ihop av scenarbetarnas väldiga kvastar och sopades bort.

Det som nu finns i *Gröna säcken* är alltså blott det ännu icke brända eller sönderrivna; det Strindberg inte hade hunnit utnyttja när cancern tog honom vid sextiotre års ålder.

Så mycket om anteckningarna. Men vad med själva verket? Den allmänna principen är enkel och tydlig. Man bör läsa en författares verk antingen i det skick det nådde publiken vid publicering eller i den av författaren senast för trycket godkända utformningen.

När det gäller nyutgåvor av Honoré de Balzac alltså dels i de direkta faksimilupplagorna av hans ungdomsarbeten och dels i faksimilen av vad som kallas "korrigerade Furne-

upplagan". Den utgåva av hans Samlade verk vilka Balzac för hand hann rätta före döden. Alla övriga versioner och varianter skall läggas bland noterna.

Eller ta ett helt näraliggande exempel: Theodore Dreiser Dawn: an autobiography of early youth. Det är det verk i den nordamerikanskt engelskspråkiga litteraturen som ligger *Tjänstekvinnans son* närmast. Ett medvetet rousseauanskt försök till uppriktighet. Dreiser skrev manuskriptet åren 1912 till 1916. Men då det innehöll sexuellt explicita scener insåg han att det icke kunde ges ut i de Förenta stater som just genomgick en av sina periodiska moralinstormar; hans Geniet hade just blivit indragen. Alltså publicerade han blott några av slutkapitlen som inledning till A Book About Myself 1922. Först år 1931 publicerade han nästan hela det ursprungliga verket. Nästan, ty han såg sig av moralskäl tvungen att stryka och retuschera.

När professor T.D. Norwich vid Iowa State University femtiosju år senare gav ut verket (Black Sparrow Press, Santa Rosa, 1998) försåg han det med ett ordentligt förord, han återgav manuskripthistorien noga men tryckte texten enligt den av Dreiser godkända 1931 års version. I noterna lade han sedan in de olika varianterna och det av Dreiser år 1931 strukna. Det var korrekt.

Samma princip bör gälla för August Strindbergs verk. Men gör det inte.

Nå, i hans fall finns vissa svårigheter. Inte bara för att han ofta hade svårt med – eller slarvade med – korrekturläsningen.

Han skrev vissa viktiga texter – *Inferno* och *En dåres försvarstal* till exempel – på franska. De översättningar vilka publicerades under hans livstid haltar av olika skäl. Där är det rimligt att göra nyöversättning trots att han godkänt de tidigare översättningarna. (Man kan dra parallellen med Emil Scherings översättningar till tyska – av Strindberg godkända – vilka dock bör omarbetas.)

I vissa andra fall – som *Hemsöborna* – krafsade förläggaren i manuskriptet och där kan det vara korrekt att återställa den av författaren i manuskript skrivna texten.

August Strindberg vid sextiotre års ålder.
Foto: Sven Åsberg, Stockholm 1912.

Men den dräkt i vilken *Författaren* första gången nådde publiken år 1909 borde vara den riktningsgivande. Trots att Strindberg då strök en hel del av vad han ursprungligen skrivit. Man respekterar upphovsmannens rätt och lägger det strukna bland noterna.

Tyvärr är båda de samlade upplagorna tveksamma. John

Landquists översättning var tveksam som Fredrik Böök påpekade i Sv.D. 16/11 1914 och han låter i Samlade Skrifter Bellmanföraktaren Strindberg sjunga:

> Att supa, dricka
> och att ha sin flicka
> är vad Sancte Fredman lär
> (*En dåres försvarstal*, SS 26, s 83.)

I "Anmärkningar" förklarade Landquist lamt:

> Sid. 83 har jag översatt originalets vers "s'enivrer, s'accoupler – c'est le vrai but de la vie" med Fredmans: Att supa, dricka...
>
> Jag anser det visserligen tvivelaktigt att det var just Bellmans vers som vid ifrågavarande tillfälle sjöngs; men då en tolkning av eget fabrikat hade varit än tydligare apokryfisk och det torde vara omöjligt att finna den antagligen aldrig upptecknade eller bevarade versen – om den nu var kotteriets egen – så har jag valt Bellmans klassiska då den fullt återger originalets mening och stämning.
> (SS 26, s 378.)

Den verkliga sång Strindberg och de andra "förlorade" sjöng kan dock som David Sprengel påpekade inte ha varit John Landquist okänd:

> Var och en som levat i Strindbergs kretsar eller i de kretsar som längre fram fortsatte dessas traditioner vet ju att vad som sjöngs var Strindbergs och senare Bengt Lidforss' hest skrålande rus- och samlagshymn:
> Berusning! bestigning!
> det är livets enda sanna ändamål.
> (Om Agnes von Krusenstjerna och hennes senaste arbeten, Spektrum, Stockholm 1935, s CLXVII-CLXVIII.)

(När Hans Levander senare översatte det s.k. "Oslomanuskriptet" av *En dåres försvarstal* gjorde han en egen tolkning: "Att supa, / att hora, / ja, det är livets sanna mål!". Forum,

Stockholm 1976, s 54; SV 25, 62.)

Fast i annat – som när det gäller *Författaren* har John Landquist sökt respektera författarens intentioner och lagt varianterna där de hör hemma.

När det gäller de Samlade Verken är situationen lite krångligare. Den utgår varken från den version vilken publiken först mötte eller den sista av författaren godkända versionen. Den fastlagda principen är att utgivarna skall *rekonstruera* en enligt dem ursprunglig textversion. Ofta blir resultatet en konstruktion, en aldrig tidigare tryckt version. Varken den publiken en gång läst eller den författaren godkänt.

Ett exempel på detta är SV 5, *Mäster Olof*. I prosaupplagen har utgivaren Hans Sandberg fört in i texten en i manuskriptet överstruken marginalanteckning (här kursiverad):

> GERT
> Tro mig, du skall bli en Daniel, som skall säga förstarna sanningen och de skola stå dig efter livet, men Herren skall skydda dig!
> Nu går jag trygg; ty jag ser blixtar ljunga i ditt öga och eldstungan dallrar över ditt huvud. Lycklig pingst Mäster Olof! *Hör du Olof; lofva mig att ej oroa min dotter med några nya läror!*
> *OLOF*
> *Det ber du mig? Är icke din tro då för alla?*
> *GERT*
> *Hon är mitt barn! Det är för tidigt ännu! Hon får ej bli olycklig!*
> *OLOF*
> *Förtjänar icke hon att bli olycklig?*
> *GERT*
> *Tala icke vid mig härom, jag har orätt, jag vet det, men jag älskar henne och jag måste ha någon att ge åt då jag tar från så många. –*
> *OLOF*
> *Jag lovar dig!*

GERT i det han går.
Här kommer flugornas konung. Låt honom icke smutsa även din rena själ.
OLOF
Jesus hjälp mig!
(SV 5, s 30–31.)

Den som läser stycket så som Strindberg publicerade det ser omedelbart varför han strukit detta tillägg. Det kommer för tidigt! (I Landquistupplagan finns orden på rätt ställe: i noterna!) Men det finns också annan obegriplig brist på respekt och klåfingrighet. I den första separatupplagan, den från 1882 av *Mäster Olof. Skådespel i fem akter. Tryckt efter första manuskriptet 1872* läser jag på sidan 121:

OLOF
Kan det finnas något slut! Ett slut på denna början! Nej! Nej! O, jag skulle vilja börja om igen! Det var icke segern jag ville, det var striden!

CHRISTINA
Fresta icke Gud, Olof! Jag känner att här återstår mycket, mycket!

Uttrycket "Det var icke segern jag ville, det var striden!" är inte bara berömt och bevingat (se t.ex. Uno Florén, Svenska citat från biskop Thomas till Tage Danielsson, Natur och Kultur Stockholm 1981, s 138). Det är också av central betydelse i receptionsforskningen kring 1880-talets Strindberg. Carl David af Wirséns intressanta analys av *Mäster Olof* från januari 1882 tar fasta just på detta uttryck:

Men sanningens makt bjuder Olof att offra äfven hvarje hänsyn till den kortsynta, trångsynta och vid de gamla föreställningarna fastvuxna moderns böner; det sjuder inom honom, och i hans kamp för idéen blandar sig kärleken till kampen för kampens egen skull, ett drag som utmärker omdanarnaturer på det andliga området. "Det var icke segra, jag ville, det var striden", säger han en gång och längre fram yttrar han till sin egen broder, som

nu står på hans motståndares sida: "Vi äro alltså fiender! Jag behöver sådana, ty de gamla hafva gått."
(C.D. af Wirsén, Kritiker, s 293.)

Uttrycket finns också i Landquistupplagan (SS II, s 128). Men i denna "nationalupplaga" är det borta, där lyder stycket:

OLOF
Kan det finnas något slut! Ett slut på denna början! Nej! Nej!

CHRISTINA
Fresta icke Gud, Olof! Jag känner att här återstår mycket, mycket!
(SV 5, s 137)

Inte undra på att också Strindbergs ord på titelsidan av denna första separatutgåva: *Mäster Olof. Skådespel i fem akter. Tryckt efter första manuskriptet 1872* ändrats till: *Mäster Olof. Skådespel i fem akter.*

Nå, också i annat har Strindbergs egen version korrigerats av utgivaren Hans Sandberg som när i den av Strindberg för scenen och trycket godkända versionen uttrycket: *Sanningen är alltid oförsynt* – som inte bara längesedan ingått bland bevingade ord och kända citat på vårt språk utan även användes på den Strindbergsmedalj som gavs ut efter Giftas-processen 1884 – ändras till det klumpigare: *Sanningen är alltid oförskämd.*

Helt obegripliga blir också de redigeringsprinciper vilka väglett Carl Reinhold Smedmark i hans nationalupplageutgåva av *Röda rummet* (SV 6). Obegripliga just därför att han var kunnig och sannerligen kände varje detalj rörande Strindbergs manuskript till *Röda rummet.* Hans avhandling från 1952 Mäster Olof och Röda Rummet är helt grundläggande.

Jag skall förklara med hjälp av några exempel:

När Strindberg den 29 mars 1879 skickade de första kapitlen till Dagens Nyheter hade slutet av det som nu är första kapitlet en annan utformning och var betydligt längre.

Falk och Struve besöker där La Croix' café. Uppgörelsen med journalistiken blir frän. Frän är också teckningen av bonderiksdagsmannen. Strindberg hånar det nya statsskicket.

Det kapitelslutet finns i Landquists upplaga. Dock där det hör hemma; bland anmärkningarna (SS 5, s 388–393). Men det saknas i Smedmarks upplaga (SV 6). Han nämner det visserligen i efterskriften och det kanske publiceras i kommentarvolymerna i sinom tid.

Vidare:

Förläggaren, Joseph Seligmann, hade synpunkter. Han ville dämpa Strindberg.

Han fick igenom att Strindberg strök en rolig beskrivning av det tvetydigt oskuldsfulla i den kristliga bokhandelns uppbyggliga illustrerade tidskrifter med stora brittiska träsnitt. En beskrivning som förklarar varför Strindberg låter Falk för ett ögonblick fattas "av en gudlös tanke".

Också det finns i Landquists upplaga (SS 5, s 399) men saknas i Smedmarks (SV 6).

Men betydligt värre är det med två andra texter vilka Seligmann fick strukna. Om dem har vi Strindbergs skrivna ord att de hör till verket. I Mörners Bilaga III. Strindbergs anteckningar om efterlämnade outgivna skrifter, som jag redan citerat, står med August Strindbergs hand skrivet:

> Epilog till Röda Rummet slutet och det utskurna kapitlet.
>
> (Den Strindberg jag känt, s 173.)

Epilogen var det lyckliga slut som förläggaren krävt men som Strindberg inte velat föra in i boken; det trycktes senare separat. Slutet var det korta – och ordrätt kyniska – PS som Strindberg införde i första korrektur och tydliggjorde i andra korrektur men som han tydligen i en kompromiss med Seligmann strök i den tryckta upplagan mot att han slapp införa epilogen.

Det utskurna kapitlet är det ursprungliga kapitel 23 "Människors öden" i vars marginal Seligmann skrivit: "Synes mig utan saknad kunna utgå." Vilket skedde.

Epilogen har av Smedmark förts in i Nationalupplagan efter Kommentarer (SV 6, s 303–307).

Men de andra två texter vilka Strindberg hänvisar till har han inte tagit med. Vilket om Nationalupplagan styrdes av normala riktlinjer för kritisk redigering vore helt obegripligt. Texterna är inte bara i högsta grad läsvärda; de tillhör – se Strindbergs ord – det skrivna verket! Jag kan bara förklara det med den ockulta redigeringsprincip som tyvärr styr denna Nationalupplaga!

Landquist har dock på normalt sätt tagit in dem i sin upplaga. ("Det utskurna kapitlet" i SS 5, s 408–412 och "Slutet" i SS 5, s 416–417).

Den som vill komma den unge Strindberg närmare bör alltså läsa *Röda rummet* i Landquists version och inte i Nationalupplagans.

Vad *En dåres försvarstal* beträffar är nationalupplagans redigeringsprinciper än obegripligare. Volymen är tjock. Innehåller föredömligt utförliga kommentarer men har redigerats så att den varken återger originaltexten så som Strindberg skrivit den i det bevarade manuskriptet eller utgör en översättning av de under Strindbergs livstid publicerade versionerna. Texten är hoprotad ur olika källor! Det förnuftigaste blir att läsa Landquist-upplagan för att veta något om hur boken presenterades inför offentligheten och Hans Levanders översättning i Forum-upplagan från 1976 för Strindbergs ord och nationalupplagans SV 25 för kommentaren!

KAPITEL 15

Att läsa av Strindberg

Det finns två verkupplagor. Båda har alltså brister:

Samlade Skrifter, förkortat *SS*, gavs ut i 55 band åren 1912 till 1921 med John Landquist som redaktör. Mot den har riktats kritik från första början. Brukar finnas på antikvariat.

Samlade Verk. Nationalupplagan, förkortat *SV*, är under utgivning sedan 1981 och är avsedd omfatta 75 band. Den innehåller föredömligt utförliga kommentarer till verkens tillkomst och mottagande (samt ordförklaringar vilka får mig att misströsta om allmänbildningen i landet). Men också mot dess textredigeringsprincip är jag ju kritisk.

Strindbergs Brev 1858–1912 har getts ut i 20 band 1948–1996. I–XV av Torsten Eklund, XVI–XX av Björn Meidal. Supplementband är under arbete.

Tyvärr beslöt redaktionskommittén 1947 att upplagan icke skulle bli en *Brevveksling* (som Morten Borups utgåva av bröderna Brandes) eller en *Correspondence* (som i Roger Pierrots Balzac-edition). Delvis för att August Strindberg ju inte sparade andra brev och papper än sådana som kunde användas i arbetet (som Siri Wrangels brev till *Han och hon*); då han sålde de brev som hade autografvärde och kunde ge honom pengar och för det mesta slängde resten. Men den redigeringsprincipen får honom att framstå väl tvådimensionell. Björn Meidal har dock i de band han redigerat (XVI–XX) i notapparaten i görligaste mån sökt redovisa även brev till Strindberg. Det underlättades av att

från Blå Torns-tiden finns en hel del kvar som Strindberg inte hann slänga!

Man bör därför beställa fram:

Georg og Edvard Brandes Brevveksling med nordiske Forfattare og Videnskapsmænd. Utgivet av Morten Borup. I–VIII, Gyldendalske Boghandel, København 1939–1942; brevväxlingen med August Strindberg med John Landquist som sidoutgivare i Bind VI.

Verner von Heidenstam, August Strindberg. Brev 1884–1890. Inledning av Magnus von Platen och kommentarer av Gudmund Fröberg, W&W, Stockholm 1999.

August Strindbergs och Ola Hanssons brevväxling 1888–1892, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1938.

Ett urval brev mellan August Strindberg och Frida Uhl finns i:

Friedrich Buchmayr, *Wenn nein, nein. August Strindberg und Frida Uhl. Briefwechsel 1893–1902*, Bibliothek der Provinz, Weitra 1993.

Enskilda titlar av August Strindbergs olika verk brukar finnas på bibliotek och antikvariat (första utgivningsår för enskilda verk eller verkbeteckning för samlade texter i verkupplaga):

Berättelser och romaner:

Från Fjerdingen och Svartbäcken, 1877.

Röda rummet, 1879.

Det nya riket, 1882.

Svenska öden och äventyr, 1883–1904. SV 13 o. 14.

Giftas 1–2, 1884–1886.

Utopier i verkligheten, 1885.

Hemsöborna, 1887.

Skärkarlsliv, 1888.

I havsbandet, 1890.

Fagervik och Skamsund, 1902.

Götiska rummen, 1904.

Svarta fanor, 1907.

Sviten Tjänstekvinnans son (i den av August Strindberg angivna ordningen):
Tjänstekvinnans son, 1886.
Jäsningstiden, 1886.
I Röda rummet, 1887.
Författaren, skriven 1887, utgiven 1909.
Han och hon, redigerad 1886, första gången utgiven 1919 som SS 55, något annan version som SV 22 1996.
En dåres försvarstal. Som *Le plaidoyer d'un fou* 1895. Svensk översättning efter originalmanuskript 1976.
Klostret, skrevs 1898, publicerades först år 1902 men då omarbetad som *Karantänmästarens andra berättelse,* SV 50.
Inferno, 1897.
Legender, 1898.
Ensam, 1903.
Dit hör också enligt brev till Emil Schering 1904:
Strindbergs Brev I–XX
och
Ockulta dagboken, skriven 1898–1908, utgiven i faksimil 1977.

Lyrik:
Dikter på vers och prosa, 1883.
Sömngångarnätter på vakna dagar, 1884.
Ordalek och småkonst, 1905.

Dramatik:
Ungdomsdramer I, SV 1.
Ungdomsdramer II, SV 3.
Mäster Olof, prosaupplagan. Skriven 1872. Tryckt 1881.
Mäster Olof, versupplagan 1878.
Lycko-Pers resa, 1882.
Fadren, 1887.
Fröken Julie, 1888.
Fordringsägare, 1889.
Till Damaskus 1–3, 1898–1904.
Advent, 1899.
Gustav Vasa, 1899.

Påsk, 1901.
Kronbruden, 1901.
Dödsdansen, 1901.
Ett drömspel, 1902.
Oväder, 1907.
Brända tomten, 1907.
Spöksonaten, 1907.
Pelikanen, 1907.
Svarta handsken, 1909.
Stora landsvägen, 1909.

Teaterteori:
Memorandum till medlemmarne af Intima Teatern från Regissören, 1908.
Hamlet. Ett minnesblad på årsdagen den 26 november, 1908.
Julius Caesar. Shakespeares historiska drama jämte några anmärkningar om kritik och skådespelarens konst samt ett tillägg om teaterkrisen och teatertrasslet, 1908.
Shakespeares Macbeth, Othello, Romeo och Julia, Stormen, Kung Lear, Henrik VIII, En midsommarnattsdröm, 1909.

Artiklar, uppsatser i blandade ämnen och polemik:
Ungdomsjournalistik finns i två versioner. Dels i *Samlade Verk 4* utgiven av Hans Sandberg dels också i det lite vidsyntare urval Torsten Eklund gav ut 1946: *Före Röda Rummet*. Därtill olika smärre samlingar. Glöm heller inte att på bibliotek beställa: *Amerikanska Humorister II och III*, Seligmann 1878 och 1879.
Likt och olikt 1–2, SS 16 o. 17.
Prosabitar från åttiotalet, SS 22.
Prosabitar från nittiotalet, SS 27.
Vivisektioner, 1894, utgiven 1958.
En Blå Bok 1–4, 1907–1912.
Tal till Svenska Nationen om olust i landet, levernet, litteraturen och lärdomen, Folkstaten. Studier till en stundande författningsrevision, Religiös Renässans eller Religion mot Teologi, 1910.
Czarens kurir eller Sågfilarens hemlighet, 1912.

Kulturhistoria:

Gamla Stockholm. Anteckningar ur tryckta och otryckta källor Framletade, Samlade och Utgivna av Clas Lundin och August Strindberg, 1880–1882.

Kulturhistoriska studier, 1881.

Svenska folket i helg och söcken, 1882.

Bland franska bönder, 1889.

Språkvetenskapliga studier, 1910–1912, SS 52.

Personregister

Bildkällor

Fotografierna, som utgör en kronologisk ikonografi, kommer samtliga från Strindbergsmuseet utom porträtten på Siri von Essen (sid 47) och Harriet Bosse (sid 207), som kommer från Kungliga Biblioteket.